

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνιολογίας
Διδακτορική Διατριβή

ΘΕΜΑ

ΚΙΝΗΣΕΙΣ – ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΕΝΙΣΧΥΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ Η ΡΗΞΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ 1985 ΕΩΣ ΤΟ 2005

MOVEMENTS – GROUPS and INITIATIVES SUPORTER OR SABOTAGE THE APPROACH
OR DIVORSE BETEWWEN GREECE AND TURKEY FROM 1985 UNTIL the 2005

ΓΕΩΡΓΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ- ΧΡΙΣΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2015

ΑΜ 306036

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΓΕΡ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ
Α. ΛΥΤΡΑΣ
Μ. ΚΗΠΑΣ

Αφιερωμένο

Στον αείμνηστο πατέρα μου Γεωργα Α Δημήτριο , για αυτό που είμαι .

Στην πολυαγαπημένη μητέρα μου Γεωργα – Καφανελη Αγγελική για αυτό που έγινα .

Στην αδελφή μου Γεωργα Μαριλια για την αμέριστη αγάπη της στα όνειρα μου .

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1

Περιεχομενα.....	2-5
Εισαγωγή.....	5-6
Προσδιορισμός της χρονικής στιγμής.....	6
Σκοπός της έρευνας.....	6-8
Ιστορική αναδρομή : Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις από το 1453 έως τον 21 ^ο αιώνα:	
α)1453-1908.....	8-12
β) 1908-1985.....	12-18
Αποτύπωση του πολιτικού ανάγλυφου στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (1985-2005) :	
α) 1985-1989.....	18-19
β) 1990-1997.....	19-23
γ) 1998-2005.....	23-25
1.4.1.Αποτύπωση του σύγχρονου οικονομικού ανάγλυφου Ελλάδας-Τουρκίας.	
Ελλάδα :	
α) 1985-1995.....	25-27
β) 1996-2005.....	27-32
Τουρκία.....	32-34
1.5.1. Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου.....	34-37

Κεφάλαιο 2

Υιοθέτηση, ανάλυση και αναγωγή στην σύγχρονη πραγματικότητα του όρου «Κοινωνία Πολιτών»

2.1.Εισαγωγή.....38

Θεωρητική αρχιτεκτονική και πρακτική μορφοποίηση της Κοινωνίας Πολιτών σε Παγκόσμια Κλίμακα

38-53

2.1.1 Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις – Κοινωνία Πολιτών.....54-55

2.1.2 Η διεθνική προσέγγιση των ΜΚΟ.....55-47

2.1.3 Η προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης.....57-58

2.1.4 Ορισμός του όρου Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις - Κοινωνία Πολιτών.....58-61

Η κοινωνία πολιτών ως ιστορικό φαινόμενο.....61-63

Η κοινωνία πολιτών και η αξιολόγηση του ρόλου τους για τη σημερινή εποχή.....63-65

Διιστάμενες απόψεις για τον ρόλο της Κοινωνίας Πολιτών.....65-66

Τα θετικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία των ΜΚΟ.....66-67

Ο ρόλος της διακυβέρνησης και η Κοινωνία Πολιτών-Ορισμός.....67-70

Τα αρνητικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία των ΜΚΟ-Η ελληνική περίπτωση.....71

Η ελληνική πολιτική κουλτούρα και η Κοινωνία Πολιτών

2.2.1. Παρεμβατικότητα.....72-73

2.2.2. Κρατική παρεμβατικότητα και κρατική απαξίωση των ΜΚΟ.....73-75

2.2.3. Άλλες παθογένειες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας.....75-76

2.2.4. Προτάσεις για την εξυγίανση των ΜΚΟ στην Ελλάδα.....76-77

2.2.5. Κοινωνία Πολιτών και η κοινότητα.....77-78

Η ελληνική εξωτερική πολιτική στις ελληνοτουρκικές σχέσεις

2.3.1. Ορισμός του όρου εξωτερική πολιτική.....79

Ελληνική εξωτερική πολιτική και Κοινωνία Πολιτών.....79-84

Οι απόψεις της σύγχρονης έρευνας ως προς την ελληνική εξωτερική πολιτική απέναντι στην Τουρκία	84-89
--	-------

Κεφάλαιο 3

Η Κοινωνία Πολιτών ως φορέας διαμόρφωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων

3.1 Εισαγωγή : Μορφές προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στην υψηλή πολιτική.....	89
3.1.1 Η Κοινωνία Πολιτών και η ελληνοτουρκική προσέγγιση.....	89-91
3.2.1 Η αισιόδοξη άποψη.....	91-92
3.2.2.Οικονομικές επαφές.....	92-94
3.2.3 Καλλιτεχνικές επαφές-Πολιτισμική σύγκλιση.....	94-96
3.2.4 Αδελφοποίηση δήμων- Οι κοινότητες ως φορείς προσέγγισης.....	96-98
3.2.5 Περιβάλλον και διαχείριση κρίσεων: ο σεισμός του 1999 στην Τουρκία.....	98-100
Η Τουρκική βοήθεια στην Ελλάδα	100-107
3.2.6 Εκπαίδευση.....	107-110
3.2.7 Άλλες πρωτοβουλίες.....	110-114
3.3. Η απαισιόδοξη άποψη.....	114-116
3.4 Ο ρόλος της ιστορικισμού στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.....	116-118
3.5.Ο ρόλος της Κοινωνίας Πολιτών στην Τουρκία	
3.5.1. Η απαισιόδοξη άποψη.....	118-123
3.5.2 Η αισιόδοξη άποψη.....	123-125
3.5.2.1 Λαθεμένη ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνίας πολιτών στην Τουρκία	125-129
3.6. Συμπεράσματα.....	129-148
4.1. Βιβλιογραφία.....	149-150
5.1 Χρονολογιο.....	151-155

Κεφάλαιο 1

1.1 Εισαγωγή:

1.1.1. Προσδιορισμός της χρονικής στιγμής

Το συγκεκριμένο πόνημα έχει ως σκοπό να μελετήσει τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών ως προς τον βαθμό που αυτή μπορεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας όσον αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στο διάστημα μεταξύ του 1985 και του 2005. Αναλυτικότερα, θα δούμε κατά πόσο οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν τη λεγόμενη υψηλή στρατηγική και να καθορίσουν τις επιλογές της ως προς τη σχέση της Ελλάδας με τη γείτονα χώρα.

Ο χρονικός περιορισμός της έρευνας μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι αποτέλεσμα των πολιτικών γεγονότων οικονομικών εξελίξεων που πραγματοποιήθηκαν στις δύο χώρες. Συγκεκριμένα, το 1985 ο Ραούφ Ντεκτάς εκλέγεται πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας της

Βόρειας Κύπρου, δηλαδή του «ψευδοκράτους» που έχει ιδρυθεί από το 1983.¹ Επίσης σηματοδοτεί την εκκίνηση μιας περιόδου ανάκαμψης της τουρκικής οικονομίας με την έντονη αύξηση των εξαγωγών αλλά και λόγω άλλων παραμέτρων που θα συζητήσουμε αναλυτικά παρακάτω. Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής το 1987 η Τουρκία αιτείται ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση που απορρίφθηκε αλλά ξεκίνησε πολυεπίπεδες αλλαγές που θα οδηγήσουν τελικά στο 2005 στις διαδικασίες για την πορεία ένταξής της στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα που είχε ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση από το 1981, κατά το 1981 εκλέγεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα και κατά το 1985-1987 ξεκινά η εφαρμογή του προγράμματος σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας με την βοήθεια των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων.² Το διάστημα δηλαδή στο οποίο έχουμε χρονικά περιορίσει το συγκεκριμένο πόνημα βρίσκεται τις δύο χώρες σε διεργασίες που θα επηρεάσουν τις πολιτικές τους επιλογές στη μεταξύ τους σχέση η οποίες αναλύονται μετά την ιστορική αναδρομή.

Οι πολιτικές, κοινωνικές, στρατιωτικές και οικονομικές ζυμώσεις στα είκοσι αυτά χρόνια αποτελούν τομή στις σχέσεις των δύο χωρών που για αιώνες αντιμετώπιζε η μια την άλλη με καχυποψία. Ωστόσο, μετά το 2005 οι ελληνοτουρκικές σχέσεις υπεισέλθαν σε νέα τροχιά που έχει οδηγήσει μια πλευρά ερευνητών στο να υποστηρίξουν θερμά τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο χωρών και μια άλλη πλευρά στο να εξακολουθούν να βλέπουν με έντονο σκεπτικισμό την πιθανότητα προσέγγισης και δημιουργίας ελληνοτουρκικής φιλίας. Στο συγκεκριμένο πόνημα θα εκθέσουμε τις απόψεις των ερευνητών επικεντρώνοντας στους λόγους που η κάθε πλευρά πρεσβεύει τη μια ή την άλλη άποψη.

1.1. 2. Σκοπός της έρευνας

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις αποτελούν θέμα που έχει μελετηθεί πολύπλευρα και υπάρχει πλήθος βιβλιογραφικών αναφορών τόσο για την ιστορική εξέλιξη αυτών, για την εξωτερική πολιτική των δύο χωρών, την οικονομική και πολιτική κατάσταση των δύο, την ελληνοτουρκική φιλία αλλά και τις ιδεολογικές τους διαφορές και άλλα παρεμφερή ζητήματα. Ωστόσο, το συγκεκριμένο πόνημα αποτελεί ένα επιπλέον βήμα στην έρευνα αφού θα εντάξει το ζήτημα των ελληνοτουρκικών σχέσεων στα πλαίσια της κοινωνίας πολιτών, ένα φαινόμενο που έχει αποκτήσει ερευνητικό ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια στην ελληνική βιβλιογραφία. Ωστόσο, η

¹ Κουφουδάκης 1991:248-250.

² Ήφαιστος και Τσαρδανίδης 1992: 242.

συζήτηση για το πώς (και αν) μπορούν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις με σκοπό την προσέγγιση των δύο χωρών δεν έχει καλυφθεί ικανοποιητικά. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση που θα πραγματοποιήσουμε έχει ως σκοπό να καταδείξει τις τάσεις της έρευνας για το εν λόγω θέμα και να παρουσιάσει το θέμα σε όλες τις διαστάσεις στο βαθμό που έχει μελετηθεί.

Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Μ.Κ.Ο. αποτελούν τα τελευταία χρόνια μια πραγματικότητα. Η συμμετοχή τους σε όλους τους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας είναι γεγονός. Με την παρούσα έρευνά μας και με βασικό εργαλείο τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και στα πλαίσια της θεωρίας της Διεθνικής θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων θα προσπαθήσουμε να τεκμηριώσουμε την επιρροή που ασκούν (Κοινωνία των Πολιτών-Μ.Κ.Ο.) στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων των δυο χωρών. Η χρονική περίοδος που αυτή η έρευνα θα λάβει χώρα είναι από το 1985-2005. Συγχρόνως, όπου κριθεί αναγκαίο για την εγκυρότερη ανάλυση θα χρησιμοποιηθούν και επιλεκτικά ορισμένες προγενέστερες ή μεταγενέστερες βιβλιογραφικές αναφορές. Η συγκεκριμένη λοιπόν περίοδος μας δίνει ενδιαφέροντα γεγονότα όσον αφορά την αλληλεπίδραση στις σχέσεις των δυο χωρών και μέσα από αυτή στο ρόλο που διαδραματίζουν η Κοινωνία των Πολιτών και οι Μ.Κ.Ο.

Παράλληλα, θα κλιθούμε να παρουσιάσουμε μέσα από τον οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό τομέα με συγκεκριμένα παραδείγματα-γεγονότα πως λαμβάνει εφαρμογή η Διεθνιστική θεωρία(π.χ. εκπαίδευση, οικονομικές συναλλαγές, πολιτιστικά δρώμενα και ανταλλαγές).

Επιπρόσθετα, θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε και να αποδείξουμε τα προαναφερθέντα έχοντας ως γνώμονα την εικόνα της χρονικής περιόδου που απορρέει μέσα από την ανάλυση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

1.2.1. Ιστορική αναδρομή : Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις από το 1453 έως τον 20^ο αιώνα

α) 1453-1908

Προτού σκιαγραφήσουμε τις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων κατά τα 1985-2005, είναι χρήσιμο να δούμε ιστορικά τις σχέσεις των δύο λαών από την αρχή της επαφών τους και να μελετήσουμε πως αυτές διαμορφώθηκαν στο πέρασμα των αιώνων. Η ιστορική εξέλιξη συνδράμει ώστε να ερευνήσουμε ένα φαινόμενο σε βάθος χρόνου ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε την σχέση που διαμορφώθηκε κατά τον 21^ο αιώνα.

Η επαφή των Ελλήνων (Βυζαντινών) με τους Σελτζούκους (Οθωμανούς) ξεκινά στα μέσα του 8^{ου} αιώνα όταν εμφανίστηκαν οι Οθωμανοί Τούρκοι, ύστερα από τη διάλυση του κράτους των Σελτζουκιδών.³ Μετά το 1300 το εμιράτο του αρχηγού τους Οσμάν ισχυροποιήθηκε ύστερα από την πτώση των Σελτζούκων και εκμεταλλευόμενο την εξασθένηση του Βυζαντινού κράτους, ξεκινά την κατάληψη της Μικράς Ασίας μετατρέποντας την Προύσα το 1326 σε πρωτεύουσα του νεοσύστατου κράτους.⁴ Κατόπιν ο Μουράτ Α' προχώρησε στα Βαλκάνια και με τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου το 1389 κατέκτησε το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής χερσονήσου.⁵ Στα 1422 ο Μουράτ ο Β' επιχειρεί μάταια να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη, το οποίο όμως θα επιτύχει το 1453 ο Μωάμεθ ο Β' ο Πορθητής.⁶ Η κατάκτηση του ελλαδικού χώρου συνεχίζεται μετά το 1453, με το Δεσποτάτο του Μοριά (1461), ενώ ακολούθησαν η Μυτιλήνη (1462), η Εύβοια (1470), η Ρόδος (1522), η Χίος (1566) και άλλες περιοχές στη νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα.⁷ Το 1453 αποτελεί σταθμό στην ιστορία του ελληνικού έθνους καθώς με την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης δόθηκε τέλος στον μεσαιωνικό ελληνισμό και σηματοδοτείται μια νέα εποχή για τον ελληνισμό, ο νέος ελληνισμός.⁸

Το ελληνικό στοιχείο επί Οθωμανικής αυτοκρατορίας μετά το 1453 «έχαιρε» της ίδιας τύχης με τους υπόλοιπους χριστιανούς. Ο απώτερος σκοπός ήταν ο εξισλαμισμός του ή η εξαγορά της δυνατότητας να διατηρεί την πίστη του.⁹ Υπόκεινταν σε βαριά φορολογία, αποκλείονταν από το στρατό, δεν μπορούσε να διεκδικήσει τα δικαιώματά του σε περίπτωση που

³ Επειδή η μάχη του Μαντζικέρτ (1071) διεξήχθη μεταξύ Σελτζούκων (και όχι Οθωμανών) Τούρκων και Βυζαντινών αλλά και επειδή είχε ως αποτέλεσμα την προσωρινή μόνο κατάκτηση της Ανατολίας, δε ξεκινήσαμε την ιστορική αναδρομή από τον 11^ο αλλά από το 14^ο αιώνα. Για τη μάχη στο Μαντζικέρτ, δες Shaw 1976:11.

⁴ Shaw 1976:14; Βακαλόπουλος 1966:42; Σβορώνος 1997:37.

⁵ Shaw 1976:21-2; Βακαλόπουλος 1966:44.

⁶ Shaw 1976:56-7.

⁷ Σβορώνος 1997:38.

⁸ Βακαλόπουλος 1966:12.

⁹ Βακαλόπουλος 1966:61.

μουσουλμάνος διέπραττε αδίκημα σε βάρος Ελλήνων. Γενικά οι ορθόδοξοι Έλληνες ήταν συνήθως δουλοπάροικοι ή δούλοι ή ελεύθεροι γεωργοί που ήταν δεμένοι με τη γη και η μετακίνηση των οποίων προϋπόθετε την εξαγορά τους.¹⁰

Ο διαχωρισμός των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανάλογα με το θρήσκευμα διαμόρφωσε τη βάση του συστήματος των μιλλέτ.¹¹ Κάθε μιλλέτ αποτελούσε κεντρική κοινοτική οργάνωση για τα μέλη κάθε θρησκευτικής ομάδας, με τους δικούς του θεσμούς και λειτουργίες ως προς τη θρησκεία, την εκπαίδευση, την απονομή δικαιοσύνης και την κοινωνική συνοχή.¹²

Έτσι, από τα τρία μιλλέτ των μη μουσουλμάνων, οι Ορθόδοξοι Έλληνες ανήκαν σε ένα μιλλέτ, οι Αρμένιοι σε άλλο και οι Εβραίοι σε άλλο. Στους Έλληνες, όπως και στους υπηκόους όλων των εθνοτήτων και θρησκευτικών πεποιθήσεων ανά πέντε έτη πραγματοποιούνταν το παιδομάζωμα προκειμένου να ενταχθούν στον τουρκικό στρατό. Τα επίλεκτα παιδιά που προήλθαν από παιδομάζωμα γίνονταν γενίτσαροι και είχαν το δικαίωμα, αφού εξισλαμιστούν, να ανέβουν στην κοινωνική ιεραρχία με την παροχή ανάλογης στρατιωτικής εκπαίδευσης αλλά και μόρφωσης.¹³

Με αργούς βηματισμούς, η θέση των Ελλήνων αρχίζει να αλλάζει από τον 16^ο αιώνα χάρη σε έναν αριθμό συγκυριών: στην εμπορική ανάπτυξη που πραγματοποιείται στα αστικά κέντρα, όπου ζουν πολλοί Έλληνες, στην εκδίωξη των Γενοβέζων και των Βενετών από το Αιγαίο που άφησε το πεδίο του εμπορίου και της ναυτιλίας στους Έλληνες, όπως και στο γεγονός ότι κατά τον 17^ο αιώνα τμήμα του βαλκανικού εβραϊκού πληθυσμού μεταφέρει τις δραστηριότητές του στα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης και τη θέση αυτών παίρνουν – μεταξύ άλλων – Έλληνες. Σημαντική εξέλιξη στη νέα τάξη πραγμάτων αποτέλεσαν οι συνθήκες μεταξύ των Οθωμανών και των Αυστριακών (Κάρλοβιτς 1699, Πασάροβιτς 1718) και ιδιαίτερα η συνθήκη του Κιουτσκούκ Καϊναρτζή στα 1774 μεταξύ των Οθωμανών και των Ρώσων, που άνοιξαν το δρόμο για την ελληνική εμπορική ναυτιλία.¹⁴ Η ενασχόληση των Ελλήνων με το εμπόριο τους μετέτρεψε όχι μόνο σε ανερχόμενη εμπορική τάξη αλλά και σε φορέα του ελληνικού πολιτισμού στον Ευρωπαϊκό χώρο. Μέσα στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ο καλλιεργούμενος φιλελληνισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στον προσανατολισμό

¹⁰ Σβορώνος 1997:40-2; Βερέμης 2005:34-5.

¹¹ Βακαλόπουλος 1966:73-4; Αλεξανδρή 1983: 21-5; Κοντογώργης 1982:39; Heraclides 2010: 21-2; Σβορώνος 1997:44-8.

¹² Κοντογώργης 1982:39-66.

¹³ Heraclides 2010:21.

¹⁴ Βερέμης 2005:37-8; Shaw 1976:217-225 (για τη συνθήκη Κάρλοβιτς); Βακαλόπουλος 1966:78-9; Σβορώνος 1997:51-5.

των Μεγάλων Δυνάμεων στα δεινά του κατεχόμενου ελληνισμού και στην συνδρομή τους στον αγώνα για την απελευθέρωση.¹⁵

Ύστερα από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους το 1830, οι Έλληνες ξεκινούν τις πρώτες προσπάθειες προσέγγισης της Οθωμανικής πλευράς, αφού οι πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες μέχρι τότε δεν επέτρεπαν τη συνεργασία μεταξύ των δύο αφού αυτή η σχέση μεταξύ τους είχε τη μορφή κατακτητή και κατακτημένου. Δεδομένου ότι η εμπορική ανάπτυξη είχε συνδράμει σημαντικά στην αλλαγή της κοινωνικής θέσης των Ελλήνων, οι πρώτες επαφές μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν εμπορικής φύσης και έτσι ο τότε Έλληνας υπουργός εξωτερικών Κ. Ζωγράφος ξεκίνησε εμπορικές συμφωνίες με την Κωνσταντινούπολη.¹⁶ Αν και ήταν ανεπιτυχείς, δείγμα με τον τρόπο που οι Οθωμανοί αντιμετώπιζαν του μη μουσουλμάνους σε μια χρονική στιγμή που η οθωμανική πλευρά προσπαθούσε να σώσει την προ πολλού επικείμενη καταστροφή της, αποτέλεσε η συνταγματική αλλαγή του 1876.¹⁷ Εκείνη τη χρονιά ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ υιοθετεί μια ιδεολογική γραμμή, που συνδύαζε την ισλαμική και την τουρκική παράδοση με φιλελεύθερα δημοκρατικά αιτήματα και αποζητούσε τη σωτηρία της Αυτοκρατορίας μέσω της εγκαθίδρυσης του κοινοβουλευτικό συστήματος. Αν και, για την πλειοψηφία των ερευνητών, οι Τουρκοκούς Οζάλ και Αχμέτ Νταβούτογλου παρουσιάζονται ως οι εκσυγχρονιστές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, θα πρέπει να τονιστεί ότι και οι δύο μάλλον αποτελούν έναν ακόμη κρίκο στα θεμέλια που είχε χαράξει ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' και το κίνημα των νεοοθωμανών στα τέλη του 19ου αιώνα. Ο τελευταίος, σε μία προσπάθεια συγκράτησης της πτωτικής πορείας της αυτοκρατορίας του έναντι των εξωτερικών και εσωτερικών απειλών, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο ισλαμικό θρήσκευμα μετατρέποντας την ιδέα του πανισλαμισμού σε κυρίαρχη πολιτική του. Πίστευε ότι η θρησκεία και η πολιτιστική ταυτότητα των Τούρκων θα αποτελούσε το καλύτερο ανάχωμα και προσπάθησε να καλλιεργήσει τη θρησκευτική αφοσίωση των πιστών μουσουλμάνων στο κράτος, να επιβάλει την τουρκική γλώσσα σε όλους τους πιστούς, αραβόφωνους και μη, ενώ ταυτόχρονα έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο πολιτιστικά όσο και πολιτικά, για τις τουρκικές κοινότητες εκτός της αυτοκρατορίας. Το κίνημα των Νεότουρκων μπορεί να έβαλε προσωρινό τέλος στη διαχείριση της εξουσίας από τον θεσμό του Σουλτάνου, δεν έπραξε, όμως, το ίδιο σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και εθνικής ταυτότητας. (ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΟΥΛΤΑΝΟ ΑΜΠΝΤΟΥΛ ΧΑΜΙΤ Β' ΣΤΟΝ ΑΧΜΕΤ

¹⁵ Αλεξανδρή 1983:31-2; Βακαλόπουλος 1966:81-2.

¹⁶ Βερέμης 2005:52.

¹⁷ Shaw 1976:133, 174-180; Αλεξανδρή 1983: 27; Heraclides 2010:41.

Ωστόσο, το 1877 το ιδεολογικό κλίμα αυτό άλλαξε, το σύνταγμα του 1876 καταργήθηκε και απεμπολήθηκε κάθε είδους πολιτική ελευθερία απέναντι στους μέχρι τότε υπηκόους της οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹⁸

Παρά την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και τη δημιουργία του ελληνικού κράτους το 1830, πολλές περιοχές παρέμεναν υπό την οθωμανική κυριαρχία, μια εκ των οποίων ήταν η Κρήτη. Αποφασιστική λοιπόν εξέλιξη για την δυσμενή τροπή των ελληνοτουρκικών σχέσεων αποτέλεσε η Κρητική επανάσταση του 1866-1869, δηλαδή ο αγώνας για την ανεξαρτητοποίηση της Κρήτης από τους Τούρκους, και η ανεπίσημη επέμβαση του ελληνικού κράτους λίγο έλειψε να οδηγήσει σε πόλεμο την Ελλάδα με τους Οθωμανούς, ενώ το 1868 διακόπηκαν οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών.¹⁹ Ένα χρόνο μετά, στη διάσκεψη των Παρισίων (1867) βελτιώθηκε το κλίμα όπως και στα 1882 με την βοήθεια της Αγγλίας, ωστόσο η ρήξη του πρωθυπουργού Χαριλάου Τρικούπη και του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ συμπαρέσυρε και την ελληνοτουρκική προσέγγιση.²⁰

Νέα εξέλιξη σε ιδεολογικό επίπεδο αποτέλεσε η χρονιά 1902. Ήδη από το 1868 είχε δημιουργηθεί το κίνημα των Νεότουρκων, οι οποίοι ήταν οπαδοί μιας μεταρρυθμιστικής κίνησης στην Τουρκία με πολιτικό χαρακτήρα.²¹ Στα 1897 διαμορφώνεται μια νέα ιδεολογική κατεύθυνση που έχει ως σκοπό την ανασύνταξη του ελληνικού κράτους αλλά και την ενίσχυση των δυνάμεων του ελληνισμού μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και έτσι δημιουργείται «Οργάνωση της Κωνσταντινούπολης» μεταξύ Ελλήνων και των Νεότουρκων που προαναφέραμε.²² Αυτό μας ενδιαφέρει όσον αφορά τη δράση του κινήματος των Νεότουρκων είναι ότι μετά το 1902, δημιουργούνται δύο τάσεις στο κίνημα αυτό που ισχύουν σε ικανό βαθμό μέχρι σήμερα, δηλαδή από τη μια η φιλελεύθερη που δέχεται ότι οι θρησκευτικές εθνότητες όπως οι χριστιανοί θα απολαμβάνουν σχετική αυτονομία και από την άλλη η εθνικιστική που πρέσβευε την επιβολή του τουρκικού στοιχείου.²³ Στα 1908 το κίνημα των Νεότουρκων σημείωσε σημαντική πολιτική επιτυχία αφού ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ επανέφερε το σύνταγμα του 1876 με αποτέλεσμα οι θρησκευτικές ενότητες να αναγνωρίζοντας

¹⁸ Βερέμης 2005:44-5.

¹⁹ Shaw 1976:151-2.

²⁰ Βερέμης 2005:55.

²¹ Heraclides 2010:39-40, 44-5.

²² Heraclides 2010: 45-6 ; Βερέμης 2005:59.

²³ Βερέμης 2005:47.

ως αδελφοί Οθωμανοί με ίσα δικαιώματα, που έτυχε μεγάλης αποδοχής από τους Έλληνες μιας και τους εξασφάλιζε θρησκευτική και πολιτισμική αυτοτέλεια.²⁴

Ο «Μακεδονικός Αγώνας ή Μακεδονικό ζήτημα» (1904-8) έθεσε σε νέα βάση τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η διεκδίκηση της Μακεδονίας (που τότε ανήκε στην Τουρκία) από Έλληνες, Σέρβους και Βουλγάρους, είχε ως αποτέλεσμα οι Έλληνες να προσεταιριστούν τους Τούρκους για να επιτύχουν την διεκδίκηση εδαφών που αποτελούσε τον κύριο σκοπό τους ενάντια στους λοιπούς διεκδικητές.²⁵ Η ελληνοτουρκική προσέγγιση διαφαίνεται και στη μελέτη που εστάλη στον υπουργό εξωτερικών της Ελλάδας το 1908 που είχε ως θέμα την καλύτερη αντιμετώπιση των ελληνοτουρκικών σχέσεων.²⁶

Οι αρχές λοιπόν του 20^{ου} αιώνα βρίσκει την Τουρκία σε ένα νέο ιδεολογικό δρόμο που έχει να κάνει με τη δημοκρατικότερη αντιμετώπιση των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων έχοντας επιδείξει σημάδια θετικότερης αντιμετώπισης του ελληνικού στοιχείου και διατηρώντας ταυτόχρονα το σκληρό της πρόσωπο όσον αφορά τα απομείναντα κερτημένα της Αυτοκρατορίας. Η Ελλάδα από την άλλη πλευρά επιχειρεί να προσεγγίσει δια μέσω συμφωνιών εμπορικού, διπλωματικού και πολιτικού χαρακτήρα την Τουρκία. Η «Οργάνωση της Κωνσταντινούπολης» θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί ένα πρώτο παράδειγμα συμβολής της κοινωνίας των πολιτών στα πολιτικά δρώμενα των δύο χωρών, χωρίς ωστόσο να καταφέρει να επιτύχει μακροπρόθεσμους στόχους. Δείχνει ωστόσο τη διάθεση και των δύο πλευρών για προσέγγιση ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

β) 1908-1985

Στην αυγή του 20^{ου} αιώνα κυριαρχούν οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) και ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, η Βαλκανική Συμμαχία δηλαδή η Σερβία, το Μαυροβούνιο, η Ελλάδα και η Βουλγαρία επιτέθηκε και απέσπασε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία την Μακεδονία και το μεγαλύτερο μέρος της Θράκης. Όπως σημειώνει ο Βερέμης, με τη συμμαχία αυτή της Ελλάδας διαλύθηκαν οι ελπίδες για τη επιβίωση του ελληνικού στοιχείου που ζούσε στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας.²⁷ Αυτό συνέβη διότι η στάση της Ελλάδας οδήγησε στην έξαρση του τουρκικού εθνικισμού που εκφράστηκε σε διωγμούς εναντίων των Ελλήνων μετά το 1913, όταν υπογράφηκε η συνθήκη

²⁴ Shaw 1976:266-7.

²⁵ Τζιαμπίρης 2003:24; Shaw 1976:210-1 ; Βερέμης 2005:56.

²⁶ Βερέμης 2005:71.

²⁷ Βερέμης 2005:78.

του Βουκουρεστίου, και είχε ως απώτερο αποτέλεσμα την σκλήρυνση της στάσης των Ελλήνων εκτός και εντός Οθωμανικής αυτοκρατορίας εναντίων των Τούρκων καθώς η έξαρση του τουρκικού εθνικισμού ενοποίησε το ελληνικό στοιχείο. Η ενοποίηση αυτή είχε ήδη ξεκινήσει μετά το 1910 με την προσπάθεια για τον βίαιο εκτουρκισμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.²⁸

Οι διωγμοί κατά των Ελλήνων συνεχίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1910. Στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, η συμμετοχή των Ελλήνων το 1917 στο πλευρό των Δυνάμεων της Ιερής Συμμαχίας, που υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας στη νίκη τους, και η απώλεια Οθωμανικών εδαφών που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα οι Έλληνες να υποστούν διωγμούς που υπαγορεύονταν από την πολιτική πίεση που θέλησαν να ασκήσουν οι Τούρκοι στους Έλληνες για να τεθεί σε διαπραγμάτευση το θέμα των νησιών του Αιγαίου που η Ελλάδα κατέλαβε στους Βαλκανικούς πολέμους και δεν είχαν αναγνωριστεί από την Τουρκία.²⁹ Ακολούθησε στα 1920 η συνθήκη των Σεβρών όπου είχε ως κύριο στόχο την εξασφάλιση των εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αναγνώριζε στην Ελλάδα τη Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου εκτός από τα Δωδεκάνησα. Στα 1923 η συνθήκη της Λωζάννης που υπογράφηκε μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων επέβαλε την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών αλλά και την παραχώρηση στην Τουρκία την Ίμβρο και την Τένεδο, και έθεσε τέλος στις εδαφικές βλέψεις των δύο χωρών χωρίς ωστόσο να εξασφαλίσει κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ τους. Μάλιστα, η μαζική και υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών και η εκτίμηση των περιουσιών των δύο περίπου εκατομμυρίων προσφύγων δημιούργησαν νέα προβλήματα περιουσιακής φύσης.³⁰ Κατά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης και σε ό,τι αφορούσε το ζήτημα των μειονοτήτων είτε των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης είτε των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης, η Ελλάδα «επέτρεψε» στην Τουρκία να εκμεταλλευτεί την ευαισθησία της ελληνικής πλευράς στο θέμα αυτό και έτσι η Τουρκία απέσπασε ουσιαστικές παραχωρήσεις, όπως περιουσίες και αποζημιώσεις, εκτός του ότι η τουρκική δεν έδειξε την διάθεση να παραχωρήσει τα γλωσσικά, θρησκευτικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα που κατοχύρωσε η συνθήκη.³¹

Παρόλες τις παραβιάσεις από πλευρά Τουρκίας στους όρους της συνθήκης, συντελείται η ελληνική πρωτοβουλία για τη δημιουργία καλού κλίματος μεταξύ των δύο χωρών όπως αποτέλεσε το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας που υπογράφηκε το 1930. Το ζήτημα των αποζημιώσεων των πληθυσμών που είχαν εκδιωχθεί μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης βάρυνε περισσότερο την ελληνική πλευρά, αλλά ο Ελευθέριος Βενιζέλος το θεώρησε θυσία

²⁸ Βερέμης 2005:89, 92, 94.

²⁹ Βερέμης 2005:89.

³⁰ Αλεξανδρή 1983: 79-83; Αλεξανδρή 1991(α): 34.

³¹ Αλεξανδρή 1991: 39-40.

απαραίτητα για να εξομαλυνθούν οι σχέσεις των δύο χωρών.³² Το σύμφωνο συνοδευόταν και από ένα Πρωτόκολλο περιορισμού των ναυτικών εξοπλισμών, συμβάσεις εγκαταστάσεων προξενικής αρχής και εμπορίου. Η δυσπιστία και η αμοιβαία καχυποψία που δεν είχε απεμποληθεί με τη συνθήκη της Λωζάννης φαίνεται να τερματίστηκε προς στιγμήν, ενώ το 1933 υπογράφηκε σύμφωνο στην Άγκυρα που δημιουργούσε προοπτικές περαιτέρω σύσφιγξης των ελληνοτουρκικών σχέσεων που αναπτύχθηκε και σε διπλωματικό επίπεδο στα Βαλκάνια το 1934 (Βαλκανική Συνεννόηση) με την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου εν όψει της ανόδου του Χίτλερ.³³ Ωστόσο, το σύμφωνο αυτό δεν ανέφερε όρους σε επίπεδο στρατιωτικής επέμβασης, και ύστερα από επανειλημμένη αίτηση της Ελλάδας για σύναψη στρατιωτικής σύμβασης, υπογράφηκε το 1938 συνθήκη που προέβλεπε ότι σε περίπτωση επίθεσης σε ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη το άλλο ήταν υποχρεωμένο να επέμβει. Ωστόσο, η Τουρκία δεν διακινδύνευε διότι δεν υπήρχε χώρα εχθρικά διακείμενη προς την Ελλάδα.³⁴ Η Ελλάδα λοιπόν βρίσκεται ακόμη αντιμέτωπη με την δυσπιστία απέναντι στη γείτονα χώρα όπως έδειξε η επισταμένη επιμονή της για υπογραφή του παραπάνω συμφώνου, παρόλη τη προσπάθεια προσέγγισης με το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας το 1930.

Οι διπλωματικές και στρατιωτικές συμφωνίες που είχαν υπογραφεί μεταξύ των δύο χωρών μέχρι το πρώτο τρίτο του εικοστού αιώνα δεν εμπόδισε την Τουρκία να δείξει το σκληρό της πρόσωπο προς τους Έλληνες (μεταξύ άλλων) υπηκόους της το 1942, όταν επέβαλε κεφαλικό φόρο σε διάφορες ελληνικές επιχειρήσεις της τάξης του 50 ή και 75% των κερδών τους. Όπως έχει σημειωθεί, τα «στοιχεία που καθόριζαν τον υπολογισμό του ποσού που κατέβαλε ο φορολογούμενο ήταν το θρήσκευμα και η εθνότητά του».³⁵ Με λίγα λόγια η ελληνοτουρκική φιλία είχε λίγα χρόνια μετά την υπογραφή της παραμεριστεί σε βάρος των Ελλήνων που ζούσαν σε τουρκικά εδάφη.

Προσπάθεια προσέγγισης των δύο χωρών από τρίτη δύναμη επιχειρείται στις 12 Μαρτίου το 1947 όταν ο αμερικανός πρόεδρος Χάρι Τρούμαν διακηρύσσει ότι οι ΗΠΑ θα υποστηρίξουν «τους ελεύθερους ανθρώπους που αντιστέκονται στην προσπάθεια υποταγής τους σε ένοπλες μειοψηφίες ή εξωτερικές πιέσεις», εννοώντας τις προσπάθειες των κομμουνιστικών κινημάτων να καταλάβουν την εξουσία μεταξύ άλλων στην Τουρκία και την Ελλάδα. Τόσο η Ελλάδα, όσο και η Τουρκία παίζουν σημαντικό ρόλο στα πλαίσια της δυτικής στρατηγικής του «roll back» (περιορισμός της σοβιετικής επιρροής στην επικράτεια της Σοβιετικής Ένωσης). Σε αυτή την προσπάθεια των ΗΠΑ, ο Τρούμαν θέλησε να συσφίξει τις σχέσεις των δύο χωρών, που

³² Βερέμης 2005:119; Αλεξανδρή 1991(α): 74 ;Heraclides 2010:67-8.

³³ Βερέμης 2005:122; Αλεξανδρή 1983: 180,

³⁴ Αλεξανδρή 1983:215-6; Βερέμης 2005:123.

³⁵ Βερέμης 2005:132.

παρόλη την προθυμία της Τουρκίας, η τουρκική στάση προς την Ελλάδα και τα μέτρα εναντίον των ελλήνων της Κωνσταντινούπολης δημιουργούσαν δυσκολία στην κατεύθυνση αυτή.³⁶

Ύστερα από βραχυπρόθεσμες προσπάθειες προσέγγισης εκ νέου στη δεκαετία του 1950 και συγκεκριμένα το 1959, όταν υπογράφηκαν οι συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου ως τρόπου προάσπισης των μειονοτήτων ύστερα από τα Σεπτεμβριανά του 1955,³⁷ οδηγούμαστε στη διαμάχη για το Αιγαίο (1973-6) και στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974, που αποτελούν μέχρι σήμερα σημεία διένεξης μεταξύ των δύο χωρών αλλά και εμπόδια στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η ελληνοτουρκική διαφορά για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου πελάγους αφορά την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας μεταξύ των δύο όμορων χωρών. Η Ελλάδα υποστηρίζει ότι η υφαλοκρηπίδα πρέπει να οριοθετηθεί με βάση την αρχή της μέσης γραμμής, ενώ η Τουρκία υποστηρίζει ότι τα νησιά του Αιγαίου δεν έχουν δικαίωμα υφαλοκρηπίδας και ότι η εγγύτητα των ελληνικών νησιών στα τουρκικά παράλια αποτελεί «ειδική περίπτωση» που δικαιολογεί απόκλιση από την αρχή της μέσης γραμμής.³⁸ Η διαμάχη ανάγεται από το καλοκαίρι του 1973, μετά τη δημόσια δήλωση του τότε πρωθυπουργού και προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας Γ. Παπαδόπουλου περί ύπαρξης κοιτασμάτων πετρελαίου στο Αιγαίο και εξόρυξης αυτών, όπου παράλληλα η Τουρκική κυβέρνηση παραχώρησε άδεια διεξαγωγής ερευνών για πετρέλαιο σε υποθαλάσσιες περιοχές κοντά σε ελληνικά νησιά.³⁹ Το 1974 και το 1976 πραγματοποιήθηκαν έρευνες στο Αιγαίο από τουρκικό ωκεανογραφικό σκάφος.⁴⁰ Η Ελλάδα αντέδρασε, θεώρησε τη διαμάχη νομική και ζήτησε την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.⁴¹ Το ζήτημα περιπλέκεται από το γεγονός ότι η Τουρκία δεν έχει επικυρώσει ούτε τη Διεθνή Συνθήκη για την Υφαλοκρηπίδα του 1958 (την οποία είχε επικυρώσει η Ελλάδα το 1972),⁴² ούτε τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982, οι οποίες ορίζουν την υφαλοκρηπίδα και τους τρόπους οριοθέτησής της. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης πάντως έχει δεχτεί ότι τα δικαιώματα του παράκτιου κράτους στην υφαλοκρηπίδα αποτελούν διεθνές εθνικό δίκαιο και τα άρθρα 1 έως 3 της

³⁶ Αλεξανδρή 1991(α):113-4.

³⁷ Για τα Σεπτεμβριανά, δεξ Αλεξανδρή 1983:256- 266; Αλεξανδρή 1991(β): 497-504.

³⁸ Ηρακλειδής 2007:226-8; Δούση 2001:12-5. Για τα επιχειρήματα των δύο πλευρών αναλυτικά, δεξ Ηρακλειδής 2007:229-232.

³⁹ Ρίζας 2006: 27.

⁴⁰ Κουφουδάκης 1991:287.

⁴¹ Κουφουδάκης 1991:288-290.

⁴² Ρίζας 2006:43.

Συνθήκης του 1958 ισχύουν για όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από το αν την έχουν κυρώσει ή όχι.⁴³

Ο Ρίζας πιστεύει ότι στο διάστημα μεταξύ του 1973-1976 η ελληνική εξωτερική πολιτική στο θέμα του Αιγαίου χαρακτηρίζεται ως «πολιτική πυγμής» που δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η ελληνική πλευρά έδειξε αδιαλλαξία στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας, διότι πίστευε ότι το Διεθνές Δίκαιο ήταν με το μέρος της και ότι η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο στο Αιγαίο θα «κατέληγε σε ενίσχυση των ελληνικών θέσεων».⁴⁴

Συμπληρώνει ότι το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον αύξηση του στρατιωτικού εξοπλισμού της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα την επίδειξη ισχύος από ελληνικής πλευράς, την οποία αναθεώρησε η ελληνική πλευρά μετά την εισβολή το 1974 και την αδυναμία της να αντιδράσει αποτελεσματικά.⁴⁵ Παρόλη την επίδειξη ισχύος και παρά την τεταμένη κατάσταση που καλλιεργούνταν μεταξύ των δύο χωρών και από δημοσιεύματα του τύπου, η Ελλάδα από το 1973 πρότεινε την πιθανότητα συνομιλιών για θέματα σχετικά με τον θαλάσσιο βυθό.⁴⁶

Ως προς την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, στις 15 Ιουλίου του 1974 εκδηλώθηκε στη Κύπρο πραξικόπημα εκ μέρους της Εθνοφρουράς εναντίον του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'.⁴⁷ Η πρώτη στρατιωτική επέμβαση είχε ως αποτέλεσμα την κατά 7% κυριαρχία της Κύπρου, ενώ η δεύτερη κατά 37% και κατακρίθηκε έντονα διεθνώς, σε αντίθεση με την πρώτη.⁴⁸ Η τουρκική κατοχή μεγάλου μέρους του νησιού αποτελεί μέχρι και σήμερα σημείο τριβής μεταξύ των δύο χωρών, καθώς και το θέμα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο.

Μετά την εισβολή στην Κύπρο το 1974, οι δύο χώρες αναζήτησαν αυτονομία στην εξωτερική και αμυντική τους πολιτική. Η Ελλάδα επικεντρώθηκε στην προστασία του ελληνικού κράτους, και η Τουρκία στις εξωτερικές προκλήσεις.⁴⁹ Ο νέο-οθωμανισμός δεν αποτελεί κατά τον Γ. Καραμπελιά μόνο εξωτερική απειλή για την Ελλάδα αλλά ταυτόχρονα και εσωτερική, αφού τον υποστηρίζουν και τον προωθούν ομάδες πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων στην Ελλάδα και την Κύπρο.

⁴³ Οικονομίδης 1986:5.

⁴⁴ Ρίζας 2006:13.

⁴⁵ Ρίζας 2006:14; Κονδύλης 1998:385; Σαζανίδης 1979: 195. Ο Κουλουμπής θεωρεί ότι η μη χρησιμοποίηση δεν ήταν προϊόν αδυναμίας αλλά αποτέλεσμα «σύνεσης» και «υπομονής». Δες Κουλουμπής 1988:22.

⁴⁶ Ρίζας 2006:61-2; Heraclides 2010: 80.

⁴⁷ Κουφουδάκης 1991:233; Heraclides 2010: 71.

⁴⁸ Heraclides 2010: 72. Για τα γεγονότα, δες Τσιτσόπουλος και Βερέμης 1991:188-190; Κουφουδάκης 1991: 217-268.

⁴⁹ Βαληνάκης 2010(β):38; Βερέμης 2005:160; Ρίζας 2006:103.

Θα ήταν απόπνημα να μην αποδοθούν εύσημα για την ανάδειξη του Ισλάμ σε κορυφαίο παράγοντα άσκησης εξωτερικής πολιτικής αλλά και κοινωνικής συνοχής στο εσωτερικό της χώρας στους δημιουργούς της Τουρκοισλαμικής Σύνθεσης (ΤΙΣ), η οποία έκανε την εμφάνισή της στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Προϊόν σκέψης ισλαμιστών διανοουμένων (Ιμπραήμ Καφέσογλου, Κορκούτ Οζάλ, Φατίχ Κορού), η ΤΙΣ υποστήριζε την επαναφορά της κοινωνίας στις θεμελιώδεις αρχές του τουρκισμού και του Ισλάμ, όπως η αίσθηση δικαιοσύνης, η σημασία της οικογενειακής ζωής και ηθικής, το καθήκον προς το μεγαλείο του κράτους κ.λπ. Με την ισλαμική θρησκεία ως βάση του τουρκικού πολιτισμού, ως μέσον κοινωνικού ελέγχου αλλά και πυλώνα του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, η Τουρκία θα μπορούσε να διεισδύσει σε πληθυσμιακές ομάδες τόσο εντός των συνόρων όσο και εκτός αυτών. Όπως οι Τούρκοι ηγήθηκαν της διάδοσης του Ισλάμ ανά τον κόσμο, όταν η τουρκική κουλτούρα συνδέθηκε με την αντίστοιχη ισλαμική, υποστήριζαν οι εμπνευστές της, με τον ίδιο τρόπο η Τουρκία θα αναδειχθεί σε μεγάλη δύναμη τόσο σε περιφερειακό όσο και στο παγκόσμιο επίπεδο, όταν οι αρετές αυτές εγκατασταθούν στην καρδιά και την ψυχή των πολιτών της και αποτελέσουν πυξίδα για την κυβερνώσα ελίτ. Η πολιτική, οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική ατζέντα των Τουργκούτ Οζάλ, Νετζμεντίν Έρμπακαν και Ρετζέπ Ταγίπ Έρντογαν απέδειξαν την κυριαρχία των ιδεών και αξιών της ΤΙΣ στην άρχουσα τάξη της Τουρκίας. (ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΟΥΛΤΑΝΟ ΑΜΠΝΤΟΥΛ ΧΑΜΙΤ Β' ΣΤΟΝ ΑΧΜΕΤ ΝΤΑΒΟΥΤΟΓΛΟΥ Γεράσιμος Καραμπελιάς Αναπληρωτής Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο http://www.haf.gr/el/articles/pdf/ae_98.pdf .)

Η μεταστροφή της στρατιωτικής πολιτικής της Τουρκίας φαίνεται, όπως σημειώνει, ο Βερέμης στις «τουρκικές απαιτήσεις σχετικά με την υφαλοκρηπίδα, τον ελληνικό εναέριο χώρο, την αποστρατικοποίηση των νησιών, τον επιχειρησιακό έλεγχο του Αιγαίου και τις γκρίζες ζώνες».⁵⁰ Η Τουρκία θεώρησε ότι η απειλή βίας αποτελεί το πιο αποτελεσματικό επιχείρημα έναντι της Ελλάδας, η ίδια έγινε το κύριο αντικείμενο των ελληνικών αμυντικών σχεδιασμών και η πρωτεύουσα απειλή για την ελληνική ασφάλεια και επιβεβαίωσε την απομάκρυνση της Τουρκίας από τους κανόνες που επέβαλε ο Ψυχρός Πόλεμος.⁵¹ Το ίδιο

⁵⁰ Βερέμης 2005:161; Δούση 2001:27-30; Πολίτης 2010:1-11.

⁵¹ Βερέμης 2005:182.

ίσχυσε για την Ελλάδα όσον αφορά την αλλαγή της εξωτερικής της πολιτικής, αφού τώρα προείχε η εθνική ασφάλεια μετά τα γεγονότα στην Κύπρο,⁵² όπως διαφαίνεται και από τον στρατιωτικό εξοπλισμό που παρουσίασε αλματώδη αύξηση μετά τον Δεκέμβριο του 1981.⁵³

Από το 1908 έως το 1985 οι σχέσεις των δύο χωρών έχουν το χαρακτήρα της καλύτερης δυνατής προσέγγισης και της χειρίστης δυνατής πολεμικής σύρραξης. Οι πολιτικές και στρατιωτικές επιδιώξεις μεταβάλλουν διαρκώς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και καθιστούν απρόβλεπτη τη συμπεριφορά τη μιας χώρας εναντίον της άλλης. Ωστόσο, αν η Μικρασιατική καταστροφή δεν κατάφερε να παγώσει τις σχέσεις τους, αφού ο Βενιζέλος επιχείρησε την δημιουργία καλών σχέσεων με την Τουρκία,⁵⁴ το 1974 αποτέλεσε σταθμό διότι όπως αναφέρθηκε ισχυροποιήθηκε το αρνητικό κλίμα μεταξύ των δύο, γεγονός που διαφαίνεται στη μεταγενέστερη πορεία τους.⁵⁵

Το 1978 με πρωτοβουλία του νέου πρωθυπουργού Ετσεβίτ επιχειρείται να έρθουν κοντά οι δύο χώρες και έτσι έλαβε χώρα η σύνοδος του Μοντρέ (Monteux) την ίδια χρονιά μεταξύ Ετσεβίτ και Κωνσταντίνου Καραμανλή.⁵⁶ Κατά τον Ηρακλείδη η σημασία της συγκεκριμένης συνόδου ήταν ότι «είναι η πρώτη και η τελευταία φορά που οι ηγέτες των δύο χωρών συζήτησαν σε βάθος και με λεπτομέρεια το ζήτημα στο Αιγαίο.»⁵⁷ Οι συζητήσεις μεταξύ του 1978 και του 1981, αν και άκαρπες, έγιναν σε θετικό κλίμα μεταξύ των δύο χωρών που αποκαλείται σήμερα «πνεύμα του Μοντρέ» και το οποίο κλίμα διήρκησε αυτά τα τρία χρόνια μέχρι την εκλογή του Ανδρέα Παπανδρέου το 1981.⁵⁸

1.3. 1. Αποτύπωση του πολιτικού ανάγλυφου στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (1985-2005)

α) 1981-1989

Στον απόηχο της Τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, το 1981 εκλέγεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) το οποίο αν και είχε μετριάσει τη ρητορική του σε σχέση με όσα έλεγε όσον ήταν αντιπολίτευση,⁵⁹ σκληραίνει τη στάση του απέναντι στην Τουρκία.⁶⁰

⁵² Ρίζας 2006:105.

⁵³ Ηρακλείδης 2007:142; Ήφαιστος και Τσαρδανίδης 1992: 342.

⁵⁴ Heraclides 2010:67; Αλεξανδρή 1991(α): 72.

⁵⁵ Heraclides 2010: 72.

⁵⁶ Clogg 1991: 17; Heraclides 2010: 95,

⁵⁷ Heraclides 2010: 96.

⁵⁸ Heraclides 2010: 98-111; Clogg 1991:18.

⁵⁹ Ρίζας 2006:167.

⁶⁰ Σολταρίδης 1988:13.

Γενικά, ακύρωσε τις προβλεπόμενες ελληνοτουρκικές διπλωματικές επαφές, «εγκαινιάζοντας μια άνευ προηγουμένου πολιτική εναντίον της Τουρκίας σε όλα τα δυνατά επίπεδα».⁶¹ Ο Βαληνάκης θεωρεί ότι στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας δεν υπήρχε αλλαγή, αφού οι ίδιες επιδιώξεις ήταν ο στόχος πριν και μετά το 1981, δηλαδή η υφαλοκρηπίδα και το Κυπριακό. Ωστόσο, μετά το 1981 η Ελλάδα έβαλε σε έντονη εφαρμογή ό,τι υποστήριζε και πριν.⁶²

Το ΠΑ.ΣΟ.Κ. έθεσε δύο σημαντικούς όρους για την ανάπτυξη της ελληνοτουρκικής φιλίας: Ο πρώτος ήταν η παραπομπή στο διεθνές δικαστήριο της Χάγης για το θέμα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο.⁶³ Ο δεύτερος όρος αφορά στην αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο που είχαν εγκατασταθεί μετά την εισβολή του 1974 και τη δημιουργία του Τουρκικού Κυπριακού κράτους, του ψευδοκράτους όπως αναφέρθηκε, όπως το ονομάζει η ελληνική πλευρά, το 1983. Η περίοδος από το 1983 έως το 1987 χαρακτηρίζεται ως τεταμένη και για τις δύο χώρες με «αναφορές, χαρακτηρισμούς, ακόμη και δηλώσεις υψηλού επιπέδου που αναφέρονταν στην πολιτική που ασκούνταν από τις δύο Κυβερνήσεις».⁶⁴ Μετά την είσοδο της Ελλάδας στο ΕΟΚ και υπό την πίεση του Κυπριακού ζητήματος με τη δημιουργία του ψευδοκράτους, η πολιτική της Ελλάδας άλλαξε ριζικά «στρεφόμενη σε πιο αντιδραστικές συμπεριφορές έναντι της Τουρκίας».⁶⁵

Το 1987 ο Τουργκούτ Οζάλ, σχηματίζει για δεύτερη φορά κυβέρνηση με το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας.⁶⁶ Ο Οζάλ ως πολιτικός κυμαινόταν από τη μια μεταξύ των παραδοσιακών ισλαμικών (αντιδυτικών) αξιών και από την άλλη της πεποίθησης ότι οι οικονομικές επαφές με τη Δύση μπορούν να αποβούν ωφέλιμες για την Τουρκία.⁶⁷ Ο Ηρακλείδης θεωρεί ότι «βάλθηκε να ανοίξει μια καινούρια σελίδα για την Τουρκία, υποστηρίζοντας τον εκσυγχρονισμό της χώρας» και μέσα σε αυτό το πλαίσιο «παρά την αμείωτη αντιτουρκική ρητορεία του Παπανδρέου, δεν άργησε να κάνει ανοίγματα προς την Ελλάδα, αδιαφορώντας για την στάση των στρατιωτικών και των διπλωματών που δεν ευνοούσαν τη μεταστροφή αυτή».⁶⁸ Προσθέτει ότι «η όποια κινητικότητα της περιόδου 1984-1986 οφειλόταν στον Οζάλ και όχι στον Παπανδρέου», ότι η έλλειψη ειλικρίνειας και καλής πίστης από πλευράς Παπανδρέου αλλά και το γεγονός ότι θεωρούνταν «εθνικιστής», «αντιτούρκος» και «ανισόρροπος ηγέτης» αποτελούσε το λόγο αδυναμίας συνεννόησης μεταξύ των δύο χωρών.⁶⁹ Ο Ροζάκης αντίθετα

⁶¹ Ηρακλείδης 2007:140;Heraclides 2010: 117; Μπότσιου 2001: 156.

⁶² Βαληνάκης 2010(β):39.

⁶³ Ρίζας 2006:148.

⁶⁴ Σολταρίδης 1988:12.

⁶⁵ Μπότσιου 2001: 155.

⁶⁶ Σολταρίδης 1988:12.

⁶⁷ Βερέμης 2005: 204; Μπότσιου 2001: 164.

⁶⁸ Ηρακλείδης 2007:146.

⁶⁹ Ηρακλείδης 2007:147.

πιστεύει ότι παρόλη την καλή διάθεση που επέδειξε ο Οζάλ στο θέμα του Αιγαίου και της Κύπρου, εκείνη περιορίστηκε σε φραστικές υποσχέσεις ενώ ακολουθούσαν παραβάσεις και παραβιάσεις από τουρκικής πλευράς. Μέσα σε αυτό το αρνητικό κλίμα όμως, η Ελλάδα δεχόταν υπό όρους να κάνει διάλογο, που δείχνει και την αλλαγή της κυβερνητικής πολιτικής.⁷⁰ Η Μποτσιου κρατά πιο μετριοπαθή στάση και θεωρεί ότι η οικονομική αστάθεια, η πολιτική τρομοκρατία, εσωτερικά προβλήματα, ο πόλεμος μεταξύ Ιράν- Ιράκ, η τουρκοσυριακή ένταση, η βουλγαροτουρκική διαφωνία δεν αφήνουν την Τουρκία να επιδείξει συγκεκριμένες θέσεις στις σχέσεις της με την Ελλάδα.⁷¹

Η άποψη του Ροζάκη φαίνεται να βρίσκεται πιο κοντά στην πραγματικότητα, αφού η στάση του Οζάλ απέναντι στην Ελλάδα θεωρήθηκε άμεσα προκλητική όταν διέταξε την διεξαγωγή σειсмоγραφικών ερευνών σε ελληνική υφαλοκρηπίδα το 1987 στο Αιγαίο για την εύρεση υδρογονάνθρακα.⁷² Η πόλωση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που δημιουργήθηκε από το επεισόδιο διαφαίνεται σε δηλώσεις πολιτικών της εποχής, όπως του ανεξάρτητου βουλευτή κ. Μπούτου. Ο κ. Μπούτος επισκέφθηκε την Τουρκία και αποστρέφοντας αναφέρθηκε σε συστηματική προσπάθεια και από τις δύο πλευρές αλλά ότι εάν δεν υπάρξει σοβαρή προετοιμασία στις σχέσεις των δύο χωρών τότε ο διάλογος θα είναι «άσκοπος ή ακόμη και επικίνδυνος».⁷³ Η στάση της Τουρκίας δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστεί ως ένδειξης για διάλογο, όπως διαφαίνεται και στα δημοσιεύματα της εποχής και σε δηλώσει πολιτικών, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Σολταρίδης.⁷⁴

Ωστόσο, τότε επιχειρήθηκε επαναπροσέγγιση των δύο χωρών που είχε ως αποτέλεσμα τη ματαίωση του σχεδίου αυτού της γείτονος χώρας αλλά και του αποκλεισμού της από οποιαδήποτε έρευνα έξω από τα χωρικά ύδατα των δύο χωρών.⁷⁵ Τότε εμφανίζεται ο όρος «Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης» (Μ.Ο.Ε) 1987 ως όρος διεθνούς πολιτικής και πρακτικής στην ελληνική πολιτική σκηνή. Η Τουρκία σε αντίθεση με την ελληνική πλευρά, ήθελε πρώτα να εφαρμοστούν τα μέτρα αυτά και μετά να γινόταν συζήτηση ουσίας για το θέμα της Κύπρου και του Αιγαίου.⁷⁶ Σήμερα θεωρείται ότι η κρίση του Μαρτίου του 1987 «οφειλόταν σε μια σειρά από παρεξηγήσεις και όχι σε σκόπιμη ενέργεια Τούρκων ή

⁷⁰ Ροζάκης 1991:304.

⁷¹ ; Μποτσιου 2001: 163-4; Ρίζας 2003:100.

⁷² Ηρακλείδης 2007:149-151; Σολταρίδης 1988:28; Γιαλλουρίδης 2001:284.

⁷³ Σολταρίδης 1988:29.

⁷⁴ Σολταρίδης 1988:28-33.

⁷⁵ Σολταρίδης 1988:54-5.

⁷⁶ Ρίζας 2003:111.

Ελλήνων»,⁷⁷ ενώ ο Ηρακλείδης δεν ταυτίζεται με την άποψη του Γιαλλουρίδη που πιστεύει ότι στο θέμα της κρίσης του 1987 οι χειρισμοί του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν πολύ καλές.⁷⁸

Ο Έλληνας πρωθυπουργός, Ανδρέας Παπανδρέου κινήθηκε προς την προσέγγιση των δύο χωρών και με αυτή την προοπτική επιτεύχθηκε συνάντηση στο Νταβός της Ελβετίας το 1988.⁷⁹ Τέθηκαν πάλι τα ζητήματα της υφαλοκρηπίδας και της κατοχής της Κύπρου χωρίς ωστόσο να δοθεί λύση αφήνοντας το ζήτημα σε ειδικές επιτροπές επί του θέματος.⁸⁰ Το αρχικά θετικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί με τη συνάντηση στην Ελβετία,⁸¹ σύντομα μεταβλήθηκε ύστερα από τις δηλώσεις του υπουργού εξωτερικών της Τουρκίας Μεσούτ Γιλμάζ τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου που σχετίζονταν με την άρνηση της πιθανότητας αποχώρησης των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο.⁸² Ουσιαστικά δηλαδή, η εξαγγελία αυτή ακύρωνε τον ένα από τους δύο όρους που είχαν τεθεί στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων στο Νταβός. Επιπλέον, η Τουρκία άρχισε να δείχνει έντονο ενδιαφέρον για την κατάσταση της τουρκικής μειονότητας της Θράκης. Συγκεκριμένα, το ζήτημα των μουσουλμάνων της Θράκης είναι μαζί με την Κύπρο, το Αιγαίο οι τρεις στόχοι της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της Ελλάδας.⁸³ Μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης το 1923 και συγκεκριμένα με την «Σύμβαση για την ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών» που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1930 (άρθρα 1 και 2) ορίζεται η μόνιμη εγκατάσταση των μουσουλμάνων κατοίκων στη Δυτική Θράκη και οι Έλληνες στην Κωνσταντινούπολη.⁸⁴ Στο συγκεκριμένο θέμα η Τουρκική πλευρά προσπαθεί από το 1987 να δημιουργήσει ένα κλίμα με τη βοήθεια συλλόγων στο εξωτερικό, όπως στη Γερμανία, ότι στους Μουσουλμάνους της Θράκης καταπατώνται τα δικαιώματά τους και ότι υπάρχει σαφής προσπάθεια από την ελληνική πλευρά να εκχριστιανίσει τους μουσουλμάνους κατοίκους.⁸⁵ Όπως υπογραμμίζει ο Σολταρίδης, οι διαθέσεις της τουρκικής πλευράς δεν καταδεικνύουν πνεύμα αλληλοκατανόησης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και σεβασμού στην καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αποτελούσε η δημιουργία του ψευδοκράτους και η στρατιωτική κατοχή της Κύπρου. Η απάντηση της Ελλάδας στην προσπάθεια τόνωσης του τουρκικού στοιχείου στην Κύπρο και την Θράκη, ήταν να αρνηθεί το ενδεχόμενο ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θέτοντας ως όρο την επίλυση του

⁷⁷ Ηρακλείδης 2007:149; Ρίζας 2003:91.

⁷⁸ Γιαλλουρίδης 2001:290.

⁷⁹ Σολταρίδης 1988:77, 104; Birand 1991:32-4.

⁸⁰ Βερέμης 2005: 205.

⁸¹ Σολταρίδης 1988:109-113; Ηρακλείδης 2007:156-7.

⁸² Μπότσιου 2001:160.

⁸³ Σολταρίδης 1988:73.

⁸⁴ Λέσχη των Νέων Ελλήνων 1995:87.

⁸⁵ Σολταρίδης 1988:74-6.

Κυπριακού ζητήματος.⁸⁶ Παρόλη τη στάση της Τουρκίας, όπως σημειώνει ο ίδιος ερευνητής, το πιο θετικό βήμα που έγινε στο Νταβός είναι «η υποχρέωση της Άγκυρας να αποφεύγει τις επιθετικές ενέργειες.»⁸⁷

Προσπάθεια βελτίωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων αποτέλεσε η υπογραφή του μνημονίου μεταξύ του Καρόλου Παπούλια και Μεσούτ Γιλμάζ το 1988 που είχε ως πυρήνα το Αιγαίο. Ο Κάρολος Παπούλιας υποστήριξε την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας υπό τον όρο του σεβασμού του διεθνούς δικαίου και του κοινοτικού συστήματος αξιών. Το σημείο στο οποίο συμφώνησαν ήταν να μην υπάρξουν πράξεις που θα υπονομεύσουν το πνεύμα προσέγγισης που καλλιεργήθηκε στο Νταβός.⁸⁸

Ωστόσο, σύντομα η Τουρκία προέβη σε δηλώσεις που προκάλεσαν την αντίδραση της Ελλάδας και της Κύπρου. Συγκεκριμένα, στις συζητήσεις το 1989 στη Βιέννη σχετικά με τον περιορισμό των συμβατικών δυνάμεων στην Ευρώπη, η Τουρκία ζήτησε να εξαιρεθούν από τις περιοχές που σχεδιάζονταν, ορισμένες περιοχές της στα σύνορα με τη Συρία.⁸⁹ Στο ίδιο προκλητικό κλίμα θα κινηθεί η Τουρκία στις αρχές της δεκαετίας του 1990 που βρίσκει την Ελλάδα στο τέλος του Ψυχρού πολέμου το 1989-1991.

Συνολικά, οι δεκαετίες του 1970 και του 1980 ήταν και είναι καθοριστικής σημασίας για τη σχέση των δύο χωρών καθώς μέσα σε αυτό το διάστημα ξεπρόβαλε το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο και το Κυπριακό. Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία σήμανε την αλλαγή για κάποιους ερευνητές στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας και κατά άλλους σήμαινε επιμονή στην επίλυση των δύο αυτών θεμάτων ώστε να προχωρήσουν οι δύο χώρες σε προσέγγιση και ίσως φιλία. Όπως θα δούμε όμως στη συνέχεια, οι σχέσεις των δύο χωρών όχι μόνο δεν εξομαλύνθηκε αλλά έφτασε στα όρια πολεμικής σύρραξης τη δεκαετία του 1990.

β) 1990-1997

Παρόλη την φαινομενική ή ουσιαστική προσπάθεια του Οζάλ με το αξίωμα του Προέδρου της τουρκικής Βουλής ήδη από το 1989, για την επίλυση του Κυπριακού και την ανάληψη πρωτοβουλιών για την επίλυση του Κυπριακού, τις οποίες αμαύρωσε ο Ντεκτάς,⁹⁰ ο Οζάλ

⁸⁶ Σολταρίδης 1988:68.

⁸⁷ Σολταρίδης 1988:106.

⁸⁸ Βερέμης 2005: 206.

⁸⁹ Βερέμης 2005: 208.

⁹⁰ Ηρακλείδης 2007:163.

δηλώνει το 1991 ότι κακώς παραχωρήθηκαν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα το 1947 που δείχνει τις προθέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος της Τουρκίας για επέκταση στο Αιγαίο. Σύντομα όμως οι επεκτατικές του διαθέσεις θα δώσουν θέση στη διάθεση προώθησης της ελληνοτουρκικής φιλίας με την εκλογή το 1992 του συντηρητικού Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ. Το 1992 ο Ντεμιρέλ συναντήθηκε με τον Έλληνα πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Μητσοτάκη στο Νταβός όπου υπήρξε αμοιβαία υπόσχεση για συνεργασία και καλή γειτονία αν και στην πραγματικότητα οι υποσχέσεις δεν ενσαρκώθηκαν σε γεγονότα. Αλλαγή του πολιτικού σκηνικού και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις αποτελεί ο θάνατος του Οζάλ, η εκλογή του Ντεμιρέλ στο αξίωμα του προέδρου της τουρκικής Βουλής και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από την Τανσού Τσιλέρ, που σηματοδοτεί περίοδο εντάσεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Συγκεκριμένα, τον Μάρτιο του 1995 η ελληνική κυβέρνηση αποσύρει το βέτο της για την τελωνειακή ένωση της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση, γεγονός που έγινε ιδιαίτερα αποδεκτό από τη γείτονα χώρα. Σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο, εθιμικό και συμβατικό (και όπως αποτυπώνεται από τη Σύμβαση του 1982, άρθρο 3) η επέκταση των χωρικών υδάτων της Τουρκίας από τα έξι στα δώδεκα μίλια προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση της Τουρκίας.⁹¹ Με απόφαση της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης (1995), τυχόν επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων θα αποτελέσει αιτία πολέμου (*casus belli*), όπως είχε υποστηρίξει από το 1974.⁹² Το Δεκέμβριο του 1995 τουρκικό φορτηγό πλοίο προσάραξε σε μια από τις βραχονησίδες Ίμια. Ύστερα από διπλωματικές επαφές με περιεχόμενο την ελληνικότητα ή μη των βραχονησίδων, τον Ιανουάριο του 1996 δημοσιογράφοι της τουρκικής εφημερίδας «Χουριέτ» κατέβασαν την ελληνική σημαία στη βραχονησίδα Ίμια και ανέβασαν την τουρκική, η οποία ωστόσο ελληνική σημαία αποκαταστάθηκε.⁹³ Η Τανσού Τσιλέρ παρόλα αυτά έθεσε ζήτημα τουρκικής κυριότητας στις βραχονησίδες Ίμια και μίλησε για γκρίζες ζώνες, δηλαδή ζώνες κυριαρχίας στο Αιγαίο που περιλαμβάνουν τουλάχιστον 100 μικρά σε έκταση νησιά, μερικά εκ των οποίων είναι κατοικημένα (όπως το Αγαθονήσι και το Φαρμακονήσι).⁹⁴

Το Μάιο του 1996 ο τούρκος στρατιωτικός πρότεινε την εξαίρεση της νήσου Γαύδου από την άσκηση του NATO Νεάπολης στην Ανατολική Μεσόγειο, γεγονός που ο νέος πρωθυπουργός Μεσούτ Γιλμάζ δεν απέρριψε. Η άσκηση βέτο στο χρηματοδοτικό πρωτόκολλο που η Τουρκία δικαιούτο από τη συνθήκη της Τελωνειακής Ένωσης, αποτέλεσε την ελληνική απάντηση στις προκλήσεις αυτές. Επιπλέον ζητήθηκε η προσφυγή του θέματος των βραχονησίδων Ίμια στο

⁹¹ Ηρακλείδης 2007:202-3; Δούση 2001:17-21.

⁹² Τσιτσόπουλος και Βερέμης 1991: 194.

⁹³ Ηρακλείδης 2007:167.

⁹⁴ Βερέμης 2005: 212. Δες επίσης το υπόμνημα του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών για τα Ίμια στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 1996:2-4; Για τις νομικές προεκτάσεις του θέματος, δες Δούση 2001:31-4.

Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Η Τουρκία πρότεινε να τεθεί ένα πακέτο ζητημάτων στη Χάγη, γεγονός που η Ελλάδα αρνήθηκε και πρότεινε να λυθούν μια-μια οι διαφορές.⁹⁵

Τον Ιούλιο του 1996 η κυβέρνηση συνασπισμού Νετσεμτίν Ερμπακάν – Τανσού Τσιλέρ κινητοποίησε παρακρατικούς στην κατεχόμενη Κύπρο με αποτέλεσμα να φονευθούν δύο Κύπριοι σε επεισόδια σε νεκρή ζώνη.

Τον Ιούνιο υπήρξε νέα εξέλιξη, θετική αυτή τη φορά, στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ο Τούρκος Πρόεδρος Ντεμιρέλ και ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Σημίτης υπέγραψαν στη σύνοδο Κορυφής του Νάτο στη Μαδρίτη συμφωνία να απέχουν από ενέργειες που θα έθιγαν νόμιμα δικαιώματα και συμφέροντα της άλλης πλευράς.⁹⁶

Συνολικά, μέχρι το 1997, η Τουρκία δεν έχει προσανατολιστεί προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και κατά συνέπεια δεν έχει ακόμη αντιληφθεί την σημασία της ελληνικής βοήθειας της για την ένταξή της σε αυτή.⁹⁷ Τα γεγονότα της δεκαετίας του 1990 δείχνουν κορύφωση της έντασης και παρόλες τις διπλωματικές προσπάθειες, οι δύο χώρες εξακολουθούν να είναι από σκεπτικές έως επιθετικές η μια στην άλλη, λόγω των διαφορών γεωπολιτικής φύσης. Με βάση τη διαμόρφωση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής από τη δεκαετία του 2000 και μετά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η δεκαετία του 1990 κλείνει μια μακρά περίοδο συγκρούσεων και αμφισβητήσεων που αυξομειώνονται ανάλογα με τις διαθέσεις και στρατιωτικές επιδιώξεις κυρίως της γείτονος χώρας. Η στάση της Ελλάδας χαρακτηρίζεται από επιμονή στις θέσεις της όσον αφορά τον Κυπριακό και το θέμα της υφαλοκρηπίδας ενώ η Τουρκία δείχνει να συμμορφώνεται μόνο προσωρινά στους κανόνες διεθνούς δικαίου. Ωστόσο, όπως θα δούμε, μια νέα εποχή θα ξεκινήσει ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 2000 κατά την οποία θα τεθεί σοβαρά το ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

γ) 1998-2005

Το 1999 η απόφαση του συνόδου στο Ελσίνκι να δοθεί στην Τουρκία η ιδιότητα υποψήφιου μέλους στην Ευρωπαϊκή Ένωση εγκαινιάζει μια νέα περίοδο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, παρόλο το έντονο πολιτικό και διπλωματικό επεισόδιο με τον ηγέτη των Κούρδων Αμπντουλάχ Οτσαλάν και της περίθαλψης στην ελληνική πρεσβεία στο Ναϊρόμπι ενός από

⁹⁵ Βερέμης 2005: 213.

⁹⁶ Βερέμης 2005: 213.

⁹⁷ Βερέμης 2005: 217.

τους μεγαλύτερους εχθρούς της Τουρκίας.⁹⁸ Ο Καζάκος μιλά για «αναθεώρηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής» που έρχεται ως επακόλουθο των τουρκικών προσαρμογών στα δεδομένα της συνύπαρξης μέσα στην ευρωπαϊκή οικογένεια.⁹⁹ Η Ελένη Φωτίου υποστηρίζει ότι η απόφαση της Ελλάδας να στηρίξει την Τουρκία στην Ευρωπαϊκή Ένωση «συμβολίζει την αρχή μιας πιο ήρεμης δεκαετίας, κατά την οποία δεν υπάρχει μεν αλλαγή στις επίσημες θέσεις της Τουρκίας και επίλυση της ελληνοτουρκικής διαφοράς ή οποιουδήποτε άλλου προβλήματος, αλλά χαρακτηρίζεται από μια καλύτερη ατμόσφαιρα στις διμερείς σχέσεις.¹⁰⁰ Ωστόσο, παρά την προσέγγιση των δύο πλευρών μετά το 1999, δεν έχει σημειωθεί ουσιαστική πρόοδος στην προσπάθεια πλήρους ομαλοποίησης των διμερών σχέσεων και ιδίως στο θέμα των τουρκικών παραβιάσεων στο Αιγαίο. Ο νέος πρωθυπουργός της Τουρκίας από το 2002 Ταγίπ Ερντογάν, υιοθέτησε την ευρωπαϊκή προοπτική της γείτονος χώρας και στις 18 Δεκεμβρίου του 2005 η Ευρωπαϊκή Ένωση ενέκρινε τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Τουρκίας θέτοντας ως όρο την αναγνώριση της Κύπρου από την Τουρκία.¹⁰¹ Όπως σημειώνει ο Βερέμης, «η προσπάθεια της Τουρκίας να γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί τον σημαντικότερο μοχλό πίεσης που διατίθεται στην Κύπρο»,¹⁰² και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις θα συμπληρώναμε. Την περίοδο πριν το 2005, και συγκεκριμένα το 2002 και το 2003 είχαν γίνει κάποιες προσπάθειες επαναφοράς του θέματος της υφαλοκρηπίδας χωρίς ωστόσο κάποιο αποτέλεσμα. Έτσι το 2005 βρίσκει την Ελλάδα και την Τουρκία στη διαδικασία συζητήσεων για το θέμα του Αιγαίου.¹⁰³

Τα τελευταία χρόνια η Τουρκία στο πλαίσιο της «πολιτικής μηδενικών προβλημάτων», έχει αποδυθεί σε μια προσπάθεια ομαλοποίησης των σχέσεων με γειτονικές χώρες χωρίς ωστόσο οι σχέσεις της με την Ελλάδα και την Κύπρο να έχουν αλλάξει προς κάτι ουσιαστικά καλύτερο. Ο λόγος θα πρέπει να αναζητηθεί σε ικανό ποσοστό στους παράγοντες που διαμορφώνουν την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Ένα από αυτά αποτελεί «το σύνδρομο των Σεβρών», δηλαδή η μη επικυρωμένη συνθήκη των Σεβρών του 1920 και σήμερα νοείται ως η προσπάθεια διάλυσης του τουρκικού έθνους από τις δυτικές δυνάμεις αλλά και από την αναγνώριση των μειονοτήτων που ζουν στην Τουρκία. Ο ίδιος φόβος αναπτύσσεται και σε θέμα γεωπολιτικής στρατηγικής και ασφάλειας που λόγω της εγγύτητας της Ελλάδας με την Τουρκία δημιουργούνται προβλήματα στο εναέριο και θαλάσσιο χώρο.¹⁰⁴ Η Φωτίου θεωρεί

⁹⁸ Ηρακλείδης 2007:178.

⁹⁹ Καζάκος 2001: 13.

¹⁰⁰ Φωτίου 2010:49.

¹⁰¹ Καζάκος 1991: 630- 640.

¹⁰² Βερέμης 2005:254;Ηρακλείδης 2007:180.

¹⁰³ Ηρακλείδης 2007:200-5

¹⁰⁴ Δούση 2001:23-6; Ήφαιστος και Τσαρδανίδης 1992: 223-232.

ότι η Ελλάδα πρέπει να κάνει διαρκώς ορατό τον στόχο της για ένταξη της Τουρκίας καθώς «έτσι μόνο τα πολιτικά κριτήρια και προαπαιτούμενα μπορούν να λειτουργούν ως μοχλός πίεσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η εξοικείωση της τουρκικής πολιτικής και του συστήματος με τις ευρωπαϊκές αξίες και τους δημοκρατικούς θεσμούς είναι προς το συμφέρον της Ελλάδας, αλλά και της Ευρώπης, διότι έτσι η χώρα θα μετατραπεί σταδιακά από φορέα ανατροπής του status quo στην ευρύτερη περιοχή σε έναν πιο συνεργάσιμο εταίρο στην ευρύτερη ευρωπαϊκή γειτονιά.»¹⁰⁵

Συμπερασματικά, η δεκαετία του 2000 εισάγει στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ο παράγοντας Ευρωπαϊκή Ένωση, που λόγω της προσπάθειας που πρέπει να καταβάλλει η Τουρκία για την ένταξή της και να λειτουργήσει ως προς την Ελλάδα σύμφωνα με τις αρχές της καλής γειτνίασης, θεωρείται από την πλειοψηφία των ερευνητών ως ο σημαντικότερος παράγοντας στην προσέγγιση των δύο χωρών. Θα επανέλθουμε στο ζήτημα αυτό, αργότερα όταν θα το εντάξουμε στα πλαίσια της συζήτησης για την Κοινωνία Πολιτών και τον τρόπο που επηρεάζει τις σχέσεις των δύο χωρών σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής.

Στις επόμενες παραγράφους θα αναφερθούμε στην οικονομική κατάσταση των δύο χωρών το διάστημα 1985-2005. Σκοπός είναι μετά το πέρας της επισκόπησης αυτής να έχουμε διαμορφώσει μια καθολική εικόνα για την οικονομική και πολιτική ζωή των δύο χωρών, ώστε να μπορέσουμε να δούμε το τρίτο κομμάτι, εκείνο της κοινωνίας των πολιτών και εν τέλει πως οι τρεις αυτοί παράγοντες διαμορφώνουν το πολιτικό γίγνεσθαι. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, οι τρεις αυτοί τομείς επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική μιας χώρας αλλά και αποτελούν τομείς μέσα από τους οποίους διαμορφώνεται η δράση της κοινωνίας των πολιτών.

1.4.1. Αποτύπωση του σύγχρονου οικονομικού ανάγλυφου Ελλάδας-Τουρκίας

Ελλάδα :

α) 1985-1995

Στον ελληνικό χώρο η περίοδος 1985-1995 σηματοδοτεί την επιβράδυνση της μεγέθυνσης του εργατικού δυναμικού. Ιδιαίτερα από το 1988 και μετά η μεγέθυνση του εργατικού

¹⁰⁵ Βαλινάκης 2010(β):65; Ήφαιστος και Τσαρδανίδης 1992: 235.

δυναμικού ανακόπτεται, ενώ η αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων συνεχίζεται και ως συνέπεια η ανεργία στο διάστημα αυτό μειώνεται.¹⁰⁶ Αλλά παρά το γεγονός ότι μέχρι το 1990 αυξάνεται η απασχόληση, προς τα μέσα της δεκαετίας του 1990 εμφανίζεται το εξής φαινόμενο: μειώνεται ο αριθμός των απασχολούμενων με ταχύτατους ρυθμούς, η ανεργία δηλαδή αυξάνεται, παρόλο το γεγονός ότι το μέγεθος του εργατικού δυναμικού είχε σταθεροποιηθεί. Στην αύξηση της απασχόλησης συνέδραμε η συσσώρευση κεφαλαίου ενώ η υποκατάσταση της εργασίας λόγω της αυτοματοποίησης μείωσε αρκετά τον αριθμό των εργαζομένων.¹⁰⁷ (1979-1995).

Στο τέλος αυτής της περιόδου (τον Οκτώβριο 1985, όταν υπήρξε μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής από τον κεϋνσιανισμό στον μονεταρισμό), είχε επιτευχθεί σημαντική πρόοδος στον κοινωνικό τομέα, πλην όμως, ο ελληνικός καπιταλισμός βρισκόταν σε κατάσταση διαρθρωτικής κρίσης. Κατά την διάρκεια του πρώτου ημίσεως της δεκαετίας του 1980, ο συσχετισμός δυνάμεων μετατράπηκε σταδιακά σε βάρος των δυνάμεων της εργασίας εξαιτίας των χαμηλών επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας, της αναιμικής επενδυτικής προσπάθειας και των βραδένων ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού της δεκαετίας του '80, οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας δεν παρουσίασαν σημαντική βελτίωση (Ioakimoglou & Milios 1992) και ο δείκτης πραγματικής σύγκλισης επιδεινώθηκε . Από το 1986, η ισορροπία δυνάμεων άλλαξε εντυπωσιακά σε βάρος των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων. Η διανομή του προϊόντος μετατράπηκε σημαντικά υπέρ των εισοδημάτων της ιδιοκτησίας και η κερδοφορία στην μεταποίηση σημείωσε αξιόλογη αύξηση. Η οικονομική πολιτική που ακολούθησε, κατά τη διάρκεια των ετών 1986-1991, ήταν ουσιαστικά η ίδια νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική που έχει υπερισχύσει σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ.

Εντούτοις, αυτή η πολιτική διέθετε ένα συμπλήρωμα «κοινωνικής ευαισθησίας», δηλαδή σημαντική περίσκεψη σε ότι αφορά τις αρνητικές κοινωνικές συνέπειες της οικονομικής πολιτικής. Αυτή η κοινωνική ευαισθησία προστάτευσε την αγορά εργασίας από ριζικές τροποποιήσεις και διατήρησε το ποσοστό ανεργίας σε χαμηλά επίπεδα.

Ένα μάλλον σύντομο διάστημα ακραίας νεοφιλελεύθερης πολιτικής (1991-1993) άλλαξε γρήγορα την εκλογική ισορροπία δυνάμεων με αποτέλεσμα να σχηματισθεί νέα κυβέρνηση το 1994.

¹⁰⁶ Ιωακείμογλου 2008: 13; Ιωακείμογλου 1993:149.

¹⁰⁷ Ιωακείμογλου 1993:149.

Η υψηλότερη κερδοφορία υπήρξε ένας αναγκαίος πλην όμως όχι ικανός όρος της ταχείας συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα, καθώς η αύξηση της ζήτησης είναι ένας άλλος πολύ σημαντικός παράγοντας επιτάχυνσης της συσσώρευσης (Fitoussi 1995, Liem 1998). Η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας των ετών 1996-2007 προήλθε σε μεγάλο βαθμό και από την αύξηση της εσωτερικής ζήτησης (δημόσια έργα, αυξήσεις πραγματικών μισθών, θεαματική αύξηση της τραπεζικής πίστης προς τα νοικοκυριά) που πυροδότησε την επενδυτική ανάκαμψη της περιόδου 1996-2004 και συντήρησε την αύξηση του ΑΕΠ κατά την τριετία 2005-2007.

Η συσσώρευση παγίου κεφαλαίου επιταχύνθηκε χάρη στην υψηλή κερδοφορία, την αύξηση της ζήτησης που σχετιζόταν με την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων μετά το 1995 και τα χαμηλά επιτόκια μετά το 2000. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες απαιτήσαν σημαντική επενδυτική προσπάθεια στον τομέα των κατασκευών και των δημόσιων έργων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σημαντικά πολλαπλασιαστικά οφέλη για την ελληνική οικονομία. Η ανάκαμψη που προέκυψε από το 1996 οδήγησε σε μεγάλες εισαγωγές μηχανολογικού εξοπλισμού με αποτέλεσμα να εισαχθούν νέες τεχνολογίες και νέες οργανωτικές μέθοδοι στις εργασιακές διαδικασίες, να υπάρξει έντονη υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο και να αυξηθεί σημαντικά η παραγωγικότητα της εργασίας. Η ελληνική οικονομία εισήλθε σε φάση ταχείας ανάπτυξης από το 1996 ως το 2007 χωρίς να πραγματοποιήσει θεαματικές αλλαγές στην «επίσημη» αγορά εργασίας. Ο βασικός μηχανισμός της οικονομικής μεγέθυνσης, κατά τη διάρκεια των ετών 1986-2007, ήταν ο τομέας των υπηρεσιών. Οι κατασκευές και η οικοδομή συνέβαλαν σημαντικά στο ΑΕΠ, αλλά η συμβολή της βιομηχανίας ήταν μικρή.

Κατά τη διάρκεια των ετών 1986-2007 η Ελλάδα εξετέθη στον οξύ διεθνή ανταγωνισμό καθώς το άνοιγμα στο διεθνές εμπόριο μεγάλωσε, οι δασμολογικοί φραγμοί μειώθηκαν και το εθνικό νόμισμα ανατιμήθηκε για μεγάλες χρονικές περιόδους εντείνοντας τον διεθνή ανταγωνισμό ακόμη περισσότερο. Η οικονομική και διαρθρωτική προσαρμογή που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των ετών 1986-2007 ανάγεται εν πολλοίς στις απαιτήσεις της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι αντιπληθωριστικές μακροοικονομικές πολιτικές, η απελευθέρωση των χρηματιστικών αγορών και η αναδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος είχαν αρνητικές άμεσες συνέπειες στην ανάπτυξη και την απασχόληση, αν και μετριάστηκαν από τις γενναιόδωρες μονομερείς μεταβιβάσεις πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ προς την ελληνική οικονομία (Mitsos 2002). Η Ελλάδα αναγκάστηκε να ενθαρρύνει τις διαρθρωτικές αλλαγές στο παραγωγικό της σύστημα χωρίς να έχει την δυνατότητα να στηριχθεί σε παραδοσιακές

πολιτικές όπως η βιομηχανική πολιτική, οι επιδοτήσεις, οι δασμολογικοί και μη δασμολογικοί φραγμοί κ.ά.

Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας υλοποιούν, από την αρχή της δεκαετίας του 1990, ένα ουσιαστικό πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων που αφορά στις τράπεζες και τις δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας. Είκοσι επτά κρατικές επιχειρήσεις και τράπεζες ιδιωτικοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια μιας τρίχρονης περιόδου (2002-2004). Επιπλέον, η δημόσια παρέμβαση δημιούργησε εντονότερο ανταγωνισμό στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών με την απελευθέρωση προστατευομένων κλάδων, κυρίως των τηλεπικοινωνιών και της ενέργειας. Οι περισσότεροι πολιτικοί και πολλοί οικονομολόγοι στην Ελλάδα πιστεύουν ότι η ενεργητική επιδίωξη των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και ιδιωτικοποιήσεων παρείχε δυναμισμό στη διαδικασία ανάπτυξης.

Στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα πραγματοποιήθηκαν βαθιές αλλαγές που ακολούθησαν την απελευθέρωση των αγορών χρήματος και κεφαλαίου. Κατά την τελευταία δεκαετία οι τράπεζες έχουν αγωνιστεί για μεγαλύτερα μερίδια αγοράς μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών που αναδιαμόρφωσαν τον χρηματοπιστωτικό τομέα. Μια «έκρηξη» του χρηματιστηρίου οδήγησε στο περαιτέρω άνοιγμα του χρηματιστικού τομέα και η εμφάνιση σύγχρονων δραστηριοτήτων και προϊόντων έδωσε στις τράπεζες την ευκαιρία να αναπτυχθούν περαιτέρω. Το ξένο κεφάλαιο έχει καταλάβει σημαντικές θέσεις τον χρηματιστικό τομέα της Ελλάδας.

β) 1996-2005

Από το 1996, ωστόσο, οι ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας σταθεροποιούνται σε επίπεδα αισθητά ψηλότερα εκείνων των περισσότερων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσης, οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξάνονται, γεγονός που διαφοροποιεί την Ελλάδα από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος δεν επιδεικνύει σημεία ανάκαμψης.¹⁰⁸ Η βελτίωση της επενδυτικής επίδοσης στην Ελλάδα συνεχίζεται επί σειρά ετών και ως εκ τούτου θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένδειξη μονιμότερων αλλαγών στην ελληνική οικονομία. Ο καινούργιος μηχανολογικός εξοπλισμός μεταφέρει τις νέες τεχνολογίες στις

¹⁰⁸ Μηλιός 2010:19.

παραγωγικές διαδικασίες και αυξάνει έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας και την κερδοφορία του κεφαλαίου. Έτσι, η περίοδος 1996-2005 συνιστά φάση κάλυψης της αναπτυξιακής διαφοράς της ελληνικής οικονομίας ως προς τις περισσότερο αναπτυγμένες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ωστόσο, η οικονομική πολιτική που ασκήθηκε κατά τα είκοσι τελευταία χρόνια εφάρμοσε, δηλαδή, μειωμένους φορολογικούς συντελεστές στο αυξανόμενο μερίδιο των κερδών και αυξημένους συντελεστές στο μειούμενο μερίδιο της εργασίας. Η φορολογική πολιτική λειτούργησε δηλαδή ως μια δεύτερη διαδικασία αναδιανομής σε βάρος της εργασίας και υπέρ του κεφαλαίου.

Οι εξωτερικές συναλλαγές της Ελλάδας καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις υψηλές εξαγωγές υπηρεσιών από τον τουριστικό κλάδο και την εμπορική ναυτιλία. Η ελληνόκτητη ναυτιλία ελέγχει το 20% του παγκόσμιου στόλου των τάνκερ και το 23% του παγκόσμιου στόλου για τη μεταφορά ξηρού φορτίου. Εντούτοις, το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της Ελλάδας παραμένει καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο ελλειμματικό. Μετά από μια μεγάλη επιδείνωση κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του '90 είχε σταθεροποιηθεί γύρω στο -7,5% του ΑΕΠ μέχρι το 2003, για να μειωθεί αργότερα. Η επιδείνωση αυτή οφείλεται σε τέσσερις λόγους: την ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου, τις υψηλότερες επενδύσεις στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε μηχανικό εξοπλισμό, ο οποίος είναι σε μεγάλο βαθμό εισαγόμενος, την αύξηση της τιμής του πετρελαίου και τέλος τη σταδιακή απώλεια ανταγωνιστικότητας πολλών ελληνικών προϊόντων.¹⁰⁹

Συνολικά λοιπόν, η περίοδος υπό εξέταση βρίσκει την Ελλάδα σε φθίνουσα οικονομική πορεία που θα δούμε σε μεταγενέστερο κεφάλαιο κατά πόσο επηρέασε τις σχέσεις της με τη γείτονα χώρα, η οποία βρίσκεται στον αντίποδα μιας και η περίοδος αυτή βρίσκει την οικονομία της Τουρκίας συνολικά σε σταθερή αλλά αυξητική πορεία.

Τουρκία

Η τουρκική οικονομία κατά την περίοδο 1985 – 2005 χαρακτηρίζεται ως μια περίοδος έντονων και πολυσύνθετων οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων, που δέχονται επιρροές, αφενός από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας αλλά και του διεθνούς

¹⁰⁹ Μηλιός 2010:21.

καπιταλισμού.¹¹⁰ Συγκεκριμένα η περίοδος που εγκαινιάζεται από το 1980 ιδιαίτερα και τις επόμενες δεκαετίες έχει χαρακτηριστεί ως το τρίτο κύμα οικονομικής ανάπτυξης της Τουρκίας.¹¹¹

Στη δεκαετία του 1980, η τουρκική οικονομία έγινε πιο ανοικτή, όπως την επιθυμούσε ο Οζάλ, ο οποίος είχε διαμορφώσει το πρόγραμμα σταθερότητας το 1980,¹¹² και βασίστηκε στις αυξανόμενες εξαγωγές που διεύρυνε την βιομηχανική βάση στα περιφερειακά κέντρα της χώρας, βάζοντας σε αμηχανία τα βιομηχανικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης που κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα αποτελούσαν τη βιομηχανική «ελίτ» της χώρας.¹¹³ Διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα αρχίζουν και δανείζουν στην Τουρκία από το 1980, κάτι που είχαν αρνηθεί στις προηγούμενες κυβερνήσεις.¹¹⁴ Το πρόγραμμα είχε ως στόχο τη μείωση του πληθωρισμού, την αποπληρωμή των χρεών και την αύξηση των εξαγωγών αλλά και την εισροή ξένων επενδύσεων στη χώρα.

Το πρόγραμμα είχε επιτυχία ιδιαίτερα μέχρι το 1987 αλλά και κατά τη δεκαετία του 1990 και είχε κατορθώσει να πετύχει πολλούς από τους στόχους του με την ιδιωτικοποίηση πολλών κρατικών φορέων κατά το 1994-1995 και τη σχετική αύξηση στα κρατικά έξοδα στο τέλος του 1996.¹¹⁵ Δεν είχαν καταφέρει όμως τα βραχυπρόθεσμα μέτρα να σταθεροποιήσουν την οικονομία και η δεκαετία του '90 η εικόνα αλλάζει προς το χειρότερο με απεργίες ήδη από το 1991 και η δεκαετία του 2000 να βρίσκει την Τουρκία σε οικονομική κρίση λόγω της αυξανόμενης πολιτικής και μακροοικονομικής αστάθειας αλλά και της διαφθοράς κατά τη δεκαετία του '90.¹¹⁶ Το νέο οικονομικό πρόγραμμα του 1999 είχε επίσης πετυχημένα αποτελέσματα όπως μείωση του πληθωρισμού κατά 10%, αύξηση των επενδύσεων το 2002 αλλά για μια ακόμη φορά η πολιτική που εφαρμόστηκε είχε βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα.¹¹⁷ Το πολιτικό σύστημα της Τουρκίας παρήγαγε εύθραυστους συνασπισμούς και αδύναμες κυβερνήσεις που ικανοποίησαν μέσω του δανεισμού και περικοπών κοντόφθαλμες απαιτήσεις συγκεκριμένων πολιτικών και οικονομικών ομάδων και την οδήγησε σε οικονομική κρίση τον 21^ο πρώτο αιώνα, αν και στα 1989 η κρίση είχε να γίνεται πολύ ορατή με την αύξηση του πληθωρισμού σε σχέση με το 1980,¹¹⁸ τη μείωση των κρατικών επιχορηγήσεων αλλά κ που επιδεινώθηκε με την ξηρασία η οποία απέδειξε στην Τουρκία ότι στο θέμα της

¹¹⁰ Κωνσταντινίδης 2007: 10.

¹¹¹ Pamuk 2007:298.

¹¹² Zurcher 2004: 281.

¹¹³ Pamuk 2007: 299.

¹¹⁴ Zurcher 2004: 306.

¹¹⁵ Zurcher 2004: 314.

¹¹⁶ Zurcher 2004: 310; Καραφωτάκης 2002:46.

¹¹⁷ Zurcher 2004: 315.

¹¹⁸ Pamuk 2007:299; Zurcher 2004:286.

γεωργικής καλλιέργειας και τεχνολογίας η Τουρκία δεν είχε εξελιχθεί σημαντικά.¹¹⁹ Η πιθανότητα εισόδου της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ίσως σηματοδοτήσει θεσμικές αλλαγές που θα προστατεύσουν την οικονομία της και θα λειτουργήσουν προς όφελος της οικονομίας σε βάθος χρόνου. Εξάλλου, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του 1999 και κατόπιν του 2002 αν και έχουν ξαναεφαρμοστεί έδειξαν ότι η σταθερότητα μπορεί να επιτευχθεί στη χώρα μιας και η χώρα έχει καταφέρει σήμερα να παρουσιάσει ανάπτυξη κάθε χρόνο της τάξης του 5 και 6 %.¹²⁰ Σίγουρα λοιπόν αποτελεί έναν ανερχόμενο οικονομικό παράγοντα ο οποίος ωστόσο χρήζει σημαντικών διαρθρωτικών αλλαγών, που με την προοπτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση οφείλει να αλλάξει ένα ικανό αριθμό συνιστωσών, όπως τη διαχείριση της οικονομίας και της ιδιωτικοποίησης.¹²¹

1.5.1. Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου

Έχοντας εξετάσει τις πολιτικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από το 1453 και έως το 2005 μπορούμε να συνάγουμε ότι αυτές εξαρτώνται από τη θέση ισχύος που θα βρεθεί η κάθε χώρα και τις ευκαιρίες για πολιτική επιβολή και γεωγραφικό όφελος που είχαν παρουσιαστεί. Ως στιγμές σταθμοί στις σχέσεις αυτές αποτελεί η αναγνώριση από την πλευρά των Τούρκων για την επικείμενη πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη στροφή του 20ού αιώνα και η αναγκαστική αναγνώριση για πρώτη φορά της θρησκευτικής ετερότητας. Η απώλεια της Μικράς Ασίας και ο ελληνικός ξεριζωμός το 1922 οδήγησαν εκ νέου σε μια προσπάθεια προσέγγισης των δύο χωρών που θα τερματιστεί το 1974, όταν η ιδεολογία περί εξωτερικής πολιτικής θα αλλάξει ριζικά και στις δύο χώρες και θα εκφραστεί στη εμμονή στις θέσεις των δύο για τα θέματα του Αιγαίου και το Κυπριακό. Το Κυπριακό, όπως πιστεύει ο Ρίζας και πλήθος άλλων ερευνητών, άμεσα ή έμμεσα επηρεάζει όμως πάντα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και αποτελεί καίριο σημείο στις σχέσεις των δύο χωρών.¹²²

Η ιστορική ανασκόπηση συνέδραμε στο να μελετήσουμε την γένεση φαινομένων που πλήττουν μέχρι το 2005 την τουρκική εξωτερική πολιτική, όπως για παράδειγμα η συνθήκη των Σεβρών. Η ελληνική πλευρά εμμένει σε αποφάσεις που έχουν κυρωθεί από διεθνείς συνθήκες και παρουσιάζεται σήμερα αδιάλλακτη βασιζόμενη σε παλαιότερες συνθήκες μεταξύ των δύο. Η εξέταση της σχέσης τους από το 1453 έως το 2005 δείχνει ότι οποιοσδήποτε

¹¹⁹ Zurcher 2004: 311.

¹²⁰ Zurcher 2004: 334.

¹²¹ Καραφωτάκης 2002:50.

¹²² Ρίζας 2006:161.

προσπάθειες καταβλήθηκαν για την συμφιλίωση των δύο απέβησαν μάταιες μιας και η πολιτική τους στάση έχει πλέον σκληρύνει χωρίς να έχει δοθεί λύση στα προβλήματα που δημιουργούν την πόλωση αυτή. Ο Σολταρίδης θεωρεί ότι η πολυμορφική σχέση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας οφείλεται σε δύο λόγους, στην επεκτατική πολιτική που ασκεί η Τουρκία μετά τη συνθήκη της Λωζάνης και στο γεγονός ότι η Ελλάδα δεν έχει επιδείξει σταθερή εξωτερική πολιτική.¹²³ Ο Αλεξανδρής συμφωνεί σε αυτό και προσθέτει ότι η ελληνική πλευρά συγκεκριμένα στα γεγονότα μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης έδειξε υποχωρητικότητα, γεγονός που ισχυροποίησε την σκληρή στάση στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας.¹²⁴ Ο Birand δέχεται ότι οι στις περιπτώσεις που καλυτερεύουν οι σχέσεις των δύο χωρών οφείλεται σε εξωτερική πίεση και όχι σε προσπάθειες από τις δύο πλευρές,¹²⁵ και βέβαια μόνο στις περιπτώσεις που η εξωτερική πίεση ή βοήθεια γίνεται αποδεκτή από τις δύο πλευρές.¹²⁶

Φαίνεται ότι η είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί τον μοναδικό πυλώνα που έχει μείνει αλώβητος και πάνω σε αυτόν θα μπορούσε να στηριχτεί μια μελλοντική συνεργασία των δύο, μιας και η Τουρκία αναγνωρίζει τον ευεργετικό ρόλο της Ελλάδας σε αυτήν τη διαδικασία. Αυτό ήταν εξάλλου το βασικό επιχείρημα της κυβέρνησης Καραμανλή (2004-2009) ήταν ότι η ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας θα σήμαινε ειρηνικές σχέσεις για τις δύο χώρες.¹²⁷ Η Ελλάδα από την άλλη συνδράμοντας την είσοδο της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να εξασφαλίσει την επίλυση των διαφορών με τη γείτονα χώρα στο θέμα του Αιγαίου αλλά και το Κυπριακό.¹²⁸ Ο Σολταρίδης στην αποτίμηση της συνάντησης στο Νταβός και στα συμπεράσματα που εξάγει αναφέρεται στην αλλαγή στάσης κυρίως της Τουρκίας μιας και θεωρεί ότι η επεκτατική της πολιτική δεν της άφηνε περιθώρια επίδειξης πράξεων καλής θέλησης.¹²⁹ Μια σημαντική παρατήρηση που κάνει ο Σολταρίδης είναι ότι η Τουρκία θα έπρεπε να αναγνωρίσει τον ρόλο που της παρέχει η Ελλάδα για την είσοδο της στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ως «μη περιθωριοποίηση» το αναφέρει ο Σολταρίδης) και ότι υπό αυτή την προοπτική θα έπρεπε να είναι πιο διαλλακτική η Τουρκία στην εξωτερική της πολιτική.¹³⁰

Μελετώντας τις δομές της εξωτερικής πολιτικής, ο Βαληνάκης εκτιμά ότι «ο τουρκικός κίνδυνος θα εξακολουθεί να αποτελεί προτεραιότητα για την ελληνική εξωτερική και αμυντική

¹²³ Σολταρίδης 1988:9.

¹²⁴ Αλεξανδρής 1991(α): 35.

¹²⁵ Birand 1991: 27.

¹²⁶ Laipson 1991:177.

¹²⁷ Ρίζας 2006:174; Θεοδωρόπουλος 2002:623-5.

¹²⁸ Θεοδωρόπουλος 2002:626-630; Κουκουδάκης 2011:300.

¹²⁹ Σολταρίδης 1988:258-262.

¹³⁰ Σολταρίδης 1988:260.

πολιτική. Μια προσέγγιση των δύο χωρών δεν μπορεί να αποκλειστεί, ιδίως εν όψει των διεθνώς πιέσεων και των αναγκαίων πολιτικών χειρισμών. Όμως εκτιμάται ότι αν και οι δύο χώρες προχωρήσουν στην εκτόνωση της οξυμένης σχέσης τους, η ειρηνική συνύπαρξή τους, θα σκιάζεται από αμοιβαία καχυποψία και τις διαφορές ανάμεσα στο δυναμικό των δύο χωρών. Όσο, δηλαδή, ομαλή και αν είναι η σχέση Ελλάδας-Τουρκίας, το στρατιωτικό δυναμικό της Τουρκίας (που αυξάνεται ραγδαία, ενώ το αντίστοιχο ελληνικό φαίνεται – αριθμητικά, τουλάχιστον, και συγκριτικά- σχεδόν καθηλωμένο) θα είναι μόνιμη πηγή ανησυχίας.¹³¹ Τη στάση αυτή θα ενισχύει και η τάση της Τουρκίας να μην αποκλείει κατηγορηματικά τη χρήση ή απειλή χρήσης βίας ως μέθοδο αντιμετώπισης της Ελλάδας». ¹³² Επίσης, η Άγκυρα φαίνεται να θέλει να οργανώσει τα μουσουλμανικά ή τουρκογενή κράτη, μειονότητες και πληθυσμούς σε Καύκασο, Κ. Ασία, Βουλγαρία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Ιράκ) για τις επιδιώξεις της.¹³³ Η λύση που προτείνεται από τον Βαληνάκη είναι ότι η Ελλάδα πρέπει να συγκεράσει την ευρωπαϊκή συμμετοχή της Τουρκίας με τα ιδιαίτερα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας, να επιδιώκει να ενεργεί ως ο πρωταγωνιστής και εγγυητής της διαβαλκανικής συνεργασίας, με σκοπό να πάρει η τελευταία τον χαρακτήρα μηχανισμού συνεννόησης και επίτευξης σταθερότητας,¹³⁴ αλλά και θεσμικού προθαλάμου για μελλοντική ένταξή τους στους (μέχρι τότε) δυτικοευρωπαϊκούς οργανισμούς. Ταυτόχρονα, να υπενθυμίζει στους εταίρους της εκείνους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ότι οι απειλές χρήσης βίας της Τουρκίας συνιστούν έναν επικίνδυνο αποσταθεροποιητικό παράγοντα στην περιοχή.¹³⁵ Η άποψη του Βαληνάκη είναι ότι η δυσπιστία απέναντι στην Τουρκία και η έλλειψη δυναμικών πρωτοβουλιών στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στον Βαλκανικό χώρο, μειώνουν τις πιθανότητες συνεργασίας μεταξύ των δύο. Η έρευνα φαίνεται να υποστηρίζει σε ένα βαθμό τις πιθανότητες προσέγγισης που θα όμως θα προκύψουν ύστερα από αμοιβαίες υποχωρήσεις και πράξεις ουσίας. Τα αποτελέσματα της ιστορικής επισκόπησης και των απόψεων των ερευνητών επιβεβαιώνονται και από τις οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών. Η μελέτη των Δαμαντίκο και Λαμπρίδη έχει δείξει ότι το πολιτικό κλίμα διαμορφώνει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και τα πεδία της διμερούς οικονομικής συνεργασίας και υποστηρίζουν ότι η «ευρωπαϊκή προοπτική και των δύο χωρών δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για βελτίωση των

¹³¹ Βαληνάκης 2010(β):46.

¹³² Βαληνάκης 2010(β):47.

¹³³ Βαληνάκης 2010(β):47; Κώνστας και Τσάκωνας 1994:22; Ήφαιστος και Τσαρδανίδης 1992:343-4.

¹³⁴ Κώνστας και Τσάκωνας 1994:21-2; Ήφαιστος 1994.

¹³⁵ Βαληνάκης 2010(β):47.

όρων συνεργασίας και περαιτέρω διεύρυνση αυτής σε «απαγορευμένους» ως σήμερα τομείς.»¹³⁶

Βέβαια, τα παραπάνω δεν καλύπτουν τις απόψεις όλων των ερευνητών, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ωστόσο εδώ αρκεστήκαμε να αναφερθούμε επιλεκτικά σε συγκεκριμένες απόψεις που ομολογουμένως αποτελούν και τη πλειοψηφία των τοποθετήσεων οι οποίες είναι θετικές ως προς τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο λαών. Αλλά, όσον αφορά τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην προσέγγιση των δύο χωρών, θα δούμε ότι όταν γίνεται λόγος για το συγκεκριμένο θέμα οι απόψεις διίστανται σε σημαντικό βαθμό.

Κεφάλαιο 2

Υιοθέτηση, ανάλυση και αναγωγή στην σύγχρονη πραγματικότητα του όρου «Κοινωνία Πολιτών»

¹³⁶ Δαμαντίκος και Λαμπρίδης 2004:18.

2.1. Εισαγωγή

Στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στις απόψεις των ερευνητών για το ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και στον τρόπο που αυτή επιδρά στην ελληνική εξωτερική πολιτική όσον αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Πριν ωστόσο προχωρήσουμε στην ανάλυση του θέματος, οφείλουμε να προσεγγίσουμε εννοιολογικά όρους κλειδιά που η εργασία αυτή διαπραγματεύεται, όπως «κοινωνία πολιτών» και «εξωτερική πολιτική». Ο λόγος είναι ότι προκειμένου να κατανοήσουμε σε βάθος τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην εξωτερική πολιτική, οφείλουμε πρώτα να ορίσουμε το ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο γίνεται σήμερα κατανοητή η Κοινωνία Πολιτών και κατόπιν η ελληνική εξωτερική πολιτική για να προχωρήσουμε στη ανάλυση της επίδρασης αυτών στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας. Έτσι θα είναι πιο κατανοητές και οι διαφοροποιήσεις στις απόψεις των ερευνητών στον τρόπο που αντιμετωπίζουν την Κοινωνία Πολιτών αλλά και την ελληνοτουρκική προσέγγιση. Όπως θα δούμε, δεν υπάρχει ομοφωνία στην έρευνα για τον βαθμό που μπορεί να επιτευχθεί η προσέγγιση αυτή για αυτό και παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον να αναφερθούμε σε όλες τις διαφορετικές στην εννοιολογική σηματοδότηση των όρων υπό εξέταση.

Η κοινωνία πολιτών σε άλλες χώρες

Στη βιβλιογραφία ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών δεν παρουσιάζεται ως ενιαίος αφού τα χαρακτηριστικά του πολιτικού και κοινωνικού ιστού κάθε χώρας διαφέρουν. Υπό την έννοια αυτή, η κοινωνία πολιτών δεν αλλάζει προτεραιότητες, στόχους ή τα χαρακτηριστικά της αλλά διαμορφώνει τον ρόλο βάσει των δυνατοτήτων που της παρέχεται σε μία χώρα. Παράδειγμα αποτελεί η Ευρωπαϊκή Ένωση που παρόλη τη προσπάθεια που θεωρητικά πρέπει να συντελείται βάσει των διακηρύξεων της Λευκής Βίβλου, που προαναφέραμε, ο τρόπος που προάγεται η κοινωνική κινητοποίηση τέτοιου τύπου διαφέρει σε κάθε χώρα. Και αυτό γιατί ενώ ένα σύνολο χωρών απαρτίζονται παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά είτε πολιτικής φύσης (δημοκρατικό πολίτευμα), είτε οικονομικής (νομισματική ένωση), είτε στρατιωτικής (NATO), η ανομοιότητα των δομών μιας κοινωνίας έχει αντίκτυπο και στον τρόπο που οι πολίτες θα κάνουν χρήση των χαρακτηριστικών αυτών. Ζωντανό παράδειγμα της διαφορετικότητας στη λειτουργία της κοινωνίας πολιτών εντός πλαισίου Ευρωπαϊκής

Ένωσης αποτελεί η περίπτωση της Ελλάδας και της Σουηδίας, όπου στην πρώτη περίπτωση η ενασχόληση με τα κοινά περιορίζεται σε ένα μικρό αριθμό ομάδων ενώ στη δεύτερη ο μισός περίπου πληθυσμός. Με λίγα λόγια, ο θεσμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης καταδεικνύει με τον πιο κατανοητό τρόπο ότι παρόλο το γεγονός ότι οι επιδιώξεις των χωρών που ανήκουν στην ένωση αυτή είναι κοινές, το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό γίνεσθαι κάθε χώρας στηρίζεται σε διαφορετικό συστήματα αξιών και έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία εν γένει είναι αυτά που συνδράμουν στην διαφορετικότητα στην εφαρμογή των αρχών της κοινωνίας πολιτών.

Όπως έχουμε δείξει, η εξωτερική πολιτική που εφαρμόζει μια χώρα και ο ρόλος της Κοινωνίας Πολιτών στη λήψη αποφάσεων για το συγκεκριμένο ζήτημα είναι άμεσα εξαρτώμενη από τον βαθμό που έχει αναπτυχθεί η Κοινωνία Πολιτών σε κάθε χώρα αλλά και πιο σημαντικά από τη δυνατότητα που παρέχει το πολιτικό σύστημα στις ΜΚΟ να ενεργήσουν σε αυτόν τον τομέα. Είδαμε για παράδειγμα ότι οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις σε Ελλάδα και Τουρκία παρόλη τη διαρκώς αυξανόμενη δραστηριότητά τους δεν έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν την εξωτερική πολιτική των χωρών τους καθώς οι ΜΚΟ υπολειπονται και επιπρόσθετα δεν βοηθούνται από τις πολιτικές δυνάμεις των δύο χωρών σε αυτήν την κατεύθυνση. Είναι λοιπόν απαραίτητο προκειμένου να καταλάβουμε το ρόλο των ΜΚΟ στη εξωτερική πολιτική άλλων χωρών, να δούμε σε τι βαθμό έχει αναπτυχθεί εκεί η Κοινωνία Πολιτών και το κατά πόσο οι πολιτικές τους ηγεσίες επιτρέπουν αυτήν την δραστηριότητα. Με δεδομένο ότι η εξωτερική πολιτική αποτελεί ζήτημα που άπτεται της υψηλής πολιτικής, η συμμετοχή των ΜΚΟ σε αυτή θα σήμαινε την ύπαρξη ιδιαίτερα ανεπτυγμένης δραστηριότητας των ΜΚΟ και έντονης σχέσης αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης μεταξύ κράτους και πολίτη. Ωστόσο, όπως θα δούμε, τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής σε άλλες χώρες είναι εξαιρετικά περιορισμένα αν όχι αποκλειστικά των κυβερνήσεων, χωρίς αυτό να σημαίνει έλλειψη δραστηριότητας που έχει να κάνει με εκδήλωση αποδοκimasίας από την πλευρά των πολιτών για την εξωτερική πολιτική που εφαρμόζει η χώρα τους απέναντι σε μια άλλη. Οι χώρες που επιλέχθηκαν προς αξιολόγηση είναι είτε ενταγμένες στην Ευρωπαϊκή Ένωση είτε πιο συχνά όχι. Ο λόγος που επιλέχθηκαν περισσότερο χώρες μη ενταγμένες στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι για να γίνει παραδειγματικά κατανοητός ο βαθμός που επηρεάζει η διαφορετικότητα του πολιτικού καθεστώτος, της κοινωνικής δομής και του βιοτικού επιπέδου τον ρόλο της κοινωνία πολιτών στην εκάστοτε χώρα.

Στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη το διαφορετικό πολιτικό σύστημα έχει διαμορφώσει τρεις τρόπους επίδρασης της Κοινωνίας Πολιτών: τις ισχυρές δομές της Κοινωνίας Πολιτών (Πολωνία), τις ασθενείς (Τσεχία) και τις εξαρτώμενες άμεσα από το κράτος (Ρωσία).

Στην πρώτη περίπτωση, η κοινωνία πολιτών λειτουργούσε υποκινούμενη από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ως μορφή εναντίωσης στο κομμουνιστικό κράτος. Η Καθολική Εκκλησία έχει όπως θα δούμε στην περίπτωση της Ιταλίας έντονη επίσης παρουσία αλλά με διαφορετικές σκοπιμότητες. Το 1989 λοιπόν το κοινωνικό κίνημα Solidarność αποτέλεσε τη μεγαλύτερη δύναμη κινητοποίησης στην Πολωνία εναντίον του κομμουνιστικού καθεστώτος και οδήγησε στη αναδιαμόρφωση του πολιτικού γίνεσθαι με την μετατροπή της κομμουνιστικής κυβέρνησης σε μετά-κομμουνιστική και στη δημιουργία της φιλελεύθερης δημοκρατίας που είναι σήμερα η Πολωνία.¹³⁷ Η κοινωνία πολιτών πλέον λειτουργεί ως αντίβαρο σε λαθεμένες πολιτικές και οικονομικές επιλογές (όπως γίνεται στην πλειοψηφία των χωρών) και θεωρείται ότι όσο διαμορφώνεται με όλο και περισσότερους θετικούς όρους, τόσο συμβάλλουν στη πιο εύρυθμη λειτουργία του κράτους. Στην Πολωνία η πολιτική δράση της Κοινωνίας Πολιτών συνέπλεε με τις πολιτικές και θρησκευτικές δυνάμεις του τόπου που επιθυμούσαν τον απεμπολισμό του κομμουνισμού. Σήμερα ωστόσο παρόλο την ενεργητικότητά τους, οι ΜΚΟ δεν λαμβάνουν μέρος στη λήψη αποφάσεων περί εξωτερικής πολιτικής, όπως συμβαίνει και στο επόμενο παράδειγμα.

Η δεύτερη περίπτωση αντιπροσωπεύεται από το παράδειγμα της πρώην Τσεχοσλοβακίας και συγκεκριμένα σημερινής Τσεχίας, όπου η ανυπαρξία ή υπολειτουργικότητα των πολιτικού συστήματος και οικονομίας συνδράμουν στην εξάπλωση της κοινωνίας πολιτών. Όπως δηλαδή και στην περίπτωση της Πολωνίας, οι ΜΚΟ έχουν ως στόχο τον καυτηριασμό των κακώς κειμένων. Ωστόσο η κατάσταση εδώ είναι πιο περίπλοκη. Ενώ δηλαδή από τη μια πλευρά, η αδυναμία του κράτους ώθησε τους πολίτες να οργανωθούν μεταξύ τους, από την άλλη πλευρά δημιουργήθηκε πόλωση μεταξύ των φορέων που απαρτίζουν τις ΜΚΟ. Αναλυτικότερα, δημιουργήθηκε στην Τσεχία η Charta 77 και η HOS, δύο κοινωνικά κινήματα με σκοπό την αλλαγή του πολιτικού συστήματος στη δεκαετία του 1980. Η κοινωνική κινητοποίηση όμως υποχώρησε καθώς οικονομικοί λόγοι κυρίως προκάλεσαν την αδιαφορία των πολιτών σε σημείο που τα κινήματα δυσκολεύτηκαν να βρουν νέα 'μέλη'.¹³⁸ Η απασχόληση των πολιτών δηλαδή με θέματα καθημερινής διαβίωσης είχε ως αποτέλεσμα τον παραμερισμό των δραστηριοτήτων που είχαν ως στόχο την κρατική λειτουργία και τη σχέση

¹³⁷ Goll 2003: 5.

¹³⁸ Goll 2003:6.

του πολίτη με το κράτος. Επίσης, περαιτέρω πρόβλημα αποτέλεσε το γεγονός ότι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ θεμελιωτών μη κυβερνητικών κινήματων, όπως οι Václav Havel και Václav Klaus, σταδιακά οδήγησε σε πόλωση όχι μόνο μεταξύ των ΜΚΟ και της κυβέρνησης αλλά μεταξύ των ΜΚΟ μεταξύ τους και ακόμα στην παραίτηση μελών που αγωνίζονταν για τα ιδανικά που πρέσβευε η Κοινωνία Πολιτών.

Σήμερα στη Τσεχία η κατάσταση ενώ έχει αλλάξει προς το καλύτερο με την ίδρυση περίπου 40.000 ΜΚΟ. Παρόλα αυτά, οι μελετητές θεωρούν ότι η οικονομική κατάσταση της χώρας δεν αφήνει πολλά περιθώρια ευρύτερης ανάπτυξης σε βαθμό να επηρεάσει το άμεσα τη ζωή του μέσου πολίτη, αν ο ρόλος των ΜΚΟ μέχρι σήμερα συνίσταται στη γεφύρωση χάσμάτων που δημιουργεί η έλλειψη αλληλεπίδρασης μεταξύ πολίτη και κυβερνώντων.¹³⁹ Βέβαια, η δυνατότητα συμμετοχής των ΜΚΟ δεν βοηθάται από το παρόν πολιτικό σύστημα.

Στην περίπτωση της Ρωσίας, η Κοινωνία Πολιτών άρχισε να διαμορφώνεται επί Γκορμπατσώφ και παρόλο ότι έχει λάβει σαφή δράση δεν έχει αποκτήσει τη μορφή των ΜΚΟ της Δύσης. Οι λόγοι για την έλλειψη της εξάπλωσής της είναι όπως σημειώνει ο Goll, η έλλειψη δημοκρατικών θεσμών, η σύγχυση που δημιουργήσε η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η οικονομική ύφεση αλλά και η αναπόληση μιας καλύτερης ζωής επί Σοβιετικής Ένωσης.¹⁴⁰ Επίσης, οι λιγοστές δημοκρατικές διαδικασίες, το αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης δεν συνδράμει στην καλλιέργεια των αρχών που διέπουν την Κοινωνία Πολιτών και έτσι στην περίπτωση της Ρωσίας οι ΜΚΟ δεν έχουν σήμερα τις προοπτικές ανάπτυξης που έχει η Τσεχία για παράδειγμα. Μόνο στις μεγάλες πόλεις της Ρωσίας υπάρχουν κάποια υποτυπώδη δείγματα κοινωνικής κινητικότητας αλλά οι ερευνητές θεωρούν ότι ούτε στο μέλλον θα αλλάξει η κατάσταση προς το καλύτερο καθώς σταδιακά η χώρα βαδίζει σε πλήρη αυτοκρατία με αποτέλεσμα ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών να παραμένει για πολλά χρόνια υποβαθμισμένος.¹⁴¹ Είναι φυσικό ότι σε ένα κράτος όπου οι δημοκρατικές ελευθερίες μειώνονται, μειώνεται ταυτόχρονα και το πεδίο κινήσεων που έχουν οι ΜΚΟ. Όπως έχουμε ήδη δείξει, η πολιτική ηγεσία παίζει τον πιο καθοριστικό ρόλο στο κατά πόσο θα έχει αποτέλεσμα η κοινωνική κινητοποίηση για ένα ζήτημα. Όταν για παράδειγμα έγινε ο σεισμός στην Τουρκία το 1999, η βοήθεια που πρόσφεραν οι Έλληνες πολίτες προς τους πληγέντες ήταν κατά μεγάλο ποσοστό αποτέλεσμα της διευκόλυνσης που παρείχαν οι κρατικοί φορείς στο έργο αυτό. Αντιστρόφως ανάλογο παράδειγμα είναι η φαρμακευτική περίθαλψη που στέλνουν ευρωπαϊκές χώρες στη Παλαιστίνη και εμποδίζεται από τις ισραηλινές αρχές.

¹³⁹ Goll 2003:6.

¹⁴⁰ Goll 2003:6.

¹⁴¹ Goll 2003:6.

Στις τρεις χώρες που αναφερθήκαμε (Πολωνία, Τσεχία, Ρωσία) η Κοινωνία Πολιτών παρουσιάζει τρεις ταχύτητες. Στην Πολωνία έχει διαμορφωθεί ένα κοινωνικό ρεύμα που είχε παλαιότερα παίξει δυνατό πολιτικό ρόλο και αντιπροσώπευσε σθεναρά την επιθυμία του λαού για πολιτική αλλαγή. Στην Τσεχία κινήματα έδειξαν ανάλογη κινητοποίηση που όμως δεν υποβοηθήθηκε από τον ίδιο τον λαό που έμεινε αμέτοχος αλλά πλέον πορεύεται θετικά προς την όλο και περισσότερη αναγνώριση του ρόλου των ΜΚΟ. Στη Ρωσία βλέπουμε τη σχεδόν πλήρη ανυπαρξία των ΜΚΟ και δυστυχώς την έλλειψη δυνατότητας αλλαγής της κατάστασης αυτή στο άμεσο και προσεχές μέλλον. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ μεν η αυτοκρατορία του Πούτιν αναγνωρίζεται από τους πολιτικούς αναλυτές, υπάρχει και η συμπληρωματική εικόνα μιας χώρας που παρόλο το ολοκληρωτικό καθεστώς προσπαθεί να αγωνιστεί για δικαιώματα που σε πολλούς φαίνονται «χάσιμο χρόνου».¹⁴² Η Debra Javelined και Sarah Lindemann-Komarova στο άρθρο τους «A balanced assessment of Russian civil society» παρουσιάζουν την εικόνα μιας χώρας που αναγνωρίζει την έλλειψη δυνατότητας πλήρους πολιτικής ελευθερίας, ωστόσο δείχνουν να συμμερίζονται την ιδέα ύπαρξης έστω και στοιχειώδους μορφής κοινωνίας πολιτών. Συγκεκριμένα, οι δύο ερευνήτριες θεωρούν ότι από πολλούς το να μιλήσει κανείς για τον ρόλο των ΜΚΟ στην Ρωσία είναι αποτελεί «στίγμα» με την έννοια ότι οι πλειοψηφία των μελετών δεν αναφέρονται στις όποιες προσπάθειες που πραγματοποιούνται στη χώρα όχι για αλλαγή του τωρινού καθεστώτος αλλά κάποιας μορφής καλυτέρευσης της σχέσης που έχει η πολιτική εξουσία με τους πολίτες της και παροχής ελευθερίας έκφρασης.¹⁴³

Υποστηρίζουν ότι μια άγνωστη πτυχή της πολιτικής ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών στη Ρωσία, που δεν αναφέρεται από τους δυτικούς μελετητές είναι οι επιχορηγήσεις της ρωσικής κυβέρνησης για διαγωνισμούς με σκοπό την υποστήριξη έργων που αποτελούν πρωτοβουλίες πολιτών.¹⁴⁴ Θέλοντας να δείξουν την αλλαγή του τοπίου, υπογραμμίζουν ότι ενώ το 1996 υπήρχε μηδαμινή χρηματοδότηση σε ΜΚΟ, από το 2007 έως σήμερα το ποσό της χρηματοδότησης που διατίθεται για κοινωνικά έργα ανέρχεται στα 40-50 εκατ. ευρώ. Τον Ιανουάριο του 2010, η κρατική χρηματοδότηση των ΜΚΟ έκανε ένα επιπλέον βήμα με την έγκριση ενός νομοσχεδίου για την υποστήριξη του «Κοινωνικού προσανατολισμού των ΜΚΟ», συμπεριλαμβανομένων εκείνων που επικεντρώνονται στη φιλανθρωπία, το περιβάλλον, πολιτιστικά θέματα, την κοινωνική πρόνοια και τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹⁴⁵

¹⁴² Javeline ; Lindemann-Komarova 2010: 185.

¹⁴³ Javeline ; Lindemann-Komarova 2010:171-3.

¹⁴⁴ Javeline ; Lindemann-Komarova 2010:176.

¹⁴⁵ Javeline ; Lindemann-Komarova 2010:176.

Όπως και στην περίπτωση του ρόλου των ΜΚΟ στην Τουρκία, ένα από τα μελανά σημεία στον τρόπο που αναφέρονται οι ερευνητές στο εν λόγω ζήτημα είναι ότι η κοινωνία πολιτών συγκρίνεται εμμέσως πλην σαφώς με τον βαθμό καλλιέργειά της στον δυτικό κόσμο και συχνά δεν τοποθετούν το έργο των ΜΚΟ σε συνάρτηση με την ιστορία, τις ιδιαίτερες πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες ενός τόπου όπου έτσι μπορεί να γίνει περισσότερο αντικειμενική αξιολόγηση του πραγματικού βαθμού ύπαρξης των αρχών που διέπουν την κοινωνική κινητοποίηση.

Οι απόψεις των παραπάνω ερευνητριών αλλά και εκείνων που φαινομενικά υπονομεύουν την λειτουργικότητα των ΜΚΟ στη Ρωσία φαίνονται να αντιπροσωπεύονται σε δημοσίευμα της βρετανικής εφημερίδας «The Guardian». Σύμφωνα με το σχετικό άρθρο στη Ρωσία η διττή προσέγγιση των ΜΚΟ από την κυβέρνηση είναι γεγονός. Από τη μία πλευρά υποστηρίζεται η ύπαρξη και η λειτουργικότητα των ΜΚΟ και από την άλλη πλευρά τονίζεται ο περιορισμός των λειτουργιών προς όφελος της κυβέρνησης.

Αναλυτικότερα, η λειτουργία των ΜΚΟ αποδεικνύεται από το γεγονός ότι αποκάλυψαν ότι το εκλογικό αποτέλεσμα στη Ρωσία στις τελευταίες εκλογές δεν ήταν σύμφωνο με νόμιμες διαδικασίες, ωστόσο οι ΜΚΟ που αποκάλυψαν το σκάνδαλο αυτό χρηματοδοτούνται από εξωτερικούς, μη ρωσικούς φορείς.¹⁴⁶ Στα πλαίσια λοιπόν του περιορισμού των κινήσεων αυτών των ΜΚΟ, η κυβέρνηση του Βλαντιμίρ Πούτιν θέλησε να περάσει νόμο σύμφωνα με τον οποίο πρέπει οι ΜΚΟ, που θα ονομάζονται πλέον «ξένοι πράκτορες», θα υποβάλλονται σε ετήσιο οικονομικό έλεγχο και θα εκδίδουν εξαμηνιαίες εκθέσεις σχετικά με τις δραστηριότητές τους. Όσες παραβαίνουν τον νόμο αυτό θα αντιμετωπίζουν έως και τρία χρόνια φυλάκιση και πρόστιμα ύψους από 300.000 έως και 1 εκατ. ρούβλια. Η ρωσική κυβέρνηση προσπαθεί να δημιουργήσει προπαγάνδα γύρω από τις ΜΚΟ και να τις στοχοποιήσει ως πράκτορες ξένων πολιτικών συμφερόντων παρόλο που Ρώσοι πολίτες συμμετέχουν σε αυτές δεν επιθυμούν να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή αλλά να καυτηριάσουν τα κακώς κείμενα που συμβαίνουν στη χώρα τους. Σε κάθε περίπτωση, η εναντίωση αυτή των ΜΚΟ που έλαβε μορφή διαδηλώσεων στη ρώσικη πρωτεύουσα καταδεικνύει τον ανερχόμενο έστω και πολύ σταδιακά ρόλο των ΜΚΟ σε μία χώρα όπου δεσπόζουν συμπεριφορές που θυμίζουν ολοκληρωτικά καθεστώτα.

Ανατολική Ασία

¹⁴⁶ <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jul/02/russia-register-foreign-agent-ngos>

Στην Ασία επισημαίνεται η τάση να διαφυλαχτεί η κοινωνία πολιτών, να εξιδανικευτεί ως ηθική συνείδηση της κοινωνίας αλλά και να προβληθεί ως μέσο ζωτικής σημασίας για τη μετάβαση σε ένα δημοκρατικότερο πολίτευμα και την ενοποίηση των πολιτών σε μια προσπάθεια να λειτουργούν ως σύνολο και όχι μόνο ως παραγωγικές-οικονομικές μονάδες. Μερικοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η κοινωνία πολιτών είναι μια καθαρά δυτική έννοια, ενώ άλλοι ότι έχει ισχυρούς δεσμούς με την οικονομική ανάπτυξη.¹⁴⁷ Όπως καταδείξαμε νωρίτερα, η οικονομία παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση του φαινομένου της Κοινωνίας Πολιτών. Στην Ασία όμως η οικονομική ανάπτυξη έχει σημάνει την απώλεια του ανθρώπινου παράγοντα ως του πιο καθοριστικού στην πολιτική ή εργασιακή βούληση, γεγονός που επιφέρει ανάλογο αποτέλεσμα με χώρες όπου η οικονομία αιμορραγεί. Κατά συνέπεια, υπάρχει αύξηση των πολιτών που μετέχουν σε ΜΚΟ που έχουν ως στόχο την ισορροπία μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προωθεί η κοινωνία πολιτών παράλληλα με την οικονομική ανάπτυξη. Το φαινόμενο αυτό αφορά όλα τα κοινωνικά στρώματα στην Ανατολική Ασία, από τα πιο περιθωριοποιημένα έως τα πιο υψηλά. Συγκεκριμένα, τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα είτε υπεισέρχονται σε ένα ατέρμονο ταξίδι οικονομική εκμετάλλευσης από την οποία δεν λείπουν ωστόσο ούτε τα μεσαία ούτε και τα υψηλά στρώματα μιας και οι συνθήκες και τα ωράρια εργασίας είναι εξαντλητικά.¹⁴⁸ Η οικονομία δηλαδή στην Ανατολική Ασία αντί να συνδράμει στην καλλιέργεια του φαινομένου της Κοινωνίας Πολιτών, αποτελεί η ίδια αντικείμενο κριτικής.

Σήμερα η ταχεία αύξηση του αριθμού των ΜΚΟ στην Ανατολική Ασία αποτελεί πραγματικότητα και έχει επιπλέον διαπιστωθεί μια γενική αύξηση της δραστηριότητας των ΜΚΟ ιδιαίτερα κατά την τελευταία δεκαετία.¹⁴⁹ Η αύξηση αυτή προέκυψε από την αναγνώριση της ανάγκης δράσης σε περιφερειακό επίπεδο, τόσο για την αντιμετώπιση διασυνοριακών προβλημάτων και για την αντιμετώπιση ειδικών «τοπικών» αναγκών. Η εισροή χρήματος στην ασιατική οικονομία αλλά και διεθνείς αλλαγές στη δεκαετία του 1980 οδήγησαν στην όλο και αυξανόμενη δραστηριότητα των ΜΚΟ που ασχολούνταν με θέματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα γενικότερα και όχι μόνο στον εργασιακό τομέα που αποτελεί μελανό σημείο για την ήπειρο. Για παράδειγμα, στη Παγκόσμια διάσκεψη του 1993 της Βιέννης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, οι ΜΚΟ της Ασίας έδειξαν να υιοθετούν διεθνή πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που είχε ως αντικείμενο τις εθνικές μειονότητες και τις γυναίκες.¹⁵⁰ Η κοινωνική ευαισθητοποίηση έχει ενεργοποιήσει την δράση σε θέματα που κάποια χρόνια

¹⁴⁷ Gilson 2011:134.

¹⁴⁸ Gilson 2011:134.

¹⁴⁹ Gilson 2011:135.

¹⁵⁰ Gilson 2011:135.

νωρίτερα δεν αγγίζονταν. Μέσω της εκτεταμένης χρήσης του Διαδικτύου επιταχύνθηκε ο ρυθμός της κοινωνικής μάθησης και ανάπτυξης μεταξύ των φορέων κοινωνικής κινητοποίησης. Βάσει αυτών των δεδομένων μπορούμε σήμερα να ισχυριστούμε ότι υπάρχει τώρα αποδοχή ή τουλάχιστον ανοχή του ρόλου των ΜΚΟ σε πολλά μέρη της Ασίας. Βέβαια, γίνεται κατανοητό, ότι όπως και στην περίπτωση των αυτοκρατικών καθεστώτων έτσι και σε κομμουνιστικές χώρες της ασιατικής ηπείρου, η ύπαρξη κομμουνιστικών καθεστώτων δεν επιτρέπει την δραστηριοποίηση της Κοινωνίας πολιτών για πολιτικά ζητήματα μιας και θα μπορούσαν να διωχθούν ποινικά για κάτι τέτοιο. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι ΜΚΟ στις ασιατικές χώρες συμμετέχουν στη προάσπιση κοινωνικών δικαιωμάτων ίσως να σημάνει στο απώτερο μέλλον την πολιτική κριτική και συμμετοχή του λαού στη διακυβέρνηση.

Αφρική

Οι σχέσεις μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας πολιτών στην Αφρική είναι προβληματική. Και αυτό διότι ο ρόλος του κράτους διαφέρει σε κάθε χώρα, όπως και η έκταση της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία και στην κοινωνία. Η βιβλιογραφία για την κοινωνία πολιτών εστιάζει σε δύο ευρείς τομείς, την αειφόρο ανάπτυξη και την κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη και δραστηριοποιείται σε διάφορους τομείς, όπως το εμπόριο, χρέη και το AIDS. Οι λόγοι για την επιλογή αυτών των δύο τομέων βασίζονται στο ότι η περιφερειακή συνεργασία σε αυτούς τους τομείς είναι πλούσια, στο ότι η πολιτική διαμόρφωση της κοινωνίας πολιτών είναι διαφορετική, και στο ότι οι δύο τομείς επιδέχονται ικανής χρηματοδότησης.¹⁵¹ Τα μέλη της κοινωνίας πολιτών που μπορεί να θεωρηθούν ως μετέχοντες στην περιφερειακή διακυβέρνηση έχουν ως απώτερο στόχο υποστηρίζουν την ατζέντα που έχει διατυπωθεί από τις περιφερειακές διακυβερνητικές οργανώσεις, όπως είναι η ΑΗΚ, η SADC και η COMESA. Ενώ τα πολιτικά μέσα για την επίτευξη στόχων που είναι με κοινωνικούς και οικονομικούς όρους φιλικά προς το περιβάλλον και την περιφερειακή διακυβέρνηση υπάρχουν, χρειάζονται περισσότερη αξιοποίηση. Η κύρια πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι ΜΚΟ της Αφρικής είναι να μέσω του έργου τους είναι να επιταχυνθεί η εφαρμογή των υφιστάμενων προγραμμάτων.¹⁵² Δηλαδή ενώ η ενασχόληση των πολιτών με την κρατική υπολειπургικότητα έχει επισημανθεί, οι ΜΚΟ δεν έχουν ενεργά προσανατολιστεί προς αυτήν την κατεύθυνση.

¹⁵¹ Godsäter ; Söderbaum 2011:152.

¹⁵² Godsäter ; Söderbaum 2011: 153.

Στην Ανατολική Αφρική, οι περιφερειακές ΜΚΟ συχνά συνεργάζονται με κρατικούς φορείς για τη χάραξη πολιτικής και φαίνεται να έχουν αναπτύξει μια καλή σχέση. Ένα παράδειγμα είναι η Πρωτοβουλία για την Προώθηση των Γυναικών Ανατολικής Αφρικής (EASSI) που έχει καταφέρει να συνδέσει 16 εθνικές ενώσεις γυναικών σε οκτώ χώρες της Βόρειας και Ανατολικής Αφρικής γύρω από θέματα όπως η προώθηση της ισότητας των φύλων και των δικαιωμάτων των γυναικών.¹⁵³ Στο πλαίσιο των εργασιών της, η EASSI αξιολογεί την εφαρμογή από τις περιφερειακές κυβερνήσεις της λεγόμενης Πλατφόρμας Δράσης του Πεκίνου (BPfA), μιας πρωτοβουλίας των Ηνωμένων Εθνών που εξασφαλίζει ότι το γυναικείο φύλο δεν υποεκπροσωπείται σε προγράμματα εθνικού, περιφερειακού και διεθνούς επιπέδου. Η EASSI επίσης διοργανώνει περιφερειακό φόρουμ της κοινωνίας πολιτών, και ο Συνασπισμός για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον (ACODE) αποτελεί έναν πολιτικά ανεξάρτητη οργανισμό για την υπεράσπιση των ΜΚΟ που βασίζονται στην Καμπάλα. Η αποστολή του είναι να διαμορφώσει τις συνθήκες ανάπτυξης για τη σωστή διακυβέρνηση αλλά και για την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης στην Ανατολική Αφρική, μέσα από την υπεράσπιση και την ενδυνάμωση των κοινοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, διοργανώνει τακτικά περιφερειακά φόρουμ σχετικά με τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, την ανάπτυξη και τη συνεργασία με εθνικούς δημόσιους φορείς, όπου συμμετέχουν επιστήμονες και πολιτικοί ιθύνοντες. Η δραστηριότητα της ACODE την έχει αναδείξει ως ένα αποτελεσματικό κυβερνητικό εταίρο στη διαδικασία ανάπτυξης και προώθηση της κοινωνίας πολιτών, και οι πολιτικές της προτάσεις λαμβάνονται σοβαρά υπόψη.¹⁵⁴

Και στην περίπτωση της αφρικανικής ηπείρου, τα θέματα με τα οποία ασχολούνται οι πολίτες και οι ΜΚΟ είναι περισσότερο κοινωνικά ενώ όμως παρατηρείται και μια σημαντική προσπάθεια συμμετοχής του πολίτη στη διακυβέρνηση που ακόμα δεν έχει λάβει συγκεκριμένη μορφή δράσεις, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην Ευρώπη με τη Λευκή Βίβλο, αλλά δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε το γεγονός ότι βηματισμοί προς αυτήν την κατεύθυνση δεν έχουν αρχίσει να πραγματοποιούνται.

Μέση Ανατολή

Η κοινωνία των πολιτών στη Μέση Ανατολή δεν είναι τόσο ισχυρή όσο σε άλλα μέρη του κυρίως δυτικού κόσμου. Ένας λόγος για αυτό είναι η ισχυρή «μηχανή» εσωτερική ασφαλείας

¹⁵³ Godsäter ; Söderbaum 2011:154.

¹⁵⁴ Godsäter ; Söderbaum 2011: 154.

των Αραβικών κρατών, η Μουχταπαράτ, που ελέγχει συχνά τις δραστηριότητες της κοινωνίας πολιτών, με αποτέλεσμα τον σοβαρό περιορισμό της ικανότητάς της να ενεργεί ελεύθερα.¹⁵⁵ Στην Αίγυπτο, για παράδειγμα, όλες οι νέες ΜΚΟ, πρέπει να λαμβάνουν κρατική άδεια για να λειτουργούν.

Όπως αναφέρει ο M. Schulz, ιστορικά η ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών πέρασε από μια περίοδο – πριν από την άφιξη των Ευρωπαϊκών αποικιακών δυνάμεων – όταν η κοινωνία των πολιτών, αποτελούνταν κυρίως από κοινότητες και συντεχνίες με θρησκευτικά προσανατολισμένη φιλανθρωπία και εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα οποία χρηματοδοτούνται από μουσουλμανικές δωρεές γνωστές ως *waafs*, και έφτασε σήμερα κάτω από την επίδραση της παγκοσμιοποίησης μετά από χρόνια καταπίεσης της κοινωνίας πολιτών να διαμορφώνει νέους τρόπους για τη δημιουργία περισσότερο απελευθερωμένων κοινωνιών και σταδιακά έδωσε τη θέση της σε μια πιο ελεύθερη κοινωνία πολιτών.¹⁵⁶ Σε καθαρά πολιτικό επίπεδο, η ισλαμική κοινωνία πολιτών εργάζεται ενάντια στα αυταρχικά καθεστώτα και σε αυτό της το έργο έχει ισχυρή λαϊκή υποστήριξη. Σε αντίθεση με άλλες χώρες, στα ισλαμικά κράτη η ανανέωση αναγνωρίζεται ως κινητοποίηση από κάτω όχι δηλαδή από την πολιτική ηγεσία, όπως συμβαίνει δηλαδή σε χώρες όπου η πολιτική κουλτούρα δεν αφήνει περιθώρια λειτουργικής παρέμβασης των ΜΚΟ σε αυτή.¹⁵⁷

Ιταλία

Στη γείτονα χώρα και επίσης μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Κοινωνία πολιτών παρουσιάζει παρεμφερή χαρακτηριστικά, ξεκινώντας από τις παθογένειες της χώρας σε πολιτικό, θρησκευτικό και οικονομικό επίπεδο. Το ιταλικό πλαίσιο κοινωνίας πολιτών αποτελείται από τέσσερα κύρια χαρακτηριστικά που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη γιατί αποτελούν τους λόγους που υπάρχει έλλειψη συνεργασίας μεταξύ κράτους και ΜΚΟ. Το πρώτο βασικό χαρακτηριστικό είναι, όπως και στην Ελλάδα, το γεγονός ότι το κράτος θεωρείται ο μόνος παράγοντας που έχει να αρμοδιότητα να εμπλέκεται ζητήματα που αφορούν το γενικό καλό, ενώ η κοινωνία πολιτών να απασχολείται σε ιδιωτικές μόνο υποθέσεις. Το δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό είναι η κομματοκρατία και η αντίληψη ότι μέσω της ένταξης σε κάποιο κόμμα μπορεί να επέλθει αλλαγή σε ένα ζήτημα που αφορά τους

¹⁵⁵ Schulz 2011:171.

¹⁵⁶ Schulz 2011:171.

¹⁵⁷ Schulz 2011:176.

πολίτες με αποτέλεσμα την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων. Ο τρίτος παράγοντας είναι η δύναμη της Καθολικής Εκκλησίας, όχι μόνο με θρησκευτικούς όρους αλλά και με κοινωνικούς και πολιτικούς. Από την πλευρά της κοινωνίας πολιτών υπάρχει η άποψη που πρεσβεύει ότι η Καθολική Εκκλησία δημιούργησε μια σειρά από πλουραλιστικές οργανώσεις και πρωτοβουλίες που θα έπρεπε να είχαν πραγματοποιηθεί από φορείς χωρίς συγκεκριμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις. Το τέταρτο στοιχείο είναι το μεγάλο χάσμα μεταξύ του Νότου και του υπόλοιπου της χώρας, σε οικονομικό, κοινωνικό επίπεδο που με τη σειρά του δημιουργεί χάσμα στην κοινωνία πολιτών, από την άποψη ότι τα θέματα που θέλουν να θίξουν είναι διαφορετικά, αλλά και οι οικονομικές δυνατότητες οργανώσεων που βρίσκονται η μία στο Νότο και η άλλη στον Βορρά διαφέρουν κατά πολύ.¹⁵⁸ Αντιμέτωπη με αυτές τις τέσσερις προκλήσεις, η κοινωνία πολιτών δίνεται στην Ιταλία πολύ περιορισμένη νομιμότητα να παρεμβαίνει και να συμμετέχει στην πολιτική ισχυρισμό. Η Sonia Pires μιλά για μία «πολύ αδύναμους και σχεδόν αόρατους φορείς», ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στο μεταναστευτικό ζήτημα που αποτελεί ένα μελανό σημείο της ιταλικής κοινωνίας.¹⁵⁹

Αναλυτικότερα, στην Ιταλία, η διαφοροποίηση του ρόλου των ΜΚΟ σχετίζεται έντονα με την κομματοκρατία όπως προείπαμε αλλά και με την ελευθερία που παρέχουν οι πολιτικές παρατάξεις στις ΜΚΟ να δράσουν. Για παράδειγμα, ενώ οι κεντροδεξιές κυβερνήσεις δεν αφήνουν σχεδόν καθόλου ανοικτή τη δίοδο στις ΜΚΟ και καθιέρωσαν ένα είδος πελατειακής σχέσης με τους ψηφοφόρους, η κεντροαριστερά έχει κατά καιρούς επιτρέψει μικρά αλλά υποτυπώδη και αυτή ανοίγματα. Σε κάθε περίπτωση, η επιρροή των ΜΚΟ στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε αρκετά θέματα είναι εξαιρετικά μειωμένη. Η περίπτωση της Ιταλίας πρόκειται για ένα μοντέλο, όπου από την μια πλευρά κυριαρχούν οι συντεχνιακές ομάδες συμφερόντων και ειδικά οι επιχειρηματικές οργανώσεις που υπήρξαν σημαντικοί παράγοντες στην παροχή διαδικασιών νομιμοποίησης ειδικά για τη μετανάστευση. Το κράτος από την άλλη πλευρά δεν επιτρέπει την κινητοποίηση των ΜΚΟ για θέματα που αφορούν στην πολιτική, την οικονομία ή την κοινωνία, γεγονός που καταδεικνύει ότι η Ιταλία σήμερα απέχει πολύ από την προσπάθεια που καταβάλλει η Ευρώπη για διακυβέρνηση στους κόλπους της.

Σουηδία

¹⁵⁸ Moro; Vannini 2006: 22-3.

¹⁵⁹ Pires 2010:9.

Όσον αφορά μία άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη Σουηδία μπορούμε να πούμε ότι εδώ η Κοινωνία Πολιτών βρίσκει την καλύτερη έκφρασή της. Αναλύσεις δείχνουν ότι η συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών είναι μεγαλύτερη από ποτέ στη Σουηδία και τώρα περισσότερο από παλαιότερες εποχές. Συγκεκριμένα, η εθελοντική εργασία, μεταξύ του 1992 και 2009 είναι εκτεταμένη με περίπου 50% του πληθυσμού να συμμετέχει τακτικά σε κάθε είδους εθελοντικής δραστηριότητας. Σε αυτό το πλαίσιο η κουλτούρα των Σουηδών δείχνει σαφή διαφοροποίηση από των Ελλήνων και των Ιταλών γεγονός που εκφράζεται ξεκάθαρα στο βαθμό που οι πολίτες συμμετέχουν στα κοινά. Βέβαια, εδώ να σημειώσουμε την παρατήρηση των ειδικών ότι, ενώ σε προσφορά ο σουηδικός λαός ξεπερνά κατά πολύ άλλους ευρωπαϊκούς, όσον αφορά καθαρά τη σχέση του με τον λαό, το Σουηδικό μοντέλο κοινωνιολογικής δραστηριότητας κλίνει περισσότερο προς την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση των κοινωνικών αιτημάτων και όχι τόσο προς την παροχή υπηρεσιών. Ωστόσο οι ΜΚΟ ασκούν συχνά τόσο σημαντική πίεση στην κυβέρνηση,¹⁶⁰ ώστε η γραμμή που διαχωρίζει κράτος και κοινωνία πολιτών να είναι ασαφής, και να υποστηρίζεται ότι η κοινωνία των πολιτών και το κράτος έχουν συγχωνευθεί και λειτουργούν παράλληλα για να δημιουργήσουν μια ισχυρή κοινωνία.¹⁶¹

Καναδάς

Στην περίπτωση του Καναδά χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον βαθμό των μη κυβερνητικών οργανώσεων αποτελεί η ιστοσελίδα των «Φίλων της Γης στον Καναδά» (FoE), όπου στο εγχειρίδιο της Κοινωνίας Πολιτών που διατίθεται στο διαδίκτυο αναφέρονται διάφορα ζητήματα που αφορούν στη δράση των ΜΚΟ.¹⁶² Στο κομμάτι που αφορά στην εξωτερική πολιτική αναφέρεται κατά την εισαγωγή ότι «κάθε τμήμα του εγχειριδίου της Κοινωνίας Πολιτών εστιάζει σε ένα συγκεκριμένο διεθνές ίδρυμα (που έχει μη κυβερνητική δράση) και προσδιορίζει τα τμήματα της κυβέρνησης που είναι υπεύθυνα για τη διαχείριση των σχέσεων του Καναδά με το συγκεκριμένο ίδρυμα». Στην περίπτωση όμως της εξωτερικής πολιτικής οι φορείς που έχουν δικαιοδοσία τη λήψη αποφάσεων είναι καθαρά κυβερνητικοί. Συνεχίζεται και σε αυτήν την περίπτωση η «παράδοση» στην έλλειψη συμμετοχής των ΜΚΟ σε ανάλογα ζητήματα όπως έχουμε δει να συμβαίνει περισσότερο ή λιγότερο σε όλες τις περιπτώσεις που έχουμε εξετάσει.

¹⁶⁰ Trägårdh 2007:254.

¹⁶¹ Trägårdh 2007:255.

¹⁶² <http://foecanada.org/intl/handbook.htm>.

Ινδία

Η Ινδία ως δημοκρατική και αναπτυσσόμενη χώρα έχει υιοθετήσει αρχές που διέπουν την Κοινωνία Πολιτών κυρίως σε ό,τι έχει να κάνει με θέματα εκπαίδευσης και υγείας, αλλά και προβολή των αιτημάτων του λαού.¹⁶³ Βέβαια, και εδώ ο ρόλος των ΜΚΟ στην εξωτερική πολιτική είναι ανύπαρκτος αλλά ωστόσο μπορούμε να πούμε ότι η χώρα έχει ειδικά μετά το 1980 εκδηλώσει ενδιαφέρον για την υπεράσπισης των υποεκπροσωπούμενων πολιτών αλλά και τελευταία για την ενημέρωσή τους για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να εκθέτουν την άποψή τους για τα πολιτικά τεκταινόμενα. Η έλλειψη ενημέρωσης για διάφορα θέματα αλλά και συγκεκριμένα για τις κυβερνητικές αποφάσεις είναι ένα από τα μεγαλύτερα μειονεκτήματα που παρουσιάζει η χώρα στη σχέση κράτους και πολίτη. Η έλλειψη αυτή δεν είναι αποτέλεσμα μόνο πολιτικών προθέσεων αλλά συχνά και έλλειψης κονδυλίων. Ωστόσο η Κοινωνία Πολιτών στην Ινδία αποκτά σταδιακά δυναμική παρουσία και έχει ως σκοπό την ενημέρωση πολιτών για θέματα ζωτικής σημασίας προκειμένου να διατηρηθεί «μια ζωντανή και δυναμική φιλελεύθερη δημοκρατία».¹⁶⁴ Είναι γεγονός ότι στην σημερινή Ινδία οι Κοινωνία πολιτών έχει ευαισθητοποιηθεί ιδιαίτερα στην κατανόηση των πολιτών των θεσμών της δημοκρατίας που απαιτεί συνεχείς και συντονισμένες προσπάθειες όχι μόνο από τις ΜΚΟ αλλά και τις κυβερνήσεις. Ο «Οδηγός Δελχί του Πολίτη» αποτελεί την έκφραση του ενδιαφέροντος των ινδικών ΜΚΟ να γνωστοποιήσουν στους πολίτες πώς θα έχουν πρόσβαση σε κρατικούς μηχανισμούς δράσης αλλά και να μετέχουν στη διακυβέρνηση. Η προσπάθεια αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς δεν παρέχει σε αντίθεση με τη Λευκή Βίβλο θεωρητικής προσεγγίσεις περί διακυβέρνησης αλλά συγκεκριμένους τρόπους όπου ο πολίτης μπορεί εφαρμόσει για να ακουστεί η άποψή του. Βέβαια εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι ναι μεν από την πλευρά κοινωνίας πολιτών συντελείται αυτή η μεγάλη προσπάθεια, από την άλλη δε, αυτή δεν σημαίνει ταυτόχρονα και αλλαγής του πολιτικού σκηνικού καθώς και εκεί οι παθογένειες της πολιτικής και κοινωνικής ζωής κρατούν δέσμια πολλές πρωτοβουλίες των ΜΚΟ και τις καταδικάζουν σε αποτυχία. Ωστόσο, ο Οδηγός Δελχί του Πολίτη αποτελεί την απάντηση της Ινδίας στην Ευρωπαϊκή Βίβλο και δείχνει να ακολουθεί δυτικές πρακτικές στην εφαρμογή των αρχών της κοινωνίας πολιτών. Να πούμε τέλος, ότι η πρωτοβουλία αυτή της Ινδίας αποτελεί φαινόμενο κατ'εξαίρεση που θα ήτανε καλό να εφαρμοστεί στον ευρύτερο πολιτικό κόσμο.

¹⁶³ <http://www3.giz.de/E+Z/zeitschr/de601-9.htm>

¹⁶⁴ <http://ccsindia.org/chp/chp2009.asp>

Συμπερασματικά, αν αναλογιστούμε ότι σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες όπως η Γερμανία, όπου σε αντίθεση με Ελλάδα και Ιταλία, ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων έχει σαφή αναγνώριση στη κοινωνία, τότε είναι πιο εύκολα αντιληπτή η διαφορετικότητα στη ιδεολογική τοποθέτηση των λαών ως προς τον ρόλο που έχουν απέναντι στο σύνολο. Για παράδειγμα, κατά μέσο όρο κάθε Γερμανός πολίτης δαπανά περίπου το ένα τρίτο από τον ελεύθερο χρόνο του προσφέροντας στο κοινό καλό. Η αντίληψη περί προσφοράς στο σύνολο έχει συντελέσει στη δημιουργία ενός ενδιάμεσου τομέα μεταξύ κράτους και αγοράς όπου εκεί η εθελοντική εργασία επιφέρει κέρδη αξίας 35 δισεκατομμυρίων Εύρο, περίπου δηλαδή 2% του γερμανικού εθνικού εισοδήματος. Στη προσφορά του πολίτη προς το κράτος συντελεί και σχετική νομοθετική μεταρρύθμιση του 2007 που διέπει τους μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα οργανισμούς, αλλά και το γεγονός ότι αρκετοί πολίτες και εταιρείες ενεργούν ως ευεργέτες. Αυτό τονίζει ότι η λειτουργικότητα των ΜΚΟ σχετίζεται με τη πολιτική βούληση, την οικονομική ευμάρεια αλλά και την ιδεολογική τοποθέτηση των πολιτών προς αυτή.

Η επιρροή της κοινωνίας πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την εξωτερική πολιτική εξαρτάται από τρεις παράγοντες: τη φύση και την πηγή των αιτημάτων που καλούνται να πραγματοποιήσουν οι φορείς λήψης αποφάσεων, τον βαθμό δέσμευσης των υπευθύνων λήψης αποφάσεων σε συγκεκριμένες πολιτικές, και τέλος την δυναμική της ίδιας της διαδικασίας πολιτικού σχεδιασμού.¹⁶⁵ Ωστόσο το ζήτημα του πόσο μπορεί να συμμετέχει η κοινωνία πολιτών στη διαδικασία αυτή είναι περίπλοκο και εξαρτάται από συνισταμένες που ισχύουν σε κάθε χώρα ξεχωριστά. Όπως δείξαμε, η παρουσίαση της σχέσης κράτους πολίτη στις χώρες που εξετάσαμε τονίζει την διαφορετικότητα που ισχύει στο θέμα αυτό καθώς σε κάθε περίπτωση δεν ισχύουν οι ίδιες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, βάσει των οποίων αναπτύσσεται λιγότερο ή περισσότερο η δικαιοδοσία των ΜΚΟ. Είναι επίσης γεγονός και φυσικό επακόλουθο σε μία πλουραλιστική κοινωνία με δημοκρατικό πολίτευμα δηλαδή με ελευθερία έκφρασης των πολιτών και παροχής της δυνατότητας συμμετοχής τους στις πολιτικές αποφάσεις, να σηματοδοτείται η καλλιέργεια των αρχών που διέπουν την κοινωνία πολιτών και να επιτρέπουν την εφαρμογή αυτών. Ωστόσο, η αναφορά στις χώρες που έγινε, δείχνει ότι δυστυχώς ακόμη σήμερα, η ρόλος των ΜΚΟ σε αποφάσεις σχετικές με την εξωτερική πολιτική είναι είτε εξαιρετικά περιορισμένος είτε ανύπαρκτος. Αυτό δεν υποδηλώνει απαραίτητα την υπολειτουργικότητα των ΜΚΟ, αλλά ότι οι πολιτικές ηγεσίες δεν ταυτίζονται με την άποψη που υποστηρίζει τη συμμετοχή των πολιτών σε αυτό το κομμάτι, είτε λόγω έλλειψης γνώσεων και πολιτικής εμπειρίας, είτε λόγω πολιτικών ή άλλων συμφερόντων,

¹⁶⁵ <http://isanet.ccit.arizona.edu/noarchive/macleod.html>.

ή λόγω της παγιωμένης αυτής αντίληψης που κυριαρχεί στην πολιτική ζωή της κάθε χώρας. Είναι αλήθεια πως η ενασχόληση των πολιτών με την εξωτερική πολιτική δεν είναι ζήτημα που πραγματεύονται οι κυβερνήσεις και ακόμα και οι Λευκή Βίβλος δεν υπεισέρχεται σε βάθος στο συγκεκριμένο θέμα αλλά αφήνεται στη βούληση του κάθε μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σε αυτό το κλίμα λοιπόν τοποθετούνται οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Η αδυναμία των ελληνικών ΜΚΟ να επηρεάσουν άμεσα την εξωτερική πολιτική δεν είναι φαινόμενο που παρατηρείται μόνο στον ελληνικό χώρο, αλλά και στο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο θα λέγαμε. Ο ρόλος των ΜΚΟ είναι στην Ελλάδα δεν προωθείται από το ελληνικό κράτος σε θέματα στρατηγικής αλλά κυρίως σε άλλα θέματα όπως εμπορικές σχέσεις, φιλανθρωπικές πράξεις, προστασία του περιβάλλοντος, κοινωνικά θέματα, αν και πολύ συχνά αυτά αποτελούν ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι σε σύγκριση με άλλες χώρες η Ελλάδα δεν αποτελούν φαινόμενο κατ'εξαίρεση όπου δεν συνεργάζονται οι ΜΚΟ με το κράτος για τη λήψη αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής αλλά συμπλέει με την πλειοψηφία των χωρών που όσο ανεπτυγμένη και εάν είναι οι κοινωνία πολιτών δεν της παρέχεται το δικαίωμα απόφασης σε στρατηγικά ζητήματα παρά μόνο παράπλευρα.

2.1.1 Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις – Κοινωνία Πολιτών

Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) εμφανίστηκε στην ελληνική βιβλιογραφία κυρίως μετά το 1998 με την μελέτη του Παντελή Σκλιά «Ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανισμών (ΜΚΟ) στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: θεωρητικές προσεγγίσεις», όπου ο συγγραφέας στο εισαγωγικό του σημείωμα αναφέρεται στο βιβλιογραφικό κενό που εντοπίζεται σε μελέτες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό για το ρόλο των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και την τοποθέτηση των δράσεών τους σε ιδεολογικό και θεωρητικό πλαίσιο.¹⁶⁶ Ο Σκλιάς αναγνώρισε ότι μέχρι τότε ελάχιστα αναφέρονταν στο θεωρητικό υπόβαθρο μιας ΜΚΟ διότι το βάρος τοποθετούνταν κυρίως στο έργο της.

¹⁶⁶ Σκλιάς 1998. Την ίδια επισημάνση κάνουν και οι Kuhnle και Selle. Δες Kuhnle και Selle 1997: 1.

Δε θα μας απασχολήσει σε λεπτομέρεια το θεωρητικό πλαίσιο της δράσης των ΜΚΟ, εάν δηλαδή η δράση της κάθε μη κυβερνητικής ομάδας ακολουθεί τις παραδοσιακές, μαρξιστικές ή αναθεωρητικές προσεγγίσεις,¹⁶⁷ και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον, η θεωρητική προσέγγιση των ΜΚΟ και περισσότερο ο ορισμός τους δεν έχει αποκρυσταλλωθεί στην έρευνα, και δεύτερον διότι το συγκεκριμένο πόνημα δεν είναι καθαρά θεωρητικού περιεχομένου, αλλά βασίζεται περισσότερο στην αξιολόγηση παραγόντων στα πλαίσια μιας κατά βάση ρεαλιστικής προσέγγισης της διεθνούς πολιτικής: τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στην ιστορία τους και την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας προς την Τουρκία. Το πρώτο θέμα μελετήθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, το δεύτερο αποτελεί αντικείμενο προς μελέτη του κεφαλαίου αυτού και του επόμενου. Αποτέλεσμα της αποδόμησης των δύο αυτών παραγόντων είναι η μελέτη του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν οι ΜΚΟ στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας ώστε να επέλθει προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών. Θα δούμε με λίγα λόγια εάν αυτό μπορεί να γίνει εφικτό, και εάν ναι, υπό ποιές προϋποθέσεις.

Ωστόσο, το ιδεολογικό υπόβαθρο μας βοηθά να κατανοήσουμε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες δημιουργείται και αναπτύσσεται το φαινόμενο της κοινωνίας των πολιτών. Έτσι είναι απαραίτητο να θέσουμε το ιδεολογικό υπόβαθρο για τις θέσεις που θα αναπτύξουμε, οι οποίες πηγάζουν από την τρίτη προσέγγιση που παρουσιάζει ο Σκλιάς, την λεγόμενη «αναθεωρητική», και ανήκουν σε δύο θα λέγαμε υποκατηγορίες της αναθεωρητικής προσέγγισης, την «διεθνική» και την «προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης».¹⁶⁸ Ο λόγος που θα αναφερθούμε στις δύο αυτές προσεγγίσεις είναι ότι η διεθνική προσέγγιση αφορά τη σχέση των μη κυβερνητικών οργανώσεων με κρατικούς φορείς, δηλαδή το κράτος, και η παγκοσμιοποίηση με τη συμμετοχή των ιδιωτικών φορέων σε κοινά ζητήματα. Η ιδεατή εικόνα της κοινωνίας των πολιτών που μας ενδιαφέρει στο συγκεκριμένο πόνημα έχει να κάνει ακριβώς με τις δύο αυτές προσεγγίσεις που δεν απέχουν εννοιολογικά μεταξύ τους ιδιαίτερα αφού στόχος και των δύο είναι η συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση ενός κράτους. Αφού αναφερθούμε στις δύο αυτές προσεγγίσεις, θα επεξεργαστούμε τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα συγκριτικά με το τί συμβαίνει σε διεθνές επίπεδο, ώστε μέσω της σύγκρισης να δούμε σε τι επίπεδο βρίσκεται η Κοινωνία Πολιτών σε Ελλάδα και Τουρκία και ανάγουμε αυτή στην ελληνοτουρκική προσέγγιση.

2.1.2 Η διεθνική προσέγγιση των ΜΚΟ

¹⁶⁷ Sklias 1999:12.

¹⁶⁸ Σκλιάς 1998:15,17; Sklias 1999:12.

Η διεθνής προσέγγιση έχει να κάνει με τη δραστηριότητα των ΜΚΟ δηλαδή των μη κρατικών φορέων, όπως ατόμων, κοινωνικών ομάδων, επιχειρήσεων που ασχολούνται με τη ροή των υλικών πόρων, την τεχνογνωσία, τις ιδέες και έχουν επίσης αναπτύξει επαφές με κρατικές οντότητες.¹⁶⁹ Ένα θέμα που αφορά έντονα τη διεθνή προσέγγιση είναι εκείνο της ασφάλειας των χωρών, που θα δούμε παρακάτω ότι αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Το ζήτημα λοιπόν της ασφάλειας μια χώρας μπορεί να μειώθηκε μετά το τέλος του Ψυχρού πολέμου και να αναδείχθηκαν άλλα θέματα όπως περιβάλλον, πολιτισμός, ανάπτυξη, Τρίτος κόσμος, που χαρακτηρίζονταν ως θέματα «χαμηλής πολιτικής» (σε αντίθεση με την «υψηλή πολιτική» που θα δούμε αργότερα) ή είχαν καθαρά οικονομική φύση,¹⁷⁰ ωστόσο αποτελεί καίριο σημείο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις καθώς δεν έχουν λυθεί ακόμη ζητήματα γεωπολιτικού και στρατιωτικού ενδιαφέροντος που αναλύθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο. Ωστόσο, μια πολύ σημαντική αλλαγή που έχει επέλθει έχει να κάνει με τη συμμετοχή των πολιτών στα θέματα της ασφάλειας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος, παραδείγματα των οποίων θα συζητήσουμε παρακάτω.

Ο ρόλος δηλαδή των πολιτών στις διεθνείς σχέσεις όπου ανήκουν και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις έχει γίνει εντονότερος όπως σημειώνει ο Σκλιάς : «οι υπέρμαχοι της διεθνικής προσέγγισης υποστηρίζουν ότι το παραδοσιακό κρατοκεντρικό μοντέλο μελέτης είναι πλέον ξεπερασμένο αφού έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές κυρίως μέσα από την ανάπτυξη διεθνικών αλληλεπιδράσεων. Σε αυτές σημαντικό ρόλο έχουν οι μη κυβερνητικές οντότητες, τις οποίες θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπόψη οι κρατικοί φορείς.»¹⁷¹ Ο Σκλιάς δίνει το πρώτο στοιχείο για τον ρόλο των ΜΚΟ στη σύγχρονη κοινωνία, ότι δηλαδή η σημερινή πραγματικότητα καλεί την Κοινωνία Πολιτών να λάβουν ενεργό δράση σε θέματα που κατά το παρελθόν θεωρούνταν αρμοδιότητα των κρατών, για αυτό και θεωρεί ότι έχει σημειωθεί μετάβαση από το κρατοκεντρικό μοντέλο μελέτης της προσέγγισης σε εκείνο της ενεργούς συμμετοχής των κοινωνιών σε διεθνικό επίπεδο.

Στην άποψη αυτή δίνει έμφαση και ο Γ. Τσομπανόγλου , < Η μείωση του κόστους των υπηρεσιών και η βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος γίνεται σε συνθήκες επιχειρηματικότητας - ένα κοινωνικό πρόβλημα μπορεί, σε ένα καινοτόμο πλαίσιο αναφοράς, να γίνει ευκαιρία για ανταγωνιστικότητα και νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας και της διοίκησης. Μια τέτοια πρόκληση της παγκοσμιοποίησης την έχουν αποδεχθεί τα όργανα της ΕΕ. Η κοινωνική οικονομία αποτελεί μια στρατηγική έκφραση αμυντικού περιεχομένου στην πολιτική συγκρότησης συνοχής και ένταξης κοινωνικών δυνάμεων σε τοπικό, περιφερειακό

¹⁶⁹ Sklias 1999:15-6.

¹⁷⁰ Σκλιάς 1998:15.

¹⁷¹ Σκλιάς 1998:16.

και εθνικό επίπεδο.

Στη χώρα μας η πρόκληση της κοινωνικής οικονομίας είναι και θα είναι για μια νέα οργάνωση για την διακυβέρνηση της κοινωνίας των πολιτών σε μια συγκεκριμένη και όχι συμβολική/δεοντολογική μόνο τροχιά. Η κοινωνική οικονομία αποτελεί το όξινο τεστ για την καλή λειτουργία της κοινωνίας των πολιτών. Στη χώρα μας, η μεγάλη άτυπη οικονομία της "επιβίωσης", όπου οι βασικές ανάγκες του πληθυσμού είναι αντικείμενο "εμπορικής" διαχείρισης, η φτώχεια που δεν "περιγράφεται", λόγω της ατροφικής κοινωνικής ερευνάς, με σχεδόν πλήρη έλλειψη των περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων, το αδύνατο κράτος που δεν μπορεί να επεκτείνει την μισθωτή εργασία στον τομέα των κοινωνικών υπηρεσιών, η κοινωνική οικονομία αποτελεί την βιώσιμη απάντηση κοινωνικής πολιτικής. **Η ανάδυση της κοινωνικής οικονομίας >**

Εκδόσεις Παπαζήση, 2008, 471 σελ.

Η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση επανέθεσε προς εξέταση θεμελιώδη ερωτήματα που κατέχουν κεντρική θέση στις κοινωνικές επιστήμες.

Καθώς η κοινωνιολογία διεθνοποιείται, αλλάζουν οι τρόποι και οι προβληματισμοί για την προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων. Η βασική μονάδα ανάλυσης της κοινωνικής δράσης που ήταν έως τώρα το έθνος-κράτος αμφισβητείται και οι μέθοδοι καθώς και τα αναλυτικά σχήματα που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη των κοινωνικών μετασχηματισμών πρέπει να ανασχεδιαστούν και να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη κοινωνία

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2003, 357 σελ.

Βέβαια, η αλλαγή αυτή δεν είναι ίδια σε ποιότητα και σε βαθμό σε όλες τις χώρες και ειδικά στις δύο που μας ενδιαφέρουν. Ωστόσο για την ώρα είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι ο Σκλιάς αντιπροσωπεύει τη μερίδα των ερευνητών που βλέπουν και στην Ελλάδα μια σημαντική πρόοδο στη θέμα της ενασχόλησης των πολιτών με θέματα που αφορούν στις διεθνείς σχέσεις και πόσο μάλλον της Ελλάδας με τις γειτονικές χώρες.

2.1.3 Η προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης

Στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο κινείται και η θεωρία της παγκοσμιοποίησης. Συγκεκριμένα, ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών έχει σημάνει μεταβολή στα σχήματα κυβέρνησης αφού το πλέον παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον «απαιτεί» τον αναδιαμερισμό της πολιτικής διοίκησης εισάγοντας νέους φορείς, όπως οι πολίτες (μεμονωμένα πρόσωπα ή εκπροσώπους τους) ή οι αγορές, όπως ακριβώς και η διεθνική προσέγγιση.¹⁷² Αυτό αποτελεί και το περιεχόμενο της παγκόσμιας διακυβέρνησης, δηλαδή τη συμμετοχή σε κοινά ζητήματα ιδιωτών και θεσμικών

¹⁷² Καρακατσούλης 2004: 276.

οργάνων, ιδιωτικών ή δημοσίων.¹⁷³ Αυτή η προσέγγιση διακρίνεται σε έξι μορφές παγκοσμιοποίησης : την χρηματοοικονομική αγορά που μειώνει την εξουσία των εθνικών αρχών, την τεχνολογία, την εμφάνιση πολυεθνικών εταιρειών, την εντατικοποίηση της διεθνούς οικονομικής διπλωματίας που έχει ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση της κρατικής οντότητας στο κομμάτι αυτό, την εντατικοποίηση των αγορών και της διεθνούς μετανάστευσης ενώ αναδεικνύεται η παγκόσμια γεωγραφία η οποία νοείται ως ένα σύνολο χώρων που αλληλοσυνδέονται.¹⁷⁴ Το άτομο δεν είναι πολίτης της χώρας του μόνο η οποία ορίζεται με πολιτικούς και γεωγραφικούς όρους άρα μετατρέπεται σε παγκόσμιο πολίτη μέσω της προώθησης των ίσων δικαιωμάτων, της διαπολιτισμικότητας και της ισότητας φυλών και φύλων. Η παγκοσμιοποίηση έχει ως στόχο να νιώθει το άτομο ότι ανήκει σε μια ευρεία ομάδα χωρίς βέβαια να χάνει τα προσωπικά του χαρακτηριστικά. Φυσικά, όπως και στη διεθνή προσέγγιση δεν υποβαθμίζεται σε καμία περίπτωση και ο ρόλος του κράτους, το οποίο παραμένει ως ο πιο σημαντικός φορέας ρύθμισης των σχέσεων που διέπουν τις ΜΚΟ. Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια διαδικασία διαδραστικής σχέσης μεταξύ κράτους και μη κρατικών φορέων, η οποία σχέση έχει ως στόχο να αλλάξει προς το καλύτερο την ανθρώπινη πραγματικότητα σε όλους τους τομείς της δραστηριότητάς της. Σε αυτό το πλαίσιο, σημειώνει ο Σκλιάς, «διαπιστώνουμε την ανάδειξη μιας σειράς 'παγκοσμιοποιημένων' ζητημάτων, όπως η παγκοσμιοποιημένη ασφάλεια, η περιβαλλοντική προστασία και τέλος οι παγκοσμιοποιημένες πολιτικές και η οικονομία.»¹⁷⁵ Ο πολίτης ανάγεται σε φορέα αλλαγής του κοινωνικού και πολιτικού γίνεσθαι, γεγονός που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από το συλλογικό έργο των μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στην πολιτική σχέση και την οικονομική κατάσταση Ελλάδας Τουρκίας, διότι, όπως συμπεραίνουν οι ερευνητές και είδαμε και στη διεθνή αλλά και στη προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης, οι τομείς αυτοί αποτελούν βαρύνουσες σημασίας πυλώνες πάνω στους οποίους το οικοδόμημα της κοινωνίας των πολιτών μπορεί να στερεωθεί και να αναπτύξει τη δραστηριότητά του. Σε αυτό είναι χαρακτηριστική η άποψη των Λαδή και Νταλάκου: «Η παγκοσμιοποίηση πρέπει να μελετάται ως μια πολυδιάστατη έννοια, όπου πολιτικοί, οικονομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες παίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο [...]. Τα όρια μεταξύ πολιτικής και οικονομίας, αλλά και μεταξύ εθνικής και διεθνούς επιλογής, διαβρώνονται.»¹⁷⁶

¹⁷³ Sklias 1999:18. Για τους περιορισμούς που προκύπτουν από τη σχέση μεταξύ κοινωνίας πολιτών και παγκοσμιοποίησης, δες Colas 2002:147-169, που τους συγκεντρώνει στη σελ. 166.

¹⁷⁴ Σκλιάς 1998:17; Λαδή και Νταλάκου 2010:28-9.

¹⁷⁵ Σκλιάς 1998:18; Sklias 1999:19; Σκλιάς 2002:29-72.

¹⁷⁶ Λαδή και Νταλάκου 2010:146-7.

Η πολιτική και η οικονομία δηλαδή στην εποχή της παγκοσμιοποίησης αποτελούν τομείς όπου αναπτύσσεται η δραστηριότητα των μη κυβερνητικών οργανώσεων αφού οι αλλαγές αυτές επηρεάζουν άμεσα την κοινωνική ζωή των χωρών, διότι η σταθερή οικονομία και μια κυβέρνηση με ισχυρή κοινωνική βάση μπορούν να εξασφαλίσουν την κοινωνική συνοχή και το υψηλό βιοτικό επίπεδο.

2.1.4 Ορισμός του όρου Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις - Κοινωνία Πολιτών

Προτού προχωρήσουμε στον ορισμό των ΜΚΟ και της Κοινωνίας Πολιτών είναι σημαντικό να αναφερθούμε σε μια διαφοροποίηση στην διατύπωση που όπως αναφέρει ο Νίκος Γιαννής διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εννοιολογικής προσέγγισης της κοινωνίας πολιτών. Συνήθως χρησιμοποιούνται δύο εκφράσεις, «κοινωνία πολιτών» και «κοινωνία των πολιτών», για να δηλωθούν τα ίδια ή παραπλήσια πράγματα με αποτέλεσμα πολλές φορές να προκαλείται σύγχυση. Σωστότερος είναι, κατά τον Γιαννή, ο όρος «κοινωνία πολιτών» και ο λόγος είναι ότι η «κοινωνία πολιτών» αναφέρεται στον λαό, ενώ η «κοινωνία των πολιτών» αναφέρεται στη δράση των πολιτών ως μονάδων, οι οποίες συνιστούν ενδεχομένως ένα άθροισμα πρωτογενών πολιτικών υποκειμένων, χωρίς αυτά να συναρθρώνονται απαραίτητα σε ένα ενιαίο υποσύνολο πέραν της εθνικής - κρατικής συγκρότησης και ταυτότητας.¹⁷⁷ Η διαφοροποίηση που εντοπίζει είναι ότι ο όρος «κοινωνία πολιτών» συμπεριλαμβάνει όλους τους λαούς, ανεξάρτητων εάν ανήκουν σε κάποιας μορφής οργανωμένη ομάδα, κάτι που αποτελεί η κοινωνία των πολιτών που ορίζεται με πιο στενά κριτήρια. Είναι γεγονός, ότι οι δύο όροι συγχέονται στη βιβλιογραφία, ωστόσο ο όρος Κοινωνία Πολιτών χρησιμοποιείται συχνότερα και τον έχουμε υιοθετήσει στο συγκεκριμένο πόνημα.¹⁷⁸

Σύμφωνα με τον Σκλιά, που έχει εκτεταμένα ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα «μια ΜΚΟ είναι ένα ιδιωτικό, μη-κερδοσκοπικό ίδρυμα που έχει τουλάχιστον σχετική αυτονομία από το κράτος ή παρακρατικούς οργανισμούς και κυβερνητικούς οργανισμούς. Αποτελεί ένα δομημένο οργανισμό που εκφράζει συγκεκριμένα ενδιαφέροντα και ανησυχίες μιας ομάδας ανθρώπων, επιδεικνύοντας την συνεχή τους πολιτική συμμετοχή σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και που στοχεύει στην ικανοποίηση των παραπάνω ενδιαφερόντων και

¹⁷⁷ Γιαννής 2002:3-4.

¹⁷⁸ Στις περιπτώσεις που χρησιμοποιείται ο όρος κοινωνία των πολιτών είναι εντός εισαγωγικών που μεταφέρονται στην εργασία αυτή αυτούσιες.

ανησυχιών». ¹⁷⁹ Ο Καρκατσούλης δέχεται τον με «εμφανή αμηχανία» διατυπωμένο ορισμό του Δημητράκου στο τί ορίζεται ως Κοινωνία Πολιτών : «Τί είναι η κοινωνία πολιτών; Πολύ απλά, η κοινωνία πολιτών είναι ένας ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη, ένα πλέγμα διαδράσεων ανάμεσα σε εθελοντικές οργανώσεις, όπως είναι οι οργανωμένες εκκλησίες, οι λέσχες, οι σχολές, οι επαγγελματικές οργανώσεις κ.λ.π.» ¹⁸⁰ Ο χαρακτηρισμός «εμφανή αμηχανία» όπως σχολιάζει ο Καρκατσούλης, προέρχεται από την «επανάληψη τετριμμένων ορισμών που έχουν δοθεί σε βάθος χρόνου για οτιδήποτε μπορεί να αφορά στη σχέση δρώντος υποκειμένου και οργανωμένης δράσης.» ¹⁸¹ Το πρόβλημα δηλαδή στον ορισμό πηγάζει κατά τον Καρκατσούλη από το γεγονός ότι οι περισσότεροι ορισμοί επαναλαμβάνουν ότι ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών είναι να σταθεί ως αντίβαρο στο κράτος με αρμοδιότητες άλλοτε συμπληρωματικού και άλλοτε ανταγωνιστικού χαρακτήρα. Αυτή η προσέγγιση θεωρείται από τον ερευνητή ως «κατεύθυνση μικρής αναλυτικής αξίας, αφού σ' αυτή ενσωματώνονται ετερόκλητα και αντιφατικά στοιχεία.» ¹⁸² Ωστόσο, όπως παραδέχεται και ο Καρκατσούλης, ακολουθώντας τον Gellner, η φιλολογία γύρω από την κοινωνία πηγάζει από την πρακτική της χρησιμότητα που την έχει φέρει στο επίκεντρο των σημερινών εξελίξεων και όχι η «όποια θεωρητική της καθαρότητα.» ¹⁸³ Με λίγα λόγια οι ερευνητές αν και προσδιορίζουν την συμμετοχή των πολιτών με διάφορους τρόπους, αναγνωρίζουν τη λειτουργική προσφορά της κοινωνίας των πολιτών στη σημερινή κοινωνία. Ο Gellner που έχει επίσης ασχοληθεί με το θέμα εκτεταμένα μας προσδιορίζει εννοιολογικά το τί σημαίνει Κοινωνία Πολιτών και αναφέρεται στα κύρια χαρακτηριστικά της. Συγκεκριμένα, η κοινωνία πολιτών «είναι μια έννοια που εξυπηρετεί μια διπλή λειτουργία. Μας βοηθά να κατανοήσουμε πώς μια δεδομένη κοινωνία λειτουργεί στην πραγματικότητα και πώς διαφέρει από τις εναλλακτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Είναι μια κοινωνία στην οποία το πολίτευμα και η οικονομία είναι διαχωρισμένα. Το πολίτευμα συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων [...]. Το κράτος ελέγχεται από θεσμούς που έχουν οικονομική βάση. Στηρίζεται στην οικονομική ανάπτυξη [...]. Αυτές είναι οι συντεταγμένες της στο χάρτη των πιθανών μορφών κοινωνικής οργάνωσης. [...] Είναι μια ακόμη κοινωνική μορφή. Ο προπαγανδισμός της σε συνθήκες που δεν της επιτρέπουν την εφαρμογή της είναι άσκοπος.» ¹⁸⁴ [...] Η Κοινωνία Πολιτών βασίζεται στον διαχωρισμό του πολιτεύματος από την οικονομική και κοινωνική ζωή, στην

¹⁷⁹ Sklias 1999:12. Για το πρόβλημα του ορισμού της έννοια Κοινωνία Πολιτών, δες Δεμερτζής 1989:338, υποσημ. 17.

¹⁸⁰ Καρκατσούλης 2004:277.

¹⁸¹ Καρκατσούλης 2004:277; Keane 2003:2-3.

¹⁸² Καρκατσούλης 2004:281; Σκλιάς και Χουλιάρας 2002:13; Σημίτη 2002:74-6.

¹⁸³ Καρκατσούλης 2004: 281.

¹⁸⁴ Gellner 1996:282.

πραγματικότητα από την Κοινωνία Πολιτών με τη στενότερη έννοια, δηλαδή, από το κοινωνικό τμήμα που υπολείπεται όταν αφαιρεθεί το κράτος. Αυτό όμως συνδυάζεται με την απουσία της κοινωνικής ζωής από τους ακούντες την εξουσία [...]. Ο πολιτικός συγκεντρωτισμός είναι σημαντικός, διότι στο σύγχρονο κόσμο οι οικονομικές και κοινωνικές ομάδες δεν μπορούν απλώς να αναδιπλωθούν και να γίνουν μονάδες διατήρησης της τάξης. [...] Η αυτονομία της οικονομίας είναι αναγκαία, όχι απλώς στο όνομα της αποδοτικότητας [...], αλλά για να παράσχει πλουραλισμό με κοινωνική βάση, την οποία δεν μπορεί πια να βρει κάπου αλλού. Απαιτεί, τέλος, πνευματικό ή ιδεολογικό πλουραλισμό. Η αναπτυσσόμενη οικονομία, που είναι απαραίτητη για το σύστημα, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την επιστήμη και η επιστήμη είναι ασύμβατη με μια γνωστική εικόνα του κόσμου, η οποία στηρίζεται, ενισχύεται και προικίζεται από την κοινωνία με μια *a priori* αυθεντία.»¹⁸⁵

Η εκτεταμένη αναφορά στον ορισμό του Gellner είναι απαραίτητη, καθώς όταν θα αναλύσουμε τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην Τουρκία, θα διαπιστώσουμε ότι κάποιοι ερευνητές αντικρούουν τις θέσεις του Gellner καθώς θεωρούν ότι αντιμετωπίζει τις κοινωνίες πολιτών στις μουσουλμανικές χώρες με τα παραπάνω σταθμά που αποτελούν χαρακτηριστικά των δυτικών περισσότερων κοινωνιών ενώ για τις μουσουλμανικές ισχύουν οι άξονες στους οποίους κινούνται οι κοινωνίες πολιτών είναι διαφορετικοί.

2.1.5 Η κοινωνία πολιτών ως ιστορικό φαινόμενο

Η αναγκαιότητα της κοινωνίας των πολιτών όμως δεν είναι σύγχρονη. Ως όρος η «Κοινωνία Πολιτών» εμφανίζεται στην Ευρώπη στο έργο του Adam Ferguson (1723-1816) «An essay on the history of the civil society» στα πλαίσια του σκωτσέζικου Διαφωτισμού και προωθήθηκε κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.¹⁸⁶

Εμπνευσμένη από την διακήρυξη της αμερικανικής επανάστασης του 1776, η «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη» ψηφίστηκε το 1789 στη Γαλλία κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης.¹⁸⁷ Βασισμένη στις ιδέες του Διαφωτισμού και επηρεασμένη από ανάλογο φιλελεύθερο κλίμα κατοχύρωνε για την αστική τάξη με τα άρθρα της κάποια θεμελιώδη δικαιώματα που ως τότε είχαν καταπατηθεί από την εξουσία του απολυταρχικού καθεστώτος, όπως την αναγνώριση σε όλους του δικαιώματος της ελευθερίας, της ισότητας,

¹⁸⁵ Gellner 1996:283.

¹⁸⁶ Gellner 1996:112; Colas 2002:121-2.

¹⁸⁷ Keane 1998:82-3.

της ανεξιθρησκίας και το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας. Επίσης προασπίστηκε την εξουσία που πηγάζει από το λαό, καταργήθηκαν οι τίτλοι ευγένειας και ορίζονταν ότι όλοι οι πολίτες ήταν δεκτοί σε διάφορα αξιώματα, θέσεις και υπηρεσίες ανάλογα με τις ικανότητές τους, με αξιοκρατικά δηλαδή πλέον κριτήρια. Η σημασία της αναφοράς στις πρώιμες προσεγγίσεις στην έννοια των πολιτών στα πλαίσια του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού αλλά και οι εννοιολογικές διευκρινίσεις των Hegel, Marx και Gramsci, όπως σημειώνει η Σημίτη, αποτελούν την θεωρητική βάση για τις σύγχρονες επιστημονικές αναλύσεις του όρου.¹⁸⁸ Το γεγονός ότι η Κοινωνία Πολιτών αποτέλεσε κοινωνική ανάγκη ήδη πριν τρεις αιώνες δηλώνει την πρώιμη ανάγκη των ανθρώπων να απαιτήσουν καλύτερους όρους ζωής σε διάφορα επίπεδα και η ίδια ανάγκη εκφράζει τη δράση των σύγχρονων μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Πιο κοντά στη σημερινή μορφή της κοινωνία πολιτών βρίσκονται τα κοινωνικά κινήματα που άρχισαν να δημιουργούνται ιδιαίτερα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.¹⁸⁹ Τα κινήματα αυτά εμφανίστηκαν το 1970 και ένα σημαντικό στοιχείο των Νέων Κοινωνικών Κινήματων (ΝΚΚ) όπως είχαν καθιερωθεί να λέγονται είναι ότι επιδίωξαν να υπερασπίσουν το δικαίωμα «στη διαφορετικότητα μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης πλουραλιστικής κοινότητας».¹⁹⁰ Η διαφορετικότητα είναι σημαντικό στοιχείο όχι μόνο στα ΝΚΚ αλλά και στις σημερινές κοινωνίες πολιτών καθώς σε πολλές περιπτώσεις ενεργούν όχι μόνο συμπληρωματικά αλλά και διαφορετικά από πολιτικές κατευθύνσεις ενός κράτους. Ένα άλλο κοινό στοιχείο είναι ότι η πολιτική δράση των ΝΚΚ δεν είναι πάντα άμεσα ορατή στη δημόσια σφαίρα.¹⁹¹ Δηλαδή ενεργούν με τρόπο που στο πολιτικό στερέωμα δεν είναι έκδηλη η δράση τους, που συμβαίνει και στην Ελλάδα, όπως θα δούμε, με συνέπεια να μην επιδρά πάνω στην πολιτική η δράση τους.

Όμως το ευτύχημα είναι ότι σήμερα γίνεται μια συνειδητή προσπάθεια να αναλάβει πολιτικές πρωτοβουλίες η Κοινωνία Πολιτών γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στη βιβλιογραφία. Μεταξύ άλλων για παράδειγμα, ο Colas στο βιβλίο του «International civil society: social movements in world politics» περιγράφει και αναλύει τη σημασία και τους τρόπους που η Κοινωνία Πολιτών συμμετέχει και συμβάλει στα πολιτικά τεκταινόμενα παγκοσμίως.¹⁹² Δείχνει ότι η Κοινωνία Πολιτών ανά τον κόσμο έχει αποκτήσει διεθνή χαρακτηριστικά, γεγονός που συμβάλλει συχνά στην αλλαγή στον ρόλο που διαδραματίζει η

¹⁸⁸ Σημίτη 2002 169

¹⁸⁹ Gellner 1996:281.

¹⁹⁰ Σημίτη 2002 169

¹⁹¹ Σημίτη 2002 171

¹⁹² Colas 2002.

πολιτική ηγεσία. Αυτός και ο λόγος που σε σύγχρονες μελέτες για την εξωτερική πολιτική εντάσσεται και η δραστηριότητα των ΜΚΟ.

Η δραστηριότητα των πολιτών δηλαδή όπως διαφάνηκε από την περιεκτική αυτή ιστορική αναφορά δείχνει ότι παρουσίασε τις εξής μεταβολές: από ανάγκη για ενσωμάτωση στον λειτουργικό ιστό και αναγνώριση των στοιχειωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στην αφανή πολιτική δράση και κατόπιν στην ενσωμάτωση τη δράσης αυτής στα πλαίσια όχι μόνο της εσωτερικής αλλά και της εξωτερικής πολιτικής. Η σύγχρονη πλουραλιστική, πολυπολιτισμική και συχνά διαπολιτισμική κοινωνία έδωσε ώθηση στην διαφορετικότητα του ρόλου των μη κυβερνητικών οργανώσεων και τις ανέδειξε σε πολύτιμους αρωγούς τις εξωτερικής πολιτικής των σύγχρονων κρατών. Ωστόσο, όπως και η σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας κινούνται σε διαφορετικές ταχύτητες ανά χώρα, έτσι και η δράση της κοινωνίας των πολιτών διαφέρει από χώρα σε χώρα γεγονός που επιτρέπει τη σύγκριση και τη διαφοροποίηση αυτών βάσει εξέλιξης, μορφής και αποτελεσματικότητας. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές είναι σε θέση τοποθετούν θετικά και αρνητικά πρόσημα μπροστά από τον ρόλο μιας μη κυβερνητικής οργάνωσης σε μια χώρα Α διότι μπορεί η δράση της να υπερτερεί ή να υπολειπεται σε σχέση με τη χώρα Β.

2.1.6 Η κοινωνία πολιτών και η αξιολόγηση του ρόλου τους για τη σημερινή εποχή¹⁹³

Η κοινωνία πολιτών και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έχουν σήμερα αδιαμφισβήτητη ισχυρή παρουσία στο παγκόσμιο στερέωμα γεγονός που διαφαίνεται στην αριθμητική τους αύξηση, την χρηματοδότησή τους και στο γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις αναπτύσσουν δραστηριότητα που δεν υποκαθιστά μεν την κρατική λειτουργία, αλλά την συμπληρώνει σημαντικά.¹⁹⁴ Το τελευταίο αφορά λιγότερο ευνοημένες κοινωνικά ομάδες ή περιοχές που είναι γεωγραφικά λιγότερο ευνοημένες όπου η προσφορά αφορά ιδιαίτερα τους τομείς της υγείας και της εκπαίδευσης. Ο Καρακατσούλης βλέπει «έξαρση της συζήτησης» στον ενεργό ρόλο της κοινωνίας των πολιτών ως φορέα σχεδιασμού υπηρεσιών και προϊόντων. Θεωρεί ότι η έξαρση αυτή πηγάζει από δύο αιτίες. Πρώτον, «τις λανθασμένες επιλογές και χειρισμούς της

¹⁹³ Στα επόμενα κεφάλαια αναφερόμαστε συχνά στη «σημερινή εποχή» ή στις «ελληνοτουρκικές σχέσεις στο μέλλον». Η διατύπωση αυτήν δεν σημαίνει ότι ξεφεύγουμε από τα χρονολογικά πλαίσια της εργασίας αυτής (1985-2005), αλλά επειδή οι σχέσεις των δύο χωρών μέχρι το 2005 δεν έχει αλλάξει σημαντικά μέχρι σήμερα (2012), η διατύπωση αυτή έχει στόχο να δείξει την επικαιρότητα των όσων υποστηρίζονται, ιδιαίτερα σε επίπεδο επαφής στα πλαίσια της δραστηριότητας της κοινωνίας των πολιτών.

¹⁹⁴ Σκλιάς 1998:8; Sklias 1999:28-31; Σκλιάς και Χουλιάρας 2002:14; Σημίτη 2002:84.

κεντρικής πολιτικής όσον αφορά στην κατοχύρωση και εμβάθυνση της δημοκρατίας στα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης». Δεύτερον, οφείλεται στο γεγονός ότι «το κράτος δεν ανταποκρίθηκε στην κοινωνική αναγκαιότητα για ανάπτυξη ηθικών αρχών και κανόνων που να λειτουργούν ανασχετικά στη μονομέρεια των αξιών της αγοράς και να προάγουν την εμπιστοσύνη, την αμοιβαία κατανόηση και την κοινωνική αλληλεγγύη. Τις ελλείψεις αυτές ανέλαβε να τις καλύψει η κοινωνία των πολιτών.»¹⁹⁵ Οι Kuhnle και Selle υποστηρίζουν ότι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός οφείλεται να εξετάζεται όχι μόνος του αλλά σε συνδυασμό με τον ρόλο του κράτους ή της κοινωνικής πρόνοιας,¹⁹⁶ γεγονός που καταδεικνύει τη διαδραστική σχέση μεταξύ κοινωνίας πολιτών και κράτους. Εδώ σημειώνεται και μια ακόμα διαφορά σε σχέση με την κοινωνία πολιτών στην Τουρκία καθώς όπως θα δούμε η σχέση με το κράτος είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Η Σημίτη τονίζει ότι «λόγω της ευελιξίας που διαθέτουν έχουν την ικανότητα να διεισδύουν σε κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες αποτελούν υποκείμενα κοινωνικού αποκλεισμού.»¹⁹⁷ Δηλαδή οι κοινωνία πολιτών καλείται σε περιπτώσεις που το κράτος αδυνατεί να δώσει λύση σε ένα κοινωνικό πρόβλημα, να παρεμβαίνει η συλλογική δράση των πολιτών που χωρίς να αντικαθιστούν το κράτος, υποβοηθούν στη ομαλότερη λειτουργία του.

Βέβαια, αυτό που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι η σχέση της κοινωνίας πολιτών με το κράτος. Σε αυτό το ζήτημα και σε συνδυασμό με την θέση της Σημίτη, ο Δεμερτζής τονίζει ότι η νέα τάξη πραγμάτων, στην οποία καλείται να λάβει ενεργό δράση η κοινωνία πολιτών, έχει ως αποτέλεσμα την εντονότερη ενασχόληση των πολιτών με την πολιτική σφαίρα, που όπως προείπαμε ορίζει σε πολύ σημαντικό βαθμό την ποιότητα ζωής των πολιτών. Πάνω σε αυτό ο Δεμερτζής υπογραμμίζει αναφερόμενος στα κοινωνικά κινήματα, ότι «στο βαθμό όμως που τα πολιτικά τους ενδιαφέροντα στην αυτονομία των υποκειμένων, την αίσθηση του ανήκειν και του συνυπάρχειν, στην ειρήνη και στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, αποκτούν ένα μονιμότερο χαρακτήρα που τείνουν να προβληθούν όχι μόνο ως αντίθεση προς το σύστημα αλλά [...] ως ολοκληρωμένη εναλλακτική λύση στις αντιφάσεις του, νομίζουμε ότι δικαιούμαστε να μιλάμε για νέα πολιτικά συλλογικά υποκείμενα, η ύπαρξη των οποίων μας καλεί να ξανασκεφθούμε την πολιτική».¹⁹⁸ Το άτομο μετέχει στο πολιτικό γίνεσθαι λαμβάνοντας στην ουσία δράση η οποία επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα την πολιτική ζωή όχι για να μεταβάλει του στόχους της υψηλής πολιτικής αλλά να συνδράμει στο έργο της ή να δώσει μια περισσότερο

¹⁹⁵ Καρακατσούλης 2004: 276.

¹⁹⁶ Kuhnle και Selle 1997:1.

¹⁹⁷ Σημίτη 2002:84.

¹⁹⁸ Δεμερτζής 1989:300.

ανθρώπινη νότα σε αυτήν όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην προσέγγιση των λαών.

2.1.6.1 Δισταμένες απόψεις για τον ρόλο της Κοινωνίας Πολιτών

Σύγχρονοι ερευνητές όπως ο Σκλιάς και ο Χουλιάρας αλλά και πολλοί άλλοι έχουν επισημάνει όπως είδαμε την προσφορά της κοινωνίας πολιτών στη σημερινή κοινωνία καθώς εξυπηρετούν σε πολλές περιπτώσεις ανάγκες που το κράτος αδυνατεί να καλύψει. Οι ερευνητές ωστόσο εντοπίζουν μια άλλη προσέγγιση του ρόλου της κοινωνίας πολιτών και έχει να κάνει με την αμφισβήτηση των κινήτρων αλλά και της λειτουργικότητάς της.

Ο Μοσκόφ έχει συγκεντρώσει τις δύο αυτές προσεγγίσεις και διακρίνει ότι υπάρχουν δύο απόψεις σχετικά με τη λειτουργικότητα των ΜΚΟ γενικά αλλά και σε σχέση με το κράτος. Ο Μοσκόφ για παράδειγμα μας παρουσιάζει τη διττή αυτή εικόνα με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο: «από τη μία πλευρά, παρατηρούμε προσεγγίσεις που εκφράζουν την υπέρμετρη αισιοδοξία συγκεκριμένων στρωμάτων που προβάλλουν στις ΜΚΟ έναν τρίτο πόλο ενεργών και συνειδητοποιημένων εθελοντών, οι οποίοι εμφορούνται από το πνεύμα της κοινωνικής αλληλεγγύης και αναπτύσσουν τρόπους διαμεσολάβησης ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη, ελέγχοντας την κρατική αυθαιρεσία και ενισχύοντας τους μηχανισμούς λογοδοσίας και αξιοπιστίας. Από την άλλη πλευρά, οι επικριτές του φαινομένου ανιχνεύουν μια σειρά από 'επενδεδυμένα συμφέροντα' και αντιμετωπίζουν την πλειοψηφία των ΜΚΟ ως έναν 'Δούρειο Ίππο' πολιτικής ανέλιξης των μη εκλεγμένων, που είτε λειτουργούν ως επιχειρησιακοί βραχίονες της καθεστηκυίας τάξης χρησιμοποιώντας κρατικά κονδύλια, είτε επιδίδονται σε μικροπολιτικά παιγνίδια με αμφίβολη φερεγγυότητα, τόσο στην οικονομική διαχείριση, όσο και στη ιδεολογική τους αξιοπιστία.»¹⁹⁹ Ο ρόλος των ΜΚΟ σήμερα χειροκροτείται ως προς την σωστή λειτουργία του αλλά και υπονομεύεται όταν υπολειτουργούν ή όταν λειτουργούν κατευθυνόμενα με σκοπό άλλο από την καλυτέρευση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Στην περίπτωση της Ελλάδας όπως θα δούμε ακολούθως, πέρα από την κρατική παρεμβατικότητα, τόσο η υπολειτουργικότητα όσο και η αμφιβολία για τα κίνητρα των ΜΚΟ συγκαταλέγονται στα δύο σοβαρότερα τροχοπέδη για την ευρυθμία και

¹⁹⁹ Μοσκόφ 2004:57.

αποτελεσματικότητά της κοινωνίας πολιτών.²⁰⁰ Παρακάτω, παρουσιάζουμε με περισσότερη ανάλυση τα θετικά και αρνητικά σημεία στον ρόλο της κοινωνίας πολιτών την οποία θα προσαρμόσουμε στα ελληνικά δεδομένα.

2.1.7 Τα θετικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία των ΜΚΟ

Οι αισιόδοξες απόψεις υπέρ της λειτουργικότητας της κοινωνίας των πολιτών στη διακυβέρνηση του κράτους, έχουν να κάνουν με την αλλαγή που έχει σημειωθεί σε παγκόσμιο επίπεδο και επισημάναμε νωρίτερα. Ο ενεργός ρόλος των πολιτών στα κοινά έχει αυξηθεί λόγω της αδυναμίας του κράτους να επιδείξει ισχυρό πρόσωπο σε θέματα που αφορούν την κοινωνική πολιτική και την ευημερία των πολιτών. Ως εκ τούτου, έχει επέλθει ένα νέος τύπος διαχείρισης (management) της εξουσίας που ονομάζεται «διακυβέρνηση» που επιτρέπει τη περισσότερο ενεργή συμμετοχή των πολιτών σε διάφορα θέματα και ένα από αυτό είναι η εξωτερική πολιτική των κρατών.²⁰¹ Η αλλαγή αυτή παρουσιάζεται από τον Καρακατσούλη ως εξής: «Στις ανέσες και μετεξελισσόμενες προσπάθειες για τη βελτίωση, μείωση ή κατάργηση της γραφειοκρατίας και στη σχετική συζήτηση που διαρκεί δεκαετίες, παράλληλα με τον προβληματισμό περί δημοκρατίας, ατομικών δικαιωμάτων και πολιτότητας ('citizenship'), η κοινωνία πολιτών θεωρείται από πολλούς ότι αποτελεί την έννοια-κλειδί:σηματοδοτεί την ουσιαστική σύγκλιση των δύο προσεγγίσεων και το πέρασμα από τη 'δημόσια διοίκηση' στη 'διακυβέρνηση'.» [...] Συμπληρώνει τέλος, ότι «μέσω της συμπαραγωγής δημοσίων πολιτικών από τους πολίτες και τις δημόσιες οργανώσεις, μια νέα κοινωνία πολιτών αναδεικνύεται, η οποία δεν έχει έναν παθητικό, όπως στο ΝΔΜ (νέο δημόσιο μανάτζμεντ), αλλά έναν ενεργητικό ρόλο.»²⁰² Ο Καρακατσούλης ταυτίζεται με την Σημίτη στον ενεργό πολιτικό ρόλο που έχουν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις καθώς θεωρεί ότι μέσω της ενασχόλησής τους έχει επέλθει τομή στην διακυβέρνηση των κρατών με συνισταμένες που αφορούν ένα μεγάλο αριθμό κρατών κυρίως που αφορούν όμως, να τονίσουμε, κράτη της Ευρώπης και της Αμερικής.

Εκτός από τη διακυβέρνηση, είδαμε ότι ερευνητές όπως ο Σκλιάς, ο Χουλιάρης και ο Δεμετζής τονίζουν μεταξύ άλλων τον ευεργετικό ρόλο που έχει η κοινωνία πολιτών. Δε θα αναφερθούμε εδώ σε όλες τις απόψεις που κλίνουν προς αυτήν την προσέγγιση. Σημασία έχει

²⁰⁰ Την ίδια μορφή παρουσιάζει και ο Ρουκουνάς, αν και τονίζει περισσότερο το θετικό ρόλο των ΜΚΟ σε σχέση τουλάχιστον με την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεξ Ρουκουνάς 1994:69.

²⁰¹ Ο όρος αναλύεται παρακάτω.

²⁰² Καρακατσούλης 2004:285; Λαδή και Νταλάκου 2010:27-9, 137.

να κατανοήσουμε ότι ένα μέρος της έρευνας τάσσεται υπέρ του θετικού ρόλου της κοινωνίας πολιτών στη κρατική λειτουργία, που ενεργοποιείται σε τομείς που το κράτος υπολειτουργεί ή δεν επιτυγχάνει το ζητούμενο για διάφορους λόγους και φτάνει μέχρι και την «υψηλή πολιτική» στην οποία ανήκει η εξωτερική πολιτική. Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική, καθώς αφού θεωρητικά η κοινωνία πολιτών μπορεί να επηρεάσει την εξωτερική πολιτική και δεδομένου ότι η ελληνοτουρκική φιλία δεν έχει φτάσει σε σημείο ώστε να μην υπάρχει αμοιβαία καχυποψία, υπάρχουν προφανώς άλλοι παράγοντες που εμποδίζουν, όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές, τον ευεργετικό ρόλο των ΜΚΟ.

2.1.8 Ο ρόλος της διακυβέρνησης και η Κοινωνία Πολιτών

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή έννοια της κυβέρνησης και Δημόσιας Διοίκησης, η διακυβέρνηση έχει καθιερωθεί την τελευταία δεκαετία ως μια ευρύτερη έννοια που προϋποθέτει δύο επιπλέον εννοιολογικούς καθορισμούς: πρώτον, μια νέα οπτική ενός φιλικού προς τον πολίτη κράτους που συνδιαλέγεται συνεχώς, και μερικές φορές συναποφασίζει, κυρίως με την κοινωνία πολιτών αλλά και τον ιδιωτικό τομέα στα πλαίσια καθορισμένων, διαφανών ρυθμίσεων και αρχών, και δεύτερον μια σαφή εδραίωση του κράτους ως του πιο βασικού αλλά όχι αποκλειστικά αποφασιστικού στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής, τριπολικής κοινωνίας με τρεις διακριτούς χώρους: κράτος, αγορά, Κοινωνία Πολιτών.²⁰³

Ο Καρκατσούλης δέχεται τον όρο των Ryan και Ng που δέχονται ότι η διακυβέρνηση αποτελεί τη «δημιουργία ενός πλαισίου που θα διασφαλίζει μια ισχυρή εταιρική διακυβέρνηση και μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί τον μηχανισμό με τον οποίο μπορούμε να εμποδίσουμε κάθε επιδιωκόμενη παρενέργεια του νέου τρόπου διοίκησης, χωρίς, ωστόσο, να εμποδίσουμε την ευελιξία, την καινοτομία και την ανάληψη του επιχειρηματικού ρίσκου που είναι απαραίτητα στις σημερινές συνθήκες. Η πρόκληση που αντιμετωπίζει η δημόσια διοίκηση ως ολότητα είναι να εγγραφεί ένα σύστημα διοίκησης που να μπορεί να παράσχει στους εμπλεκόμενους κοινωνικού φορείς μια διαφανή και έντιμη διακυβέρνηση και, ταυτόχρονα, να μειώσει τα γραφειοκρατικά εμπόδια με σκοπό την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας.»²⁰⁴ Κατά την Παγκόσμια Τράπεζα και όπως σημειώνει ο Καρκατσούλης η διακυβέρνηση αποτελεί «ένα σύστημα παραγωγής πολιτικής που χαρακτηρίζεται από προβλέψεις, ανοιχτές και διαφωτιστικές –δηλαδή, διαφανείς–

²⁰³ Λαδή και Νταλάκου 2010: 143-4.

²⁰⁴ Καρκατσούλης 2004:317.

διαδικασίες, από μια γραφειοκρατία εμποτισμένη με επαγγελματικό ήθος, έναν εκτελεστικό τομέα της διακυβέρνησης υπεύθυνο για τις πράξεις του και μια ισχυρή κοινωνία πολιτών που συμμετέχει στις δημόσιες υποθέσεις, καθώς και από το ότι όλα αυτά συμβαίνουν με βάση το κράτος δικαίου.»²⁰⁵

Η νέα σχέση του κράτους με την κοινωνία πολιτών αποτελεί το ειδοποιό χαρακτηριστικό της διακυβέρνησης. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή έννοια της κυβέρνησης σε μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, που αναπαρίσταται γραφικά με μια πυραμίδα που στη βάση της βρίσκεται ο λαός και στην κορυφή η εκλεγμένη κυβέρνηση που εκπροσωπεί αποκλειστικά τη νόμιμη έκφραση της οργανωμένης κοινωνίας, στην οπτική της διακυβέρνησης χωρίς να αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία της νόμιμα εκλεγμένης κυβέρνησης προστίθενται στην αλυσίδα των διαδικασιών της δημόσιας απόφασης και οι δύο άλλοι χώροι των σύγχρονων κοινωνιών. Εάν το ζητούμενο στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα είναι η ισορροπία των τριών αυτών χώρων με ανάδειξη στο επίκεντρο της νέας ιδιότητας του πολίτη αποεμπολίζοντας χωρίς την «αποικιοποίηση» της κοινωνίας είτε από το κράτος (μέσω της κομματικοκρατίας) είτε από την αγορά (αγοροκρατία), τότε μια σειρά νέοι θεσμοί και διαδικασίες πρέπει να εφευρεθούν και να ενδυναμωθούν. Οι θεσμοί μπορεί να είναι είτε α) επίσημοι με μετακύλιση δημόσιας εξουσίας που δεν ανήκουν όμως στο κράτος, όπως για παράδειγμα σε ανεξάρτητες διοικητικές αρχές (ΕΣΡ, Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων. Συνήγορος του Πολίτη, Επιτροπή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων,) είτε β) ημιεπίσημοι, χωρίς δημόσια εξουσία αλλά με μερική ρυθμιστική αρμοδιότητα (φορείς κοινωνικού διαλόγου εργοδοτών-εργαζομένων) είτε συμβουλευτικοί (όργανα διαβούλευσης με ΜΚΟ και Κοινωνία Πολιτών) είτε άτυποι (φόρουμ πολιτών).

Τη μεγαλύτερη ώθηση η διακυβέρνηση έχει βρει στα πλαίσια των υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έχει εκδώσει ήδη «Λευκή Βίβλο για τη Διακυβέρνηση», ενώ στο προτεινόμενο Σύνταγμα στα άρθρα 46 και 47 κατοχυρώνεται επισήμως ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών. Το “futurum”, ο διαδικτυακός χώρος που λειτούργησε στο πλαίσιο της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης στον οποίο συμμετείχαν μέσω διαδικτύου εκατοντάδες ΜΚΟ από όλη την Ευρώπη, αλλά και η επιτυχημένη πρωτοβουλία της Ελληνικής Προεδρίας για το e-voting αποτελούν ήδη προπαρασκευαστικά προπλάσματα της λογικής της Διακυβέρνησης σε ευρωπαϊκό, διεθνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα ως προς τη σχέση κοινωνίας πολιτών και πολιτικής η Λευκή Βίβλος αναφέρει ότι «Η κοινωνία των πολιτών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προβολή των ανησυχιών του πολίτη και την

²⁰⁵ Καρκατσούλης 2004:317-8. (παραπομπή λέει world bank, governance)

παροχή υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις ανάγκες του λαού. [...] Η κοινωνία των πολιτών βλέπει όλο και περισσότερο την Ευρώπη σαν το ιδανικό βήμα για την αλλαγή των πολιτικών προσανατολισμών και της κοινωνίας. [...] Πρόκειται για μια ευκαιρία να εμπλακούν πιο ενεργά οι πολίτες στην επίτευξη των στόχων της Ένωσης και να τους προσφερθεί ένα διαρθρωμένο πλαίσιο για ανάδραση, κριτική και διαμαρτυρία».²⁰⁶

Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε έναν εντελώς ιδιαίτερο λόγο ο οποίος αφορά κυρίως την «ελληνική περίπτωση» και συσκοτίζει συστηματικά τη διακριτότητα των όρων «Διακυβέρνηση» και «Κυβέρνηση», που αναφέραμε ήδη παραπάνω. Στην Ελλάδα η συζήτηση για τη λειτουργία του κράτους προσλαμβάνει συχνά προσωποκεντρικά και κρατοκεντρικά χαρακτηριστικά. Ο θεσμικός λόγος περί κράτους και κοινωνίας πολιτών είναι ακόμη εξαιρετικά ισχνός. Ωστόσο παρά την εξαιρετικά θετική αντιμετώπιση της διακυβέρνησης και της Λευκής Βίβλου που μόλις αναφέρθηκε, υπάρχει και η εντελώς αντίθετη άποψη που εκφράστηκε από τον Χαραλαμπί.

Συγκεκριμένα, ο Χαραλαμπίς γράφει για τη Λευκή Βίβλο ότι «η περίφημη Λευκή Βίβλος της Ενωμένης Ευρώπης ως συνέπεια της συμφωνίας του Maastricht δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προσπάθεια εκλογίκευσης και τελικά αποδοχής – ως φυσικού φαινομένου – αυτής της κατάστασης της δομικής ανισότητας που παίρνει όλο και πιο συγκεκριμένες μορφές με την καλπάζουσα ανεργία, τη φτώχεια, την εγκληματικότητα, την ανομία των οικονομικών συμπεριφορών, τη διάλυση των κοινωνικών πόλεων κ.λπ. Κόποι μέτρα πυρόσβεσης των καταστροφικών συνεπειών είναι σαφώς ανίκανα να ανατρέψουν μια τάση μοιρολατρικής αποδοχής της ανικανότητας επέμβασης στις εξελίξεις. Το κενό πολιτικών εργαλείων είναι εμφανές στις προσπάθειες δειλής επαναρρύθμισης που εμφανίζονται.»²⁰⁷ Ο Αλέξανδρος Αφουξενίδης έχει επίσης εκφράσει αμφιβολίες για τον πραγματικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Κοινωνία Πολιτών στην διακυβέρνηση μιας χώρας ή σε παγκόσμιο επίπεδο : η «αριθμητική πυκνότητα των συμμετοχικών οργανώσεων, της δικτύωσης και των ΜΚΟ, όμως, δεν σηματοδοτεί απαραίτητα και την αυξημένη ενδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών προς όφελος του κοινωνικού συνόλου σε παγκόσμιο επίπεδο.»²⁰⁸

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο Καρκατσούλης. Ο συγκεκριμένος ερευνητής πιστεύει ότι παρόλη την προσπάθεια που καταβάλλεται για τον προσδιορισμό της έννοιας της διακυβέρνησης, δεν συνοδεύεται από αντίστοιχες πρακτικές εφαρμογές, και για παράδειγμα,

²⁰⁶ <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=el&ihtmlang=el&lng1=el,el&lng2=da,de,el,en,es,fi,fr,it,nl,pt,sv,&val=267114:cs&page=>

²⁰⁷ Χαραλαμπίς 1994:116.

²⁰⁸ Αφουξενίδης 2008:2.

μια από τις έννοιες αυτές είναι η δημιουργία ενός ενιαίου διοικητικού χώρου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης.²⁰⁹ Οι απόψεις αυτές αποτελούν εν μέρει και γενική αποτίμηση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών σε σχέση με τη διακυβέρνηση που φαίνεται σύμφωνα με τους συγκεκριμένους ερευνητές ανίκανη να αλλάξει την παρούσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική τάξη πραγμάτων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το πρόβλημα δεν εντοπίζεται τόσο στην αμφιβολία για τον ρόλο της Κοινωνίας των Πολιτών, όσο στην κρατική παρεμβατικότητα που συνάδει και με τη δυσπιστία από μέρους τη μη κυβερνητική δράση, που αποτελεί και το θέμα των παραγράφων που ακολουθούν.

2.1.9 Τα αρνητικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία των ΜΚΟ - Η ελληνική περίπτωση

Είναι γεγονός ότι η θετική αποτίμηση του ρόλου της κοινωνίας πολιτών εμφανίζεται έντονα στη βιβλιογραφία, αλλά όχι στο βαθμό που εμφανίζονται τα αρνητικά σημεία. Με λίγα λόγια ενώ οι έρευνα έχει επανειλημμένα αναφερθεί στη σημαντικότητα της κοινωνίας πολιτών, είναι περισσότερες οι αναφορές για την υπολειτουργικότητά της το οποίο οφείλεται σε δύο λόγους. Πρώτον και όσον αφορά την Ελλάδα και την Τουρκία, η σύγκριση της κοινωνίας πολιτών στις χώρες αυτές με χώρες κυρίως της Βόρειας Ευρώπης και της Αμερικής, τοποθετούν την ελληνική και τουρκική πραγματικότητα σε μειονεκτική θέση. Δεύτερον, για κάθε χώρα υπάρχουν διαφορετικές εσωτερικές παράμετροι που έχουν ως αποτέλεσμα την υπολειτουργικότητα των ΜΚΟ στις δύο αυτές χώρες, ενώ το μέτρο σύγκρισης είναι χώρες με διαφορετική κοινωνική συνοχή, πολιτική και πολιτισμική κουλτούρα αλλά και οικονομική κατάσταση.

Γενικά όμως η σύγχρονη έρευνα κλείνει προς το ότι η κοινωνική πρόνοια που παρέχει το ελληνικό κράτος στους πολίτες της με την όποια παρουσία της, δεν έχει καλλιεργηθεί στο βαθμό που συμβαίνει στις άλλες χώρες γεγονός που έχει περιορίσει την εξάπλωση της ενασχόλησης των πολιτών με κοινά ζητήματα.

Ο Μακρής αναφερόμενος σε «μοντέλα χειρισμού κρίσεων» θεωρεί ότι μπορούμε να τα ορίσουμε με τους εξής τρεις τρόπους : «ως τρίγωνο μεταβλητών και ένα σύστημα απλών και πολλαπλών ομόκεντρων μεταβλητών».²¹⁰ Στην πρώτη περίπτωση «οι παράγοντες διαχείρισης της εθνικής κρίσης βρίσκονται σε ισοδύναμη σχέση αλληλεπίδρασης. Αυτό σημαίνει ότι το σύστημα χειρισμού κρίσεων διαμορφώνεται κάθε φορά μέσα από μια ισορροπημένη και μη συγκεντρωτική δυναμική αλληλεξάρτησης πολιτικών κομμάτων, στρατιωτικής ηγεσίας και

²⁰⁹ Καρκατσούλης 2004:327.

²¹⁰ Μακρής 2007:190.

κοινής γνώμης. Το μοντέλο αυτό αναφέρεται σε ένα καθαρά ιδεοτυπικό σύστημα διακυβέρνησης, όπου πολιτικά κόμματα, ένοπλες δυνάμεις και κοινωνία των πολιτών (δημοκρατική κοινή γνώμη) διαμορφώνουν από κοινού ένα *δημοκρατικό μοντέλο* χειρισμού κρίσεων.»²¹¹ Τα επόμενα δύο μοντέλα είναι ρεαλιστικά, δημοκρατικά μεν αλλά αναφέρονται σε ένα συγκεντρωτικό σύστημα εξουσίας.²¹² Εκεί η Κοινωνία Πολιτών διαδραματίζει πολύ μικρότερο ρόλο, αφού τον κύριες αρμοδιότητες δράσεις τις αναλαμβάνει η κυβέρνηση και η στρατιωτική ηγεσία και μετά τα ΜΜΕ και η κοινωνία.²¹³ Σε αυτά τα δύο τελευταία μοντέλα ανήκει η Ελλάδα.²¹⁴

Στο ίδιο μήκος κύματος ο Σκλιάς τονίζει, ότι παρόλο τον ευεργετικό ρόλο τους, οι ΜΚΟ αντιμετωπίζονται ως εκτελεστικοί φορείς και δεν τους παρέχεται η δυνατότητα να οδηγηθούν αυτόβουλα σε δράση, ή ενώ οι δυνατότητές τους αναγνωρίζονται δεν τους παρέχεται συνδρομή να εφαρμόσουν τα προγράμματά τους.²¹⁵ Επίσης, από την πλευρά των κρατικών φορέων και διεθνών οργανισμών δεν τους παρέχεται η δυνατότητα να συμμετέχουν στην διαδικασία σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησής τους, που θα μπορούσε να βοηθήσει αποτελεσματικά το έργο τους.²¹⁶ Στην ίδια επισήμανση καταλήγει και ο Κατακατσούλης όταν με τόνο ειρωνείας σημειώνει ότι στις κυβερνήσεις και τα πολιτικά κόμματα «η κοινωνία των πολιτών κατέχει *δεσπόζουσα* (η υπογράμμιση δική μας) συμβολική (ενίοτε και ουσιαστική) θέση.»²¹⁷ Σύμφωνα με αυτή την ερευνητική ομάδα, η Κοινωνία Πολιτών είναι δέσμια των αποφάσεων του κράτους που δεν τους αφήνει περιθώρια αυτόβουλης δράσης είτε μέσω της αντιμετώπισής του ως εκτελεστικά όργανα της επίσημης πολιτικής ενός κράτους ή οργανισμού είτε μέσω της έλλειψης χρηματοδότησής τους, που ουσιαστικά είναι αποτέλεσμα του παραγκωνισμού τους.

Η ελληνική πολιτική κουλτούρα και η Κοινωνία Πολιτών

2.2.1. Παρεμβaticότητα

²¹¹ Μακρής 2007:191; Λαδή και Νταλάκου 2010:145-7.

²¹² Μακρής 2007:192.

²¹³ Δες τις σχηματικές αναπαραστάσεις του Μακρή, Μακρής 2007:193-4, σχ. 5 και 6.

²¹⁴ Μακρής 2007:199.

²¹⁵ Σκλιάς 1998:6.

²¹⁶ Σκλιάς 1998:6.

²¹⁷ Καρακατσούλης 2004: 276.

Πέρα όμως από την έλλειψη κρατικής βοήθειας υπάρχουν και άλλα μελανά σημεία στην κρατική λειτουργία και στον τρόπο που σχετίζεται το ελληνικό κράτος με τους πολίτες του. Η παραπάνω διαπίστωση ισχύει έντονα στην περίπτωση της Ελλάδας και συνδέεται με την πολιτική κουλτούρα, δηλαδή, όπως εξηγεί, ο Μοσκόφ τη «σχέση πολιτισμικής παράδοσης με την πολιτική που χρησιμοποιείται για την κατανόηση των διαφορών των πολιτικών συστημάτων και νοοτροπιών».²¹⁸ Ο Μιχάλης Χλέτσος εντοπίζει τη διαφορά της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα με άλλες ευρωπαϊκές χώρες στο ότι η κοινωνική πολιτική δεν ήταν στην περίπτωση της Ελλάδας αποτέλεσμα της ανάπτυξης της κοινωνικής πρόνοιας αλλά της ανάγκης για συσσώρευση κεφαλαίου.²¹⁹ Η έλλειψη κοινωνικής πρόνοιας δεν έχει λειτουργήσει όμως στην περίπτωση της Ελλάδας όπως σε άλλες χώρες, δηλαδή στο να αποτελέσει έναυσμα για κοινωνική λειτουργία. Για παράδειγμα, ο ίδιος ερευνητής έχει υποστηρίξει ότι η μορφή που έχει λάβει η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα είναι διαφορετική από εκείνη της Ευρώπης και ότι το να καταλάβουμε τη φύση και τον σκοπό του ελληνικού κράτους στη διαδικασία αυτή είναι σημαντικό διότι η κοινωνική πολιτική εφαρμόζεται με κρατική παρέμβαση.²²⁰ Η κρατική παρεμβατικότητα στην κοινωνική πολιτική έχει διαποτίσει τον τρόπο σκέψης των νεότερης Ελλάδας και αποτελεί παθογενές φαινόμενο με ποικίλες προεκτάσεις. Αναλυτικότερα, η έλλειψη κρατικής πρόνοιας δεν συμβάλλει ώστε οι πολίτες να ενεργοποιηθούν ώστε να μειωθεί το κενό που υπάρχει μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Αντίθετα οι πολίτες θεωρούν ότι το κράτος έχει την αρμοδιότητα να ρυθμίζει τα ζητήματα που αφορούν στην ομαλή λειτουργία της κοινωνίας και οποιαδήποτε μορφή υπολειτουργικότητας απλώς επισημαίνεται ή αποτελεί αντικείμενο έντονης κριτικής προς τους κρατικούς φορείς χωρίς να γίνεται προσπάθεια να δοθεί λύση. Ένα απλό παράδειγμα έχει να κάνει με τις περιπτώσεις απεργιών των απορριμματοφόρων, όπου στην Ελλάδα αναμένεται είτε η λήξη της απεργίας κατηγορώντας το κράτος που δεν λαμβάνει μέτρα επ'αυτού ενώ σε άλλες χώρες όπως η Γερμανία, οι κοινότητες θα λειτουργούσαν ομαδικά ώστε να δοθεί έστω και προσωρινή στο θέμα της υγιεινής.

2.2.2. Κρατική παρεμβατικότητα και κρατική απαξίωση των ΜΚΟ

²¹⁸ Μοσκόφ 2004:18, υποσημ. 4.

²¹⁹ Chletsos 1997:27.

²²⁰ Chletsos 1997:24.

Η σχέση της πολιτικής ηγεσίας με την Κοινωνία Πολιτών έχει μελετηθεί στο έργο του Μοσκόφ.²²¹ Ο ερευνητής αφού αναφερθεί στη πολιτική κουλτούρα που χαρακτηρίζει την σύγχρονη Ελλάδα, προχωρά στη μελέτη της σχέσης κράτους και κοινωνίας και προτείνει τρόπους για την σύσφιξη των σχέσεων αυτών.

Ο Μοσκόφ λοιπόν πιστεύει ότι η πολιτική κουλτούρα στην Ελλάδα έχει δύο μορφές. Από τη μια, υπάρχει η «κουλτούρα δυσπιστίας» προς τις μεταβολές, το άνοιγμα προς την Ευρώπη και τη πολυπολιτισμικότητα και από την άλλη «μια ανερχόμενη κοινωνική δυναμική» που «προσλαμβάνει θετικά την προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της πολυπολιτισμικότητας, των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και αντιλαμβάνεται το θεσμικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας ως μια θετική και συμμετοχική διαδικασία.»²²² Και προσθέτει ότι οι δύο αυτές τάσεις καθορίζουν «την ποιότητα των σχέσεων ανάμεσα στους θεσμούς και την κοινωνία των πολιτών στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.»²²³

Η κρατική παρεμβατικότητα όπως προείπαμε νοείται ως η αρμοδιότητα μόνο του κράτους να επιλύσει τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα της χώρας. Ωστόσο, πέρα από την αδιαφορία για το πρόβλημα, στις περιπτώσεις που μια κυβερνητική ομάδα επιχειρεί να συνδράμει στην προσπάθεια αυτή, τότε, όπως προαναφέραμε, αντιμετωπίζεται με αμφισβήτηση ή και καχυποψία. Ο Μοσκόφ έχει τοποθετηθεί ως εξής στο φαινόμενο αυτό : «Η υστέρηση των ελληνικών ΜΚΟ και άλλων φορέων της κοινωνίας των πολιτών σε σχέση με τα διεθνή πρότυπα αντανakλά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας. [...] Οι ομάδες για παράδειγμα, που υπερασπίζονται ευπαθείς ομάδες συνήθως δεν αντιμετωπίζονται ως αξιόπιστοι εκπρόσωποι συλλογικής έκφρασης, καθώς αυτό θεωρείται προνομιακός χώρος του κράτους, των κομμάτων ή των συνδικαλιστών.»²²⁴

Και αλλού σημειώνει ο ίδιος ερευνητής ότι η «χώρα μας ωστόσο εντάσσεται όλο και περισσότερο στην αναπόδραστη δυναμική της παγκοσμιοποίησης και η αντιμετώπιση του φαινομένου των ΜΚΟ είναι ενδεικτική της αμφιθυμίας με την οποία αντιμετωπίζεται η νεωτερικότητα στην ελληνική πολιτική κουλτούρα. Η κύρια πηγή καχυποψίας έναντι των ΜΚΟ προέρχεται από το γεγονός ότι κερδίζουν συνεχώς έδαφος στο διεθνές σύστημα, αλλάζοντας τη φύση των διακρατικών σχέσεων στην κατεύθυνση μιας περισσότερο δικαιωματοκεντρικής και ανθρωποκεντρικής αντίληψης της ασφάλειας (η λεγόμενη ανθρώπινη ασφάλεια-human security), αμφισβητώντας την κρατική κυριαρχία.»²²⁵ Η επίκληση λόγων 'εθνικής ασφάλειας',

²²¹ Μοσκόφ 2004.

²²² Μοσκόφ 2004:18-9.

²²³ Μοσκόφ 2004:19.

²²⁴ Μοσκόφ 2004:67.

²²⁵ Μοσκόφ 2004:58.

ώστε να περιοριστεί ο ρόλος των ΜΚΟ, είναι μια πάγια αντίδραση του κρατικού κατεστημένου διεθνώς.»²²⁶ Οι Σκλιάς και Χουλιάρας θεωρούν ότι κάποιοι από τους λόγους που στην Ελλάδα δεν είναι τόσο ανεπτυγμένη η Κοινωνία Πολιτών είναι διότι πρώτον ότι το βιοτικό επίπεδο στην Ελλάδα βελτιώθηκε μόλις τα τελευταία χρόνια, τα ελληνικά ΜΜΕ συνεχίζουν την ελληνοκεντρική προσέγγιση στην πληροφόρηση και η κυριαρχία του κράτους στην κοινωνία και την οικονομία «συνέβαλε στην κυριαρχία μιας αντίληψης όπου η ατομική ευθύνη θεωρείται δευτερεύουσα, όπου η καταπολέμηση της φτώχειας και της εξαθλίωσης θεωρείται ότι είναι υποχρέωση της πολιτείας και όχι ευθύνη όλων μας».²²⁷ Εάν θελήσουμε να πάμε τη σκέψη αυτή ένα βήμα παραπέρα, θα λέγαμε ότι εάν η φτώχεια που πλήττει άμεσα την κοινωνία είναι ένα ζήτημα που στα ελληνικά δεδομένα καλείται μόνο η πολιτεία να το λύσει ενώ η πλειοψηφία αδιαφορεί, τότε είναι δύσκολο στο νου του μέσου Έλληνα να ασχοληθεί με ζητήματα που αφορούν στο σχεδιασμό της εξωτερικής πολιτικής της χώρας και την καλυτέρευση των σχέσεων με άλλους λαούς.

Έτσι λοιπόν με την αντίληψη ότι το κράτος είναι ο μοναδικός φορέας που ασχολείται με κάθε μορφής υπολειμματικότητα μια χώρας αλλά και οι ίδιοι οι κρατικοί φορείς να προβάλλουν το αίτημα της εθνικής ασφάλειας ως λόγο αδυναμίας εφαρμογής ενός ευρύτερου διαλόγου με την κοινωνία για την επίλυση θεμάτων πολιτικής σημασίας.

2.2.3. Άλλες παθογένειες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, η σχέση της κοινωνίας πολιτών με το κράτος είναι διαδραστική, έχει ρόλο συμπληρωματικό και σε καμία περίπτωση δεν την υποκαθιστά. Η πολιτική κουλτούρα λοιπόν και οι παθογένειες αυτής παρεισφρύουν στη λειτουργία των μη κυβερνητικών οργανώσεων «καθώς η κοινωνία των πολιτών 'αποικίζεται' από τα γνωστά φαινόμενα παθογένειας της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας (κομματοκρατία, γραφειοκρατία, κρατισμός, πελατειακές σχέσεις, πολιτισμικός λαϊκισμός).»²²⁸ Αυτά τα φαινόμενα απειλούν τον ευεργετικό ρόλο που μπορεί να έχει η Κοινωνία Πολιτών στην Ελλάδα, αφού η πολιτική κουλτούρα αποδυναμώνει κάθε προσπάθεια αλλαγής του σημερινού τρόπου δράσης των πολιτών. Γι' αυτό είναι πολύ σημαντικό το ζήτημα της πολιτικής ουδετερότητας, διότι όπως αναφέρει ο Μοσκόφ «τα όρια μεταξύ πολιτικής ρητορείας και

²²⁶ Μοσκόφ 2004:59.

²²⁷ Σκλιάς και Χουλιάρας 2002:19.

²²⁸ Μοσκόφ 2004:19.

ανθρωπισμού είναι δυσδιάκριτα».²²⁹ Δηλαδή, λόγω της παθογένειας σε επίπεδο πολιτικής κουλτούρας, το κράτος προσπαθώντας ταυτόχρονα να φανεί αντάξιο των νέων διεθνών μεταβολών, όπως για παράδειγμα τη διακυβέρνηση, αναπτύσσει δραστηριότητα με περιεχόμενο ανάλογο των ΜΚΟ αλλά κατ'επίφαση προωθείται από υγιή κίνητρα ενώ απώτερος στόχος του είναι η ψηφοθηρία. Χρειάζεται λοιπόν μια ριζική αναπροσαρμογή της πολιτικής κουλτούρας τόσο από πλευράς κράτους όσο και από πλευράς πολιτών.

2.2.4 Προτάσεις για την εξυγίανση των ΜΚΟ στην Ελλάδα

Έχοντας η σύγχρονη έρευνα εντοπίσει τα μελανά σημεία που λειτουργούν ως τροχοπέδη, έχει συγκεντρώσει τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να αλλάξει η παρούσα κατάσταση.

Οι δράσεις και η οργανωτική δομή των ΜΚΟ μπορούν να καλύψουν ένα σημαντικό έλλειμμα ευαισθητοποίησης και κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και συγκεκριμένων θεσμικών δυσλειτουργιών του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Αυτές είναι κατά τον Μοσκόφ: «η ενδυνάμωση θεσμών με απώτερο σκοπό τη στήριξη της βιώσιμης ανάπτυξης, η αναπτυξιακή εκπαίδευση, η ανάπτυξη πολιτισμικών θεσμών και ο διάλογος των πολιτισμών, η άσκηση πίεσης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, η ανθρωπιστική βοήθεια και έκτακτη/επείγουσα βοήθεια, η εφαρμογή ολοκληρωμένων αναπτυξιακών προγραμμάτων, που συνήθως σχετίζονται με την ανάπτυξη υποδομών, και τέλος η ενδυνάμωση των θεσμών. Ειδικά η ενδυνάμωση των θεσμών, η αναπτυξιακή εκπαίδευση, ο πολιτισμικός διάλογος και η συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων συνδέονται άμεσα με το αίτημα εξορθολογισμού του ελληνικού πολιτικού πολιτισμού.»²³⁰ Προτείνει οι ελληνικές ΜΚΟ να «εμπεδώσουν αυτή την κοινή αντίληψη περί πολιτικοποιημένου ανθρωπισμού και να ευθυγραμμιστούν με τα παραδείγματα «βέλτιστων πρακτικών» άλλων διεθνών ΜΚΟ. Ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος να εμπεδωθεί αυτό το σύστημα κοινών πεποιθήσεων περί πολιτικοποίησης είναι να επιδιώξουν οι ελληνικές ΜΚΟ τη διεθνή τους δικτύωση, μέσω της συμμετοχής τους σε διεθνή προγράμματα αναπτυξιακής συνεργασίας. Αυτή η συμμετοχή βελτιώνει την τεχνογνωσία των ελληνικών ΜΚΟ, δημιουργεί μηχανισμούς λογοδοσίας σε έναν αξιόπιστο και λειτουργικό διεθνές πλαίσιο και προβάλλει μια θετική εικόνα της ελληνικής κοινωνίας των πολιτών σε διεθνές επίπεδο.»²³¹

²²⁹ Μοσκόφ 2004:61.

²³⁰ Μοσκόφ 2004:61.

²³¹ Μοσκόφ 2004:63.

Επίσης μια ακόμη σημαντική παράμετρος για να ενισχυθεί η αξιοπιστία των ελληνικών ΜΚΟ σε Ελλάδα και εξωτερικό, είναι να ρυθμιστεί το ζήτημα της σχέσης των ΜΚΟ με τους φορείς χρηματοδότησης. Οι επίσημοι αναπτυξιακοί φορείς κάθε χώρας επιλέγουν να χρηματοδοτήσουν ΜΚΟ οι οποίες ανήκουν σε χώρα με υγιή οικονομία και αναπτυξιακή παρουσία.²³² Όπως έχει σημειωθεί, στην Ελλάδα, η Υπηρεσία Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας του ΥΠ.ΕΞ. χρηματοδοτεί ελληνικές ΜΚΟ τις οποίες χρηματοδοτεί εάν είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις θεματικές και γεωγραφικές προτεραιότητες της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας.²³³ Εδώ όμως τίθεται το κρίσιμο ζήτημα της συνεργασίας κράτους και ΜΚΟ στη βάση της συναίνεσης και συνεργασίας γύρω από ζητήματα πολιτικού ανθρωπισμού. Και όπως είδαμε, η σχέση μεταξύ των δύο σήμερα στην Ελλάδα χρήζει εξυγίανσης, πρώτα σε επίπεδο νοοτροπίας και κουλτούρας.

Η λύση που προτείνεται για την αναβάθμιση των ΜΚΟ στην Ελλάδα σε πρακτικό επίπεδο, δηλαδή πέρα από την διαφορετική προσέγγιση που οφείλει η πολιτική κουλτούρα να έχει απέναντι στις ΜΚΟ, είναι να παραδειγματιστεί από ΜΚΟ που λειτουργούν διεθνές επίπεδο και να χρηματοδοτηθούν ικανώς. Έτσι θα είναι δυνατό να επιτελούν το έργο τους αυτόβουλα χωρίς να εξαρτώνται οικονομικά και ιδεολογικά από κρατικούς φορείς. Όπως θα δούμε στην πορεία, υπάρχουν δυνατότητες στην Ελλάδα για ενεργό συμμετοχή μεμονωμένων ανθρώπων αλλά και φορέων στην Κοινωνία Πολιτών και οφείλουν να δοθούν τα εφόδια να έρθουν πιο κοντά όλες οι μη κυβερνητικές οργανώσεις στην απρόσκοπτη επιτέλεση του έργου τους.

2.2.5. Κοινωνία Πολιτών και η κοινότητα

Πρωτού προχωρήσουμε στη δεύτερο θέμα, τη μελέτη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία και τέλος δούμε τη σχέση που αυτή έχει με την Κοινωνία Πολιτών, είναι σημαντικό για μεθοδολογικούς λόγους να εξηγήσουμε για ποιο λόγο έχουμε εντάξει και τη δραστηριότητα των κοινοτήτων στα πλαίσια της κοινωνίας των πολιτών.²³⁴ Στο τρίτο κεφάλαιο, θα αναφερθούμε στον τρόπους που ελληνικές και τουρκικές κοινότητες προωθούν την ελληνοτουρκική προσέγγιση, πέρα από έναν αριθμό άλλων φορέων, ωστόσο είναι σημαντικό πριν πάμε στο τρίτο αυτό κεφάλαιο να αναφερθούμε στην διαφοροποίηση των

²³² Μοσκόφ 2004:63.

²³³ Μοσκόφ 2004:63.

²³⁴ Για τον ρόλο των κοινοτήτων στο έργο της κοινωνίας πολιτών, δες την εισήγηση της κας Μαρίας Χατζή στα πλαίσια του σεμιναρίου «Έργο Πολιτών» στο http://www.oikosocial.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=452:1-----r&catid=61:2011-04-13-06-36-18&Itemid=113.

ερευνητών όσον αφορά το κατά πόσο μια κοινότητα μπορεί να θεωρηθεί τμήμα της κοινωνίας πολιτών.

Η άποψη ότι η κοινότητα αποτελεί απαραίτητο κομμάτι του έργου της κοινωνίας πολιτών έχει επιδεχθεί κριτική, αφού θεωρείται ότι η τοπική αυτοδιοίκηση διασπά την ενότητα της συλλογικής έκφρασης που επιτυγχάνεται από την κοινωνία. Πάνω σε αυτό ο Καρακατσούλης πρεσβεύει ότι ο ρόλος της κοινότητας κλίνει σε ικανό αριθμό προς τη συστημική θεωρία, τη θεωρία των αυτοαναφερόμενων κοινωνικών συστημάτων, διότι ο κοινοτισμός και η συστημική θεωρία οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα αφού και οι δύο αποτελούν προσεγγίσεις που έχουν στόχο την ολοκλήρωση του ανθρώπου.²³⁵ Αναλυτικότερα, όπως και η κοινωνία, η κοινότητα λειτουργεί σε συλλογικό επίπεδο και αποτελεί μία μικρογραφία του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Η έρευνα θεωρεί ότι η κοινότητα κατά κάποιο τρόπο διασπά την κοινωνική σύνθεση σε μικρότερα τμήματα, ωστόσο όπως θα δούμε και αργότερα στο θέμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων η διακοινοτική προσέγγιση διαδραματίζει εξίσου σημαντικό ρόλο παράλληλα με άλλους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς φορείς.

Ο Καρακατσούλης δέχεται την άποψη του Πανταζόπουλου, ο οποίος θεωρεί ότι υπάρχουν σημεία που διαχωρίζουν αλλά και σημεία που ενώνουν τον ρόλο της κοινότητας με εκείνο της κοινωνίας, το οποίο δείχνει μετά την παραδείγματα από την ιστορική αναδρομή που κάνει.²³⁶ Εστιάζοντας στην πολεμική εναντίον της ελληνικότητας των Νεοελλήνων, ο Πανταζόπουλος θεωρεί ότι η απάντηση του Παπαρρηγόπουλου προς τους επικριτές της ελληνικότητας ήρθε ως αποτέλεσμα της ανάδειξης του ρόλου της κοινότητας ως «πρωταρχικού κυττάρου πάνω στο οποίο θεμελιωνόταν κάθε ευρύτερη μορφή κοινωνικής ομάδωσης, όπως η κοινωνία ή το κράτος».²³⁷ Υπό αυτή λοιπόν την προοπτική, ο ρόλος των κοινοτήτων μπορεί να ενταχτεί στο πλαίσιο δράσης της κοινωνίας των πολιτών και με αυτήν τη μορφή έχει συμπεριληφθεί και στο συγκεκριμένο πόνημα.

2.3. Η ελληνική εξωτερική πολιτική στις ελληνοτουρκικές σχέσεις

²³⁵ Καρακατσούλης 2004:299.

²³⁶ Πανταζόπουλος 1993:21.

²³⁷ Πανταζόπουλος 1993:38.

2.3.1. Ορισμός του όρου «εξωτερική πολιτική»

Σε πρόσφατη μελέτη του Γιάννη Βαληνάκη έγινε δεκτός ο ορισμός του Marcel Merle ότι «εξωτερική πολιτική είναι το τμήμα εκείνο της κρατικής δραστηριότητας που είναι στραμμένο προς το εξωτερικό, ασχολείται δηλαδή, σε αντίθεση με την εσωτερικής πολιτικής, με τα προβλήματα που τίθενται πέρα από τα σύνορα».²³⁸ Η εξωτερική πολιτική ανήκει στη λεγόμενη «υψηλή πολιτική», με τον οποίο όρο εννοείται το σύνολο των μέσων που χρησιμοποιούνται για την εξασφάλιση των στόχων της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής μιας χώρας.²³⁹ Προσαρμόζοντας λοιπόν τον παραπάνω ορισμό στο θέμα του συγκεκριμένου πονήματος, εξωτερική πολιτική στις ελληνοτουρκικές σχέσεις σημαίνει η κρατική δραστηριότητα της Ελλάδας προς την Τουρκία στα πλαίσια της υψηλής πολιτικής.

Ελληνική εξωτερική πολιτική και Κοινωνία Πολιτών

Βάσει των όσων έχουμε αναλύσει το παρόν πόνημα, η κοινωνία πολιτών αποτελεί χωρίς αμφισβήτηση δρόμο χωρίς επιστροφή όχι μόνο για την Ευρώπη αλλά και παγκοσμίως. Είτε με αργούς είτε με γρήγορους βηματισμούς, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις έχουν καταστήσει σαφές ότι υπάρχει και πρέπει να υπάρχει μεγαλύτερη συμμετοχή των απλών πολιτών στα τεκταινόμενα γύρω τους, είτε αφορά μία πολιτική επιλογή των ιθυνόντων, είτε ένα οικονομικό πρόγραμμα, είτε η επίλυση ενός κοινωνικού προβλήματος σε τοπικό επίπεδο όπου η πολιτεία καθυστερεί να δώσει λύση. Για τα ελληνικά δεδομένα, η συμμετοχή του λαού στα πολιτική μέχρι τώρα νοούνταν και δυστυχώς ακόμα νοείται σε πολλές περιπτώσεις ως εγγραφή σε κάποιο κόμμα και η ενεργή συμμετοχή νοείται ως απεργιακή κινητοποίηση. Με λίγα λόγια η ένταξη σε μια πολιτική παράταξη και η αντίδραση νοούνταν ως τρόπος εκδήλωσης συμμετοχής του ατόμου στις πολιτικές αποφάσεις. Οι Κοινωνία Πολιτών καταδεικνύει με τον πιο πασιφανή τρόπο ότι υπάρχει και η Τρίτη επιλογή, της ενεργής συμμετοχής χωρίς να προϋποθέτει τα δύο παραπάνω. Η ιδεολογική καμπή που έχουν σημειώσει οι ΜΚΟ στην Ελλάδα και η έρευνα για αυτές είναι η αποκόλληση από τρόπους συμπεριφοράς που δεν προωθούσαν το γενικό καλό και εξεύρεση και υιοθέτηση λειτουργικών μέσων για να υπάρξει αλλαγή σε μια πολιτική παθογένεια. Μέχρι σήμερα οι ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν έχουν επηρεαστεί στο βαθμό που θα θέλαμε ίσως από τον ρόλο των πολιτών σε αυτές, αλλά πρέπει σε κάθε περίπτωση να παραδεχτούμε ότι δύο σημαντικές εξελίξεις έχουν επέλθει που έχουν

²³⁸ Βαληνάκης 2010(α):21.

²³⁹ Δες Παπασωτηρίου 1999: 177.

αλλάξει το πολιτικό τοπίο στη σχέση των δύο χωρών. Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής η προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε επίπεδο πολιτών ο σεισμός στη γείτονα χώρα το 1999. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις οι αρχές της ειρηνικής συνύπαρξης και αλληλοβοήθειας, που αποτελούν βασικές αρχές των ΜΚΟ, έχουν συνδράμει ώστε να μεταβληθεί τουλάχιστον σε ιδεολογικό επίπεδο, οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών. Η σχέση μεταξύ του ρόλου που διαδραματίζει η ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας αποτελεί το υπόβαθρο που συνδράμει την όποια προσπάθεια «γεινιάσης» των δύο χωρών, έργο το οποίο έχουν αναλάβει οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που έχουμε διεξοδικά αναφέρει στο πόνημα αυτό. Με λίγα λόγια, η ενταξιακή προοπτική έχει ισχυροποιήσει τη φωνή των ΜΚΟ, οι οποίες ενεργά πραγματοποιούν αυτό που οι κυβερνήσεις μέχρι σήμερα αδυνατούσαν να βρουν εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης, πέρα από δικαστικές διόδους, απειλές και συμφωνίες που καταστρατηγούνταν κυρίως από τη γείτονα χώρα. Είναι γεγονός και οφείλουμε επανειλημμένα να τονίζουμε ότι δίχως την ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας, ο ρόλος των ΜΚΟ θα ήταν εξαιρετικά περιορισμένος λόγω της πολιτικής παθογένειας που παρουσιάζει η εσωτερική και εξωτερική πολιτική των δύο χωρών αλλά και η νοοτροπία των πολιτών των δύο χωρών, που υιοθετούν παθητική στάση απέναντι και θεωρούν ότι ο μόνος αρμόδιος φορέας επίλυσης ανάλογων θεμάτων οφείλει να είναι το κράτος. Ο σεισμός στην Τουρκία ανέδειξε τον ρόλο του πολίτη, που μπορεί να μην απέβη καθοριστικός στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, κατέστησε όμως σαφές ένα νέο ιδεολογικό μόρφωμα σύμφωνα με το οποίο οι πολίτες των δύο χωρών παρακάμπτουν τις γεωπολιτικές διαφορές και επιθυμούν να εστιάσουν στον ανθρωπιστικό παράγοντα αφήνοντας στην άκρη πολιτικές και θρησκευτικές διαφορές. Αναφερθήκαμε στα κοινά σημεία αναφοράς που έχουν οι δύο χώρες, είτε αυτά είναι κοινές πολιτισμικές αναφορές, οικονομικά οφέλη από εμπορικές συναλλαγές για τα οποία μία μερίδα ερευνητών θεωρούν ότι μπορούν να αποτελέσουν εφαλτήριο για σύσφιξη των σχέσεων. Αυτή η πεποίθηση αποτελεί βασική αρχή της Κοινωνίας Πολιτών που θεωρεί δηλαδή ότι η συναντίληψη ότι η διαδικασία εξομάλυνσης που προσβλέπει στο αύριο θα πρέπει να ξεκινήσει με τους τομείς εκείνους όπου παρουσιάζονται τα λιγότερα σημεία τριβής. Και αυτό είναι σημαντικό καθώς η μέχρι τώρα πορεία που κρίνεται σε πολλά σημεία θετική αν λάβουμε υπόψη τις κατά καιρούς εκδηλώσεις ενθουσιασμού και καλή θέλησης, όπως συχνά η θετικότητα αυτή εντοπίζεται στις λεκτικές διακηρύξεις που δεν ακολουθούν πάντα με την ίδια θέρμη την πρακτική τους εφαρμογή. Σε αυτό έγκειται και η διαφοροποίηση των ερευνητών γύρω από τη δυνατότητα αλλαγής του πολιτικού σκηνικού μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Από τη μια μεριά δηλαδή, υπάρχει η πεποίθηση ότι αν οι δύο χώρες μπορέσουν να εστιάσουν στη νεοπαγή τους προσπάθεια για καλή σχέση που όσο και αν επισφαλής είναι αυτή λόγω του ότι μόλις τα τελευταία χρόνια ξεκίνησε πιο ενεργά η κοινωνία πολιτών να προσεγγίζει το ζήτημα των ελληνοτουρκικών σχέσεων της, τότε ενδεχομένως να υπάρξει αλλαγή στην εξωτερική των δύο χωρών. Κυρίως όμως το βάρος πέφτει στην Ελλάδα, μιας και οι ελληνικές ΜΚΟ τυγχάνουν σχετικά περισσότερης ελευθερίας από εκείνες της Τουρκίας, όπου δυστυχώς ακόμη σήμερα η στρατιωτική ηγεσία έχει λόγο στην πολιτική ζωή της χώρας. Υπάρχουν όμως σημαντικές δίοδοι επικοινωνίας μεταξύ των δύο χωρών που έγκειται στην οικονομική και πολιτισμική τους επαφή και που αποτελούν οι πιο βασικοί στυλοβάτες της προσπάθειας που συντελείται από τις ΜΚΟ. Το θετικό κλίμα που έχει δημιουργηθεί κινείται από κάτω προς τα πάνω, δηλαδή από ζητήματα χαμηλής πολιτικής που μπορούν σταδιακά να επηρεάσουν θετικά και οδηγήσουν στην αντιμετώπιση όλων των θεμάτων «υψηλής αντιπαλότητας», δηλαδή το θέμα της Κύπρου, της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο, ο καθορισμός του εύρους των χωρικών υδάτων, του εθνικού εναέριου χώρου, η αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, και η αμφισβητούμενη (σύμφωνα με την τουρκική πλευρά) ελληνική δικαιοδοσία σε νησιά και βραχονησίδες στο Αιγαίο. Με την ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας, ο ορίζοντας αυτός δεν φαίνεται να είναι και τόσο μακρινός καθώς σύμφωνα με την παράγραφο 4 των Συμπερασμάτων του Ελσίνκι οι υποψήφιος προς ένταξη χώρες οφείλουν να διευθετήσουν με ειρηνικά μέσα την όποια εκκρεμούσα διασυνοριακή διαφορά σύμφωνα με όσα ορίζει ο Χάρτης του ΟΗΕ διαφορετικά αυτή θα παραπεμφθεί στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης. Και οι πιο θερμοί υποστηρικτές της δυνατότητας προσέγγισης των δύο χωρών μέσω της Κοινωνίας Πολιτών δεν διστάζουν να αναγνωρίσουν τις περιορισμένες ακόμα δικαιοδοσίες που έχουν οι ΜΚΟ από μόνες τους στην προσπάθεια αυτή. Όμως, η προοπτική ένταξης της Τουρκίας ενθαρρύνει την προσπάθεια των ΜΚΟ και αποτελούν δύο μοχλούς συνεχούς πίεσης για την ελληνικής και τουρκικής εξωτερική πολιτική.

Στην αντίπερα όχθη, η πιο ρεαλιστική και απαισιόδοξη θέση έχει να κάνει όπως έχουμε αναφέρει με τον ιστορικισμό και τη βαρύτητά του στη νέα αυτή σχέση μεταξύ των δύο χωρών που ισχύει ιδιαίτερα μετά του 2005. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, η ιστορική πορεία των δύο χωρών έχει δείξει έμπρακτα ότι οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, όπως καταδικάστηκαν τόσες απόπειρες στο παρελθόν. Η άποψη αυτή έχει όπως και η παραπάνω δύο όψεις. Από τη μια, αποτελεί πραγματιστική θέση, δηλαδή εκφράζει μια κατάσταση που έχουμε δει βιωματικά να πραγματοποιείται και εννοούμε την έντονη και φυσικά δικαιολογημένη εμμονή στις θέσεις κυρίως της Ελλάδας σε ότι αφορά γεωπολιτικά ζητήματα και θέματα εξωτερικής ασφάλειας και διατήρησης του υπάρχοντος εναέριου και θαλάσσιου

φυσικού χώρου. Από την άλλη, αγνοεί την νέα τάξη πραγμάτων που έχει φέρει η προοπτική ένταξης της Τουρκίας που μέχρι πριν και 15 χρόνια δεν αποτελούσε ενδεχόμενο. Ο ιστορικισμός βέβαια όσο και αν στηρίζεται σε βιώματα του παρελθόντος δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως παράγοντας πρόβλεψης της πορείας των ελληνοτουρκικών σχέσεων καθώς αυτό θα σήμαινε άρνηση της τωρινής πραγματικότητας, κατά την οποία το ενδεχόμενο η Ελλάδα και η Τουρκία να υπάρξουν ευρωπαϊκοί εταίροι όλο και πλησιάζει.

Οι δύο λοιπόν πλευρές βασίζονται σε δεδομένα τα οποίας οι ερευνητές αξιολογούν διαφορετικά. Η μια πλευρά θεωρεί ότι η κοινωνική κινητοποίηση είναι πλέον γεγονός και με την Ευρωπαϊκή Ένωση της Τουρκίας θα υπάρξουν σημαντικές αλλαγές και η άλλη πλευρά θεωρεί ότι ο ιστορικισμός έχει αποδείξει ότι δε θα υπάρξει μεγάλη διαφορά, με την έννοια ότι δε θα επιλυθούν τα γνωστά αμφιλεγόμενα ζητήματα κυρίως του ότι η γειτονική χώρα δεν φαίνεται να συνεργάζεται εξίσου με την Ελλάδα προς αυτήν την κατεύθυνση. Και οι δύο λοιπόν μεριές ερευνητών εκφράζουν τις απόψεις τους βάσεις συγκεκριμένων στοιχείων, τα οποία ερμηνεύουν κατά το δοκούν. Και ακριβώς επειδή η ιστορία βασίζεται σε γεγονότα και όχι σε εικασίες, δεν είναι δυνατό ούτε οι μεν ούτε οι δε να προδικάσουν την όποια έκβαση στη σχέση των δύο χωρών στο απώτερο μέλλον.

Αυτό που ίσως εκφράζεται μέσω της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και αποτέλεσε στοιχείο ικανό για την αλλαγή του κλίματος στις εκατέρωθεν σχέσεις είναι η επικράτηση μιας νέας αντίληψης τόσο για τον εαυτό μας όσο και για τον εθνικά «άλλο» αλλά και η διαπίστωση ότι η μέχρι τότε ακολουθούμενη πρακτική χαρακτηριζόταν στο μεγαλύτερο μέρος της από μια ευθύγραμμη στασιμότητα. Εγχείρημα που κρύβει ωστόσο την πρόκληση ενός δίκαιου και εφικτού συγκερασμού των αντιτιθέμενων εθνικών συμφερόντων. Στη νέα πορεία τους τα δύο κράτη φαίνεται πως δεν θα αποφύγουν να δοκιμάσουν τα όρια της νεοπαγούς σχέσης τους και ίσως να διασταυρώσουν τα πολιτικά τους ξίφη, όσο τουλάχιστον ο χαρακτήρας του τουρκικού καθεστώτος δεν απεκδύεται του στρατιωτικού μανδύα του.

Η πολιτική προσέγγιση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας πρέπει να οικοδομηθεί στην αρχή ότι για την Ελλάδα οι μεταξύ τους διαφορές κινούνται σε αμιγώς νομικό επίπεδο. Η Τουρκία όμως από την πλευρά της προσβλέπει σε μια εφ'όλης της ύλης διαπραγμάτευση με πολιτικούς όρους. Η Ελλάδα από τη θέση της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τους Διεθνείς Οργανισμούς όπου συμμετέχει θεωρεί ότι έφτασε η ώρα να αναμετρηθεί με τον εθνικά «άλλο» με όπλο το διάλογο.

Ανεξάρτητα όμως από τις γνώμες των μελετητών και τις πολιτικές αναλύσεις, η Ελλάδα, ακολουθώντας παραδείγματα της κίνησης της Κοινωνίας Πολιτών στην Ευρώπη, προσπαθεί με όποια μέσα να διαμορφώσει μια κοινή αντίληψη στους πολίτες σχετικά με τη δύναμη που

έχουν να διαμορφώσουν σε νέες βάσεις το πολιτικό σκηνικό και να καλέσει όλο και περισσότερους να ασχοληθούν ενεργά με ζητήματα βαρύνουσας σημασίας όπως η στάση της απέναντι σε μια γειτονική χώρα. Παρόλες τις απαισιόδοξες πεποιθήσεις, η ενασχόληση με τον πολιτικό κόσμο, χωρίς αυτό να συνεπάγεται εμπλοκή με κόμματα, δεν μπορεί παρά να σημάνει σε βάθος χρόνου την αλλαγή προς το καλύτερο σε όποιο βαθμό και εάν αυτή επιτευχθεί. Η κοινωνία πολιτών εκφράζει την επιθυμία των λαών για συμμετοχή τους στη διακυβέρνηση και οι πολιτικές κυβερνήσεις έχουν αντιληφθεί ή αντιλαμβάνονται σταδιακά όλο και περισσότερο ότι οφείλουν όχι μόνο να λογοδοτούν στον λαό αλλά και να αφήνουν ανοικτά τα περιθώρια συμμετοχής του στη διακυβέρνησης μια χώρας. Οι κυβερνήσεις μέσω της ενημέρωσης του λαού για τα εμπόδια που συναντούν οι διάλογοι με τις άλλες χώρες οφείλουν να ενημερώνουν τον λαό και όχι να προπαγανδίζουν προκειμένου να ικανοποιούν τους ψηφοφόρους. Η γνώση είναι δύναμη και όσο πιο σωστά ενημερωμένοι είναι οι πολίτες για θέματα ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής τόσο περισσότερο θεμιτά και οργανωμένα μπορούν και εκείνοι να συνδράμουν στο δύσκολο έργο της πολιτικής πράξης, αφήνοντας κατά μέρος αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες μόνο τα πολιτικά κόμματα οφείλουν να γνωρίζουν λεπτομέρειες σε σχέση με τις επαφές των χωρών τους με άλλες. Για παράδειγμα, οι διαδηλώσεις των λαών ενάντια στις πολεμικές συρράξεις δείχνει ότι ο λαός επιθυμεί διακαώς να ακουστεί από την πολιτική ηγεσία. Η Κοινωνία πολιτών κάνει ένα βήμα μπροστά, και με διάλογο, ενεργή συμμετοχή και όχι αντίδραση εκδηλώνει τη άποψή της για τρεχούμενα θέματα. Ανεξάρτητα λοιπόν από την απαισιόδοξη άποψη, ο ρόλος της Κοινωνίας πολιτών οφείλει να αναγνωρίζεται με τον καιρό αφού αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο με πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις. Τα προοδευτικά κράτη έχουν επανειλημμένα αποδείξει ότι το χαρακτηριστικό που τα διαφοροποιεί είναι η δυνατότητα που παρέχουν στο λαό να εκφράζεται και να νιώθει την πολιτική ηγεσία αρωγό στην διαμόρφωση του επιθυμητού τρόπου ζωής και όχι θύμα των πολιτικών επιλογών του εκάστοτε ιθύνοντα. Κόντρα στον ιστορικισμό, η Κοινωνία Πολιτών αναδιαμορφώνει τη σχέση του πολίτη με το κράτος και συμβάλλει στην παγίωση μιας αμφίδρομη δημιουργικής σχέσης με σκοπό την καλυτέρευση των συνθηκών ζωής και μόνο όταν εξασφαλίζεται αυτό μπορούμε να παρέχουμε βοήθεια και να αναπτύξουμε διάλογο με άλλες χώρες.

2.3.2. Οι απόψεις της σύγχρονης έρευνας ως προς την ελληνική εξωτερική πολιτική απέναντι στην Τουρκία

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε πολύ επιγραμματικά σε απόψεις ερευνητών για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας προς την Τουρκία στο διάστημα που μας ενδιαφέρει αλλά και τις προοπτικές που υπάρχουν στη σχέση μεταξύ των δύο χωρών που δεν είναι άλλη από τη συμμόρφωση και των δύο στα πλαίσια της καλής γειτονίας και στα πλαίσια της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στις ακόλουθες παραγράφους θα αναφερθούμε σε απόψεις ερευνητών για το ίδιο θέμα, θέτοντάς το όμως σε πιο ευρύ πλαίσιο, δηλαδή σε μια συνολική αποτίμηση των σχέσεων μέχρι τώρα αλλά και αναφορά στις πεποιθήσεις ή προβλέψεις τους για τη μορφή της σχέσης αυτής στο μέλλον.

Ο Βαληνάκης θεωρεί ότι οι πιο κύριες μεταβλητές που επηρέασαν την ελληνική εξωτερική πολιτική μεταξύ του 1990-2010 ήταν η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η γεωγραφική θέση της χώρας, η οικονομία και η ιστορία της.²⁴⁰ Προσθέτει ότι στο διεθνές σύστημα υπάρχουν δύο κρατικά συμπεριφορικά συστήματα κατά τη διάρκεια και ειδικά μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Το πρώτο έχει να κάνει με την πόλωση γύρω από συγκεκριμένες υπερδυνάμεις όπου οι συμμαχίες παρουσιάζουν «αξιοσημείωτη σταθερότητα».²⁴¹ Από την άλλη, υπάρχει το «πολυκεντρικό» σύστημα όπου «αντίπαλοι και σύμμαχοι δεν είναι δεδομένοι εξορισμού».²⁴² Αυτές οι δύο τάσεις χαρακτήρισαν την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και της Τουρκίας, ωστόσο η κάθε χώρα έκανε επιλογές στη στρατηγική της.

Αναλυτικότερα, ο Βαληνάκης χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά της τουρκικής πλευράς ως «τυχοδιωκτική» κατά τη δεκαετία του 1990, ενώ η στάση της Ελλάδας ήταν πιο προσεκτική επειδή η συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή οικογένεια, προϋπόθετε τη συνεργασία μεταξύ κρατών, αμοιβαίο σεβασμό και δράση μέσω κοινών θεσμών.²⁴³ Τέλος, υποστηρίζει ότι σημαντική ρήτρα για την εξωτερική πολιτική και στην ασφάλεια της Ελλάδας αποτέλεσε η «Ρήτρα Αμοιβαίας Συνδρομής» που «ενισχύει την αποτρεπτική ισχύ και άρα την ευρωπαϊκή 'ασπίδα' γύρω από τα ελληνικά σύνορα.»²⁴⁴

Ο Ηρακλείδης αναφέρει ότι στο τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων η Ελλάδα δεν έχει επιδείξει στην εξωτερική της πολιτική δείγματα προάσπισης αυτών.²⁴⁵ Προσθέτει ότι η προάσπισή τους γίνεται θέμα στο μέτρο που θέλει η Ελλάδα να θίξει άλλες χώρες, μια εκ των

²⁴⁰ Βαληνάκης 2010(α):23. Για τον ρόλο της ιστορίας για τη διαμόρφωση του πολιτικού γίνεσθαι μίας χώρας που πηγάζει και από την κουλτούρα, δεξ Δεμερτζής 1989:125-138.

²⁴¹ Βαληνάκης 2010(α):23.

²⁴² Βαληνάκης 2010(α):23.

²⁴³ Βαληνάκης 2010(α):24,26.

²⁴⁴ Βαληνάκης 2010(α):26.

²⁴⁵ Ηρακλείδης 1994:77.

οποίων είναι και η Τουρκία.²⁴⁶ Ο Ηρακλείδης δηλαδή θεωρεί ότι η ελληνική πλευρά θίγει το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μόνο με στόχο να πλήξει την τουρκική πλευρά. Ο Σολταρίδης πάνω σε αυτό πιστεύει ότι η αλλαγή στη στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά την εκλογή του ΠΑΣΟΚ το 1981 και η συνειδητοποίηση από την πλευρά της Τουρκίας ότι λόγω της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων η χώρα κινδυνεύει με αποξένωση, δεδομένης της επιθυμίας της για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση οδήγησε στη δημιουργία στην Τουρκία ένωσης για την περιφρούρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προβολής της Ελλάδας ως ειρηνόφιλης.²⁴⁷ Δηλαδή η προβολή της Ελλάδας ως χώρας που προασπίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, άσχετα αν όντως τα προασπίζει ή όχι όπως αμφιβάλλει ο Ηρακλείδης, έκαναν την Τουρκία να προβληθεί και εκείνη ως χώρα που τα προασπίζει με σκοπό την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σε αυτήν την περίπτωση η ελληνική εξωτερική πολιτική λειτουργεί έμμεσα αλλά ωστόσο ευεργετικά ως προς την Τουρκία που ενόψει της ένταξης ακολουθεί τις πρακτικές μιας χώρας όπως η Ελλάδα που είναι ήδη ενταγμένη.

Την πολυδιάστατη φύση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αλλά και τον ευεργετικό ρόλο που διαδραματίζει η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις τονίζει ο Βαληνάκης και πάλι. Ο συγκεκριμένος ερευνητής πιστεύει ότι η Ελλάδα ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης «προσπαθεί να λειτουργήσει ως πρωταγωνιστής της διεύρυνσης και σταθερός υποστηρικτής της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων και της Τουρκίας. Με τη στροφή όλης της νοτιανατολικής Ευρώπης προς την Ευρωπαϊκή Ένωση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, το μεγαλύτερο μέρος των θεμάτων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής περνάει πλέον μέσα από την πολιτική διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τις συνεργασίες, τους μηχανισμούς, και της διαδικασίες της Ένωσης. Ο ρόλος της Ελλάδας γίνεται πλέον κομβικός για τη γειτονιά της. Από την απλή, σχεδόν παθητική (και ενίοτε εχθρική) συμμετοχή στο ευρωπαϊκό σύστημα στη δεκαετία του 1980, η Ελλάδα περνάει πλέον σε μια νέα φάση, πιο ώριμη και πιο αποτελεσματική.»²⁴⁸ Η αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας μετά το 1981 χαρακτηρίζεται από διάλογο μεταξύ εκείνης και των όμορων κρατών, συνειδητοποιώντας τη σημασία της καλής γειτνίασης για την πολιτική σταθερότητα στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Σε αυτό το πλαίσιο και όσον αφορά τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας και του ρόλου της στην εξωτερική πολιτική, η γεωγραφική της εγγύτητα ή απόσταση με χώρες που βρίσκονταν συχνά σε σύγκρουση είχε ως αποτέλεσμα το να δρα η χώρα σε ένα γεωγραφικό

²⁴⁶ Ηρακλείδης 1994:78.

²⁴⁷ Σολταρίδης 1988:13.

²⁴⁸ Βαληνάκης 2010(α):27.

χώρο που απειλούνταν και προκαλούσε ανασφάλεια, και είχε ως αποτέλεσμα να δώσει έμφαση στην άμυνα.²⁴⁹ Σήμερα, ο φόβος αυτός έχει σαφώς μειωθεί, αλλά όπως σημειώνει ο Βαληνάκης «η Ελλάδα είναι προφανές ότι αποδίδει καίρια σημασία στις γειτονικές περιοχές (Βαλκάνια/Ν.Α. Ευρώπη, Μαύρη Θάλασσα, Μεσόγειος) και πολιτικά λιγότερο στις πιο απομακρυσμένες.»²⁵⁰

Όσον αφορά τον ρόλο της οικονομικής κατάστασης της χώρας ως παράγοντα διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής, ο Βαληνάκης σημειώνει ότι «με δεδομένο τον εύθραυστο χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας, οι πόροι που χρειάζονταν για να διατεθούν για τη στήριξη μιας εξωτερικής πολιτικής αποτελεσματικής και πολυδιάστατης, ήταν ιστορικά πάντα ανεπαρκείς.»²⁵¹ Προφανώς δηλαδή η διατήρηση μιας αμυντικής στάσης και επαφής με τις όμορες χώρες στα πλαίσια του διαλόγου και της συμφιλίωσης να είναι και εν μέρει αποτέλεσμα της αναγνώρισης της πολιτικής ηγεσίας ότι η Ελλάδα δεν είναι σε θέση να υποστηρίξει επιθετική συμπεριφορά καθώς δεν έχει τον εξοπλισμό που διαθέτει όπως για παράδειγμα η Τουρκία.

Πάνω σε αυτό το ζήτημα ο Μακρής τοποθετείται ως εξής : Θεωρεί ότι η Ελλάδα μετά το 1974 αν και ακολούθησε την οδό του διεθνές δικαίου, υιοθετώντας «κατηγορηματικά στρατηγική κατευνασμού της τουρκικής επιθετικότητας, με σκοπό να μειώσει το συγκρουσιακό στοιχείο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις...» Θεωρεί ότι οι πολιτική των παραβιάσεων του εναέριου χώρου, το θέμα της υφαλοκρηπίδας που πηγάζει από το στρατοκρατικό καθεστώς της Τουρκίας καταδεικνύει την αδυναμία συνύπαρξης της πολιτικής του κατευνασμού και της ηθικής της επιβίωσης χωρίς αντιφάσεις και προβλήματα και συμπληρώνει «Η Ελλάδα δεν έχει τη δυνατότητα να αγνοήσει τον πολιτικό ρεαλισμό στοχαστών όπως ο Carr», ο οποίος δίδαξε την ηθική της επιβίωσης.²⁵²

Και ο Πλατιάς, πέρα από τον Βαληνάκη, παρουσιάζει τις δύο θέσεις σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας απέναντι στην Τουρκία. Θεωρεί ότι η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση δέχεται ότι η προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών πρέπει να επιτευχθεί μέσω του διαλόγου και με αμοιβαίες υποχωρήσεις, και ότι η Ελλάδα ως μικρότερη χώρα πρέπει να δείξει σχετική ευελιξία ενώ κάθε προσπάθεια εξισορρόπησης με την Τουρκία είναι «ανώφελη και αντιπαραγωγική, καταστρέφει την οικονομία μας και μας οδηγεί σε περιθωριοποίηση στην Ευρώπη».²⁵³ Η άλλη προσέγγιση, εκείνη του πολιτικού ρεαλισμού δέχεται τη ρήση του

²⁴⁹ Βαληνάκης 2010(α):28; Κουλουμπής 1994:88.

²⁵⁰ Βαληνάκης 2010(α):29.

²⁵¹ Βαληνάκης 2010(α):29.

²⁵² Μακρής 2007:184-5.

²⁵³ Πλατιάς 1994:166.

Θουκυδίδη ότι «ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δυναμή του και ο αδύναμος υποχωρεί όσο του επιβάλλει η αδυναμία του». Πρεσβεύει ότι για να μπουν σε διαπραγματεύσεις οι δύο χώρες πρέπει να έχει εξασφαλιστεί υπεροπλία ή τουλάχιστον ισορροπία δυνάμεων.²⁵⁴

Ωστόσο, όπως προαναφέραμε για να επιτευχθεί αυτό πρέπει είτε η Τουρκία να μειώσει τον αμυντικό της εξοπλισμό είτε, πράγμα πολύ δύσκολο, η Ελλάδα να τον αυξήσει.

Η σύγχρονη έρευνα λοιπόν παρουσιάζει το σκεπτικό πίσω από το οποίο η ελληνική εξωτερική πολιτική κινήθηκε στις δεκαετίες υπό εξέταση και εξακολουθεί μέχρι σήμερα να κινείται. Οι προσεγγίσεις είναι διαφορετικές ανάλογα με το θέμα που επιθυμεί να αναλύσει ο κάθε ερευνητής, ωστόσο γεγονός αποτελεί ότι η στάση της Ελλάδας απέναντι στην Τουρκία έχει σαφώς μεταβληθεί και αυτό οφείλεται όχι μόνο στην αδυναμία της χώρας για στρατιωτικό εξοπλισμό, αλλά το κυριότερο στο ότι η εξωτερική της πολιτική από τη δεκαετία του 1990 και μετά συμπνέει με το πνεύμα της καλής γειτνίασης, αφού βέβαια και η Τουρκία είναι διατεθειμένη να κάνει διάλογο με την Ελλάδα ως χώρα που θα τη βοηθήσει να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η τελευταία παρατήρηση συμβαδίζει με την άποψη του Κουκουδάκη, ότι δηλαδή και η Τουρκία από την πλευρά της οφείλει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις συνεργασίας με την Ελλάδα υπό την σκιά της ΕΕ, δεδομένου ότι επιθυμεί να γίνει μέλος της και μια ομαλή συνεργασία θα ενίσχυε το θετικό προφίλ της Τουρκίας στους μελλοντικούς της Ευρωπαϊκούς εταίρους.²⁵⁵ Αυτό που μας ενδιαφέρει να τονίσουμε είναι ότι το 2005 βρίσκει την Ελλάδα και την Τουρκία σε μια παύση των προκλητικών δηλώσεων και παραβιάσεων και στην αρχή μιας προσπάθειας για συμφιλίωση, που αντιμετωπίζεται από την έρευνα είτε με ενθουσιασμό, είτε με σκεπτικισμό, είτε με εξαιρετική αρνητικότητα ως προς την προοπτική πραγματικής συμφιλίωσης μεταξύ των δύο.

Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, οι ερευνητές διαχωρίζουν τις απόψεις τους ανάλογα με τον τομέα στο οποίο θα εστιάσουν στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή στα μελανά σημεία της μεγάλης ιστορικής πορείας της σχέσεις τους, στη θετική αλλαγή που έχει επέλθει στην δεκαετία του 2000 από πλευράς Τουρκίας και άλλα. Μέχρι τώρα είδαμε τη σχέση τους έχοντας ως πυρήνα τον πολιτικό παράγοντα και την ιστορική τους πορεία και στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε σε τι βαθμό μπορούν ομάδες που δεν αποτελούν φορείς υψηλής πολιτικής να επηρεάσουν την ελληνοτουρκική προσέγγιση και εάν ναι, σε τί βαθμό.

²⁵⁴ Πλατιάς 1994:168.

²⁵⁵ Κουκουδάκης 2011:329; Οι Λαδής και Νταλάκου μιλούν για «εξευρωπαϊσμό» στη δημόσια διοίκηση και πολιτική, δες Λαδής και Νταλάκου 2010:147.

Κεφάλαιο 3

3.1. Η Κοινωνία Πολιτών ως φορέας διαμόρφωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων

3.1.1. Εισαγωγή : Μορφές προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στην υψηλή πολιτική

Στο τέλος των δύο προηγούμενων κεφαλαίων αναδείξαμε τον ρόλο που διαδραματίζει η Ευρωπαϊκή Ένωση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ωστόσο, ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών και των ΜΚΟ γενικότερα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν μπορεί να μελετηθεί αυστηρά σε βάσεις που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση αφού η Τουρκία δεν έχει ενταχτεί ακόμη σε αυτή. Επίσης, η πολύχρονη επαφή των δύο χωρών μπορεί να κινηθεί σε πολλά σημεία σε διακρατικό καθαρά επίπεδο, λόγω της ιδιαιτερότητας της σχέσης τους αλλά και της δυνατότητας προσέγγισης που προσφέρει η γεωγραφική τους εγγύτητα.²⁵⁶ Η προσέγγιση στα πλαίσια της μακρόχρονης επαφής μεταξύ των δύο χωρών ίσως να αποβεί περισσότερο χρήσιμη διότι ακόμη και μεταξύ των μελών της Ευρωπαϊκής οικογένειας παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από την έρευνα. Για παράδειγμα, ο Ήφαιστος αναφέρεται στα προβλήματα «ανομοιογένειας που χαρακτηρίζει το ευρωπαϊκό διακρατικό σύστημα, της άνισης οικονομικής, πολιτικής και θεσμικής ανάπτυξης των κρατικών συντελεστών».²⁵⁷ Ο Ρουκουνάς επίσης αναφερόμενος στην «εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» κάνει λόγο για «πολλαπλή ταχύτητα» στη διεθνή κοινότητα, και

²⁵⁶ Για το ρόλο των ΜΚΟ στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δες Sklias 1999:121-239.

²⁵⁷ Ήφαιστος 1994:205.

χρησιμοποιεί το παράδειγμα της Τουρκίας για να υποστηρίξει πως κυβερνήσεις και ΜΚΟ εφαρμόζουν το φαινόμενο της διγλωσσίας στην εξωτερική τους πολιτική με την έννοια ότι πολλά κράτη που κρίνονται ότι παραβιάζουν ανθρώπινα δικαιώματα και καλούνται να συμμορφωθούν ζητούν τα κράτη αυτά κατανόηση όπως η Τουρκία, την ώρα που σε άλλα κράτη επιβάλλονται αυστηρές κυρώσεις.²⁵⁸ Η πολυμορφία της σχέσης μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής ένωσης και το γεγονός ότι στο παρελθόν έχει δείξει ότι Ελλάδα και Τουρκία μπορούν να συνεργαστούν όπως έγινε τη δεκαετία του 1930 με το Βαλκανικό Σύμφωνο και τη δεκαετία του 1950 στα πλαίσια του δόγματος Τρούμαν, σημαίνει ότι οι δύο χώρες μπορούν να συνεννοηθούν αφού τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όπως η υφαλοκρηπίδα και το Αιγαίο είναι ουσιαστικά τα μόνα σημεία ουσιαστικής διένεξης και αφορούν τις δύο χώρες.

Βέβαια, πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι δεδομένης της προσπάθειας της Τουρκίας να ενταχτεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, της δίνεται ταυτόχρονα η δυνατότητα ήδη από τώρα να αντιμετωπίζει την Ελλάδα με βάσει το ιδεολογικό πλαίσιο που θέτει η Ευρωπαϊκή οικογένεια.²⁵⁹ Με λίγα λόγια η ελληνοτουρκική προσέγγιση σε επίπεδο υψηλής πολιτικής μπορεί να λυθεί και μέσω της διακρατικής επαφής των δύο χωρών και τη θέληση για αλλαγή αλλά και μέσω των θεσμικών πλαισίων που θέτει η Ευρωοικογένεια. Η διατύπωση του Κουκουδάκη περιγράφει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον ιδεατό τρόπο προσέγγισης των δύο χωρών, δηλαδή διάλογος στα πλαίσια του πολιτικού ρεαλισμού, με την έννοια της εξυπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος σύμφωνα με την εσωτερική κατάσταση της χώρας αλλά και το διεθνές περιβάλλον, που περικλείει τις δύο παραπάνω θέσεις που περιγράψαμε.²⁶⁰

3.2 Η Κοινωνία Πολιτών και η ελληνοτουρκική προσέγγιση

Υπάρχουν δύο απόψεις σε σχέση με την ικανότητα των μη κυβερνητικών οργανώσεων να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας ως προς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η πρώτη υπεραμύνεται του βοηθητικού ρόλου της δεδομένης της αλλαγής της ίδιας της εξωτερικής πολιτικής και της ανάδυσης του ρόλου των ΜΚΟ που είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Η δεύτερη δείχνει σαφή αρνητικότητα προς ένα τέτοιο ενδεχόμενο λόγω της μακρόχρονης πορείας των δύο χωρών στην ιστορία που εκτός από μικρά διαλείμματα, ήταν γεμάτη

²⁵⁸ Ρουκουνάς 1994:71.

²⁵⁹ Κουκουδάκης 2011:329.

²⁶⁰ Κουκουδάκης 2011:298.

εντάσεις, όπως δείξαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Οφείλουμε να διευκρινίσουμε όμως, ότι ακόμη και στην πολύ ένθερμη αντιμετώπιση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών στις σχέσεις των δύο χωρών, πάντα δηλώνεται ή αφήνεται να εννοηθεί ότι ο ρόλος της πολιτικής βούλησης διαδραματίζει ακόμη τον πιο σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή, δεδομένης της κρατικής παρέμβασης του κράτους και της αμφίθυμης αντιμετώπισης της κοινωνίας των πολιτών από κράτος και κοινωνία.

3.2.1. Η αισιόδοξη άποψη

Η μερίδα των ερευνητών που βλέπουν με θετικότητα τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο χωρών μέσω της κοινωνίας πολιτών εστιάζουν κυρίως σε δραστηριότητες που δεν αφορούν άμεσα την εξωτερική πολιτική, ενώ οι πολέμιοι της άποψης αυτής αναφέρονται κυρίως στις πολιτικές διαφορές μεταξύ των δύο χωρών ως το βασικό πρόβλημα στην προσέγγιση.

Στην πρώτη μερίδα ανήκει ο Καζάκος, ο οποίος αναφερόμενος στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στα πλαίσια της προσπάθειας ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση τιτλοφορεί σχετική παράγραφο ως «Πολιτική ακινησία με διπλωματία των πολιτών;» και παραδέχεται ότι υπάρχει αλλαγή κλίματος. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι αν και οι διπλωματικές προσπάθειες έχουν αποβεί άκαρπες ή είναι ασαφείς στην ουσία τους και ότι οι βασικές γραμμές δεν έχουν αλλάξει για τις δύο χώρες, παρατηρεί μια μεταβολή στην προσέγγιση του θέματος από μη κυβερνητικούς χώρους και σημειώνει : «η ελληνοτουρκική προσέγγιση εξελίσσεται ως σήμερα σε ευρεία βάση ως εάν οι κοινωνίες να ήταν έτοιμες από καιρό να αδράξουν την πρώτη ευκαιρία που θα έδινε η υψηλή πολιτική. Σημειώνεται ένας απέραντος αριθμός μεγάλων και μικρών, πολλές φορές συμβολικών κινήσεων- παραίτηση από εθνικιστικές εορτές (Σπέτσες, Σμύρνη), άνοιγμα χριστιανικών εκκλησιών στην Τουρκία (Σμύρνη) και ενός τζαμιού στην Ελλάδα (Μυτιλήνη), ελληνοτουρκικές συναντήσεις γυναικών (Ρόδος), δημοσιογράφων (Μυτιλήνη), κοινοταρχών και ακαδημαϊκών, κ.λ.π. Επίσης έγιναν συχνότερες οι επιχειρηματικές επαφές. Παρουσιάζει μία εικόνα των δύο χωρών που κινείται σε διαφορετικά επίπεδα απ'ότι οι επίσημες πολιτικές τους κατευθύνσεις, αφού η κοινωνία πολιτών λειτουργεί ως αντίβαρο στο κλίμα αμοιβαίας επιφυλακτικότητας. Και οι δύο πλευρές τροποποιούν υπάρχουσες αντιλήψεις και προσεγγίζουν η μια την άλλη μέσω της θρησκευτικής ανοχής και το κρίσιμο τζαμιών ή εκκλησιών σε Ελλάδα και Τουρκία αντίστοιχα, μέσω των επαφών με διάφορες κοινωνικές, επαγγελματικές και οικονομικές ομάδες που

αλληλουποστηριζόμενες συνθέτουν ένα ελπιδοφόρο μωσαϊκό αντιλήψεων που συνυπάρχουν αρμονικά. Ακολούθως θα αναπτύξουμε τους τομείς αυτούς με μεγαλύτερη λεπτομέρεια.

3.2.2. Οικονομικές επαφές

Από το 1999 διασκέψεις και ομάδες εργασίας επεξεργάζονται συγκεκριμένα σχέδια συνεργασίας σε μια σειρά τομέων, όπως τις ασφάλειες, τις κατασκευές, τις τράπεζες, την ενέργεια, τις μεταφορές και το περιβάλλον.²⁶¹ Ο Καζάκος είναι πολύ θετικός ως προς την εμπορική επαφή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και υπογραμμίζει ότι το «εμπόριο ανθεί και συντηρεί την αισιοδοξία. Οι ελληνικές εξαγωγές προς την Τουρκία αυξήθηκαν από 134,3 εκατ. δολ το 1994 σε 338 εκατ. δολ. Το 1998 και ανάλογη ήταν η εξέλιξη των τουρκικών εξαγωγών προς την Ελλάδα την ίδια περίοδο.»²⁶² Την θέση του Καζάκου υποστηρίζουν και άλλοι ερευνητές βασιζόμενοι σε στοιχεία που αφορούν στις οικονομικές επαφές των δύο χωρών, όπως ο Λιαργκόβας και Κουκουδάκης. Ο Λιαργκόβας συγκεκριμένα θεωρεί την οικονομική επαφή μεταξύ των δύο χωρών σημαντικό σημείο προσέγγισης και αναφέρει όπως και ο Κουκουδάκης ότι το 1997 η Τουρκία απορροφούσε το 3.9% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών και το 2000 το 9%, ότι η Ελλάδα το 1997 απορροφούσε το 1.1 % του συνόλου των τουρκικών εξαγωγών ενώ το 2000 το 3,4%, ότι το 2000 το διμερές εμπόριο μεταξύ των δύο χωρών έφτασε το 1,3 δισ. δολ., αυξήθηκε δηλαδή από το 1998 κατά 600%, και τέλος ότι το 2006 έφτασε τα 2,3 δισ. ενώ το 2008 τα 3,5.²⁶³

Αλλά και το Ελληνοτουρκικό Συμβούλιο συμμετέχει στην οικονομική επαφή των δύο χωρών. Αναλυτικότερα και σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνοτουρκικού Συμβουλίου, το 2002 ο αριθμός των ελληνικών εταιριών που επένδυσαν στην Τουρκία έφθασαν τις 44, το 2005 ο αριθμός αυξήθηκε στις 80, ενώ το Σεπτέμβριο του 2006 ανήλθε στις 130. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνική Στατιστικής Υπηρεσίας, το 2005 η Ελλάδα εξήγαγε στην Τουρκία εμπορεύματα αξίας 939,9 εκατ. δολ., ενώ η Τουρκία εξήγαγε στην Ελλάδα εμπορεύματα αξίας 1.185 εκατ. δολ., με αποτέλεσμα ο όγκος εμπορίου ανάμεσα στις δύο χώρες να ανέρχεται σε 2.125 εκατ. δολ. Η Τουρκία το 2004 αποτέλεσε την έβδομη σημαντικότερη χώρα αποδέκτη ελληνικών προϊόντων με μερίδιο 4,52% επί του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών.

²⁶¹ Για τον ρόλο του περιβάλλοντος (υπό την σκοπιά της καταστροφής του) στις διακρατικές σχέσεις, δες Κουκουδάκης 2011:57-9.

²⁶² Καζάκος 2001: 23-4.

²⁶³ Κουκουδάκης 2011:338: Liargovas 2004:147-9.

Αντιστρόφως, η Τουρκία κατατάσσεται 15^η μεταξύ των χωρών που πραγματοποιούν εξαγωγές προς την Ελλάδα με ποσοστό 2,32%.²⁶⁴

Στο πλαίσιο των οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας εντάσσεται και το πρόγραμμα «INOGATE», το οποίο είναι ενεργειακό δίκτυο υποστηριζόμενο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση, συναντήσεις επιχειρηματιών από την Ελλάδα και την Τουρκία στην Κωνσταντινούπολη, εκθέσεις τουρκικών προϊόντων στην Ελλάδα, οι Διασκέψεις Ελληνοτουρκικής Επιχειρηματικής Συνεργασίας, αλλά και η υπογραφή Πρωτοκόλλου Τεχνικής, Επιστημονικής και Οικονομικής Συνεργασίας στην Άγκυρα τον Ιούνιο του 2000 μεταξύ των Υπουργών Γεωργίας των δύο χωρών.

Η θετική εικόνα που παρουσιάζουν τα αναλυτικά στοιχεία του Κουκουδάκη συγκεκριμένα οδηγούν τον ερευνητή να μιλήσει για «στοιχεία οικονομικής αλληλεξάρτησης στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις.»²⁶⁵ Η οικονομική αυτή επαφή «θα εξελίσσεται σταδιακά σε μέρος μιας κοινής αντίληψης για την οικονομική τους ασφάλεια και κατά συνέπεια, μέσω της διαδικασίας της κοινωνικής μάθησης, ως μέρος μιας αναδυόμενης κοινής πολιτικής ταυτότητας.»²⁶⁶ Ο Κουκουδάκης σωστά τονίζει τον τομέα της οικονομική σταθερότητας και συνεργασίας αφού αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει θετικά την κοινωνική συνοχή και ανοχή.²⁶⁷

Η υγιής οικονομία που επηρεάζει θετικά την κοινωνική δραστηριότητα είναι ικανή να διαμορφώσει ιδεολογία ανοχής και αποδοχής για τον άλλο σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Όπως σημειώσαμε και παραπάνω, η κοινωνία πολιτών έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει την πολιτική βούληση, όπως συμβαίνει κυρίως σε χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής. Ο Καζάκος θεωρεί ότι η κατάσταση είναι ελπιδοφόρα αφού υποστηρίζει ότι η διπλωματία των πολιτών «μπορεί να υποδείξει στην υψηλή πολιτική επιτακτικά τα επόμενα τμήματα του δρόμου της ομαλότητας».²⁶⁸ Στην Ελλάδα, εάν μπορούσαν να ελαχιστοποιηθούν οι παθογένειες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας θα αυξάνονταν οι πιθανότητες επίδρασης στην εξωτερική πολιτική και θα καθίστατο δυνατό σε βάθος χρόνου να αλλάξει ακόμα περισσότερο ξεκινώντας από την οικονομία και την κοινωνία και η πολιτική ιδεολογία προς τη γείτονα χώρα. Πάνω σε αυτό, ο Λιαργκόβας σημειώνει, ότι η εμπορική και γενικότερη οικονομική σχέση των δύο χωρών θα εξαρτηθεί από τη διμερή

²⁶⁴ ΚΕΚ-ΙΝΕ/ΓΣΕΕ 2006:4.

²⁶⁵ Κουκουδάκης 2011:341.

²⁶⁶ Κουκουδάκης 2011:342.

²⁶⁷ Persell-Hodges και Green και Gurevich 2001: 224-5.

²⁶⁸ Καζάκος 2001: 24.

πολιτική σταθερότητα μεταξύ τους.²⁶⁹ Η θέση αυτή δείχνει τη συγκρατημένη διάθεση ενός αριθμού ερευνητών που παρόλα τα θετικά σημεία που προβάλλουν, τονίζουν ότι η προσέγγιση εξαρτάται από την πολιτική μεταξύ των κρατών.

3.2.3. Καλλιτεχνικές επαφές-Πολιτισμική σύγκλιση

Ο Κουκουδάκης εντάσσει την καλλιτεχνική επαφή των δύο χωρών στις δραστηριότητες της κοινωνίας πολιτών μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ελληνοτουρκική προσέγγιση. Συγκεκριμένα, αναφέρεται σε ταινίες και σειρές που βλέπει εξίσου το ελληνικό και τουρκικό κοινό, επίσης σε προγράμματα που προβάλλονται στην τουρκική τηλεόραση και υποστηρίζουν την ελληνοτουρκική φιλία αλλά και συναυλίες Ελλήνων καλλιτεχνών για την ελληνοτουρκική φιλία σε Ελλάδα και Τουρκία.²⁷⁰ Επίσης λειτουργεί στην Θεσσαλονίκη από το 2011 το «Πολιτιστικό Κέντρο Ανατολίας-Γέφυρα», ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που έχει θέσει ως στόχο την ανάπτυξη της ελληνοτουρκικής φιλίας και ειδικότερα την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των λαών της Ελλάδας, της Τουρκίας και της περιοχής της Ανατολίας (Μικράς Ασίας), της Μεσογείου, του Αιγαίου και της Μαύρης Θάλασσας. Επίσης στο πλαίσιο των στόχων του εντάσσεται η ανάδειξη θεμάτων πολιτιστικού, κοινωνικού, περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος που αφορούν τις δύο χώρες, η αμοιβαία γνωριμία των λαών της περιοχής και των πολιτισμών τους, η ανάληψη πρωτοβουλιών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, η συνεργασία με δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς, συλλόγους, σωματεία και οργανώσεις τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό για την από κοινού διενέργεια δραστηριοτήτων ομοίων ή συναφών με το δικό του σκοπό ή δραστηριοτήτων που εξυπηρετούν την ανάπτυξη του σκοπού του, η διοργάνωση πολιτιστικών, καλλιτεχνικών και επιστημονικών εκδηλώσεων, η έκδοση και κυκλοφορία περιοδικών, εφημερίδων και κάθε είδους εντύπων και βιβλίων και τέλος, η διοργάνωση συνεδρίων, εκθέσεων, συναυλιών και γενικά δημόσιων δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων διάδοσης και προώθησης των σκοπών του, καθώς και ενημερωτικών ή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την ανάπτυξη φιλίας των λαών αλλά και γενικότερα την κοινωνική οργάνωση και τον πολιτισμό των ανθρώπινων κοινοτήτων. Επίσης σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης γίνεται προσπάθεια ενημέρωσης του ευρύ κοινού για τις δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε Ελλάδα και Τουρκία με σκοπό την προσέγγιση των δύο χωρών.

²⁶⁹ Liargovas 2004:149.

²⁷⁰ Κουκουδάκης 2011:343-4.

Αν ανατρέξουμε όμως λίγο στο παρελθόν θα δούμε ότι οι ελάχιστες πολιτισμικές διαφορές αποτέλεσαν κατά τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, όπως γράφει ο Ρίζας, σημείο για επαφή μεταξύ των δύο χωρών. Συγκεκριμένα, γράφοντας για τον πρώην πρωθυπουργό ο ερευνητής σημειώνει ότι «βασική του θέση είναι κατ'αρχάς ότι η ειρηνική συνύπαρξη και συνεργασία είναι δυνατή. Δε θεωρεί ότι η θρησκεία είναι τόσο ισχυρό διαφοροποιητικό στοιχείο ώστε να αποκλείει τη διαφορά στο επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, όπου η σύγκριση ευνοεί συντριπτικά την Ελλάδα, πιστεύει ότι υπάρχουν αρκετά κοινά σημεία μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Στο τελευταίο αυτό σημείο δίνει ιδιαίτερη έμφαση επισημαίνοντας ότι οι λαοί, οι καθημερινοί άνθρωποι, συνεννοούνται με πολύ μεγαλύτερη ευχέρεια απ' ό,τι οι πολιτικές elites.»²⁷¹ Ο Μητσοτάκης πίστευε αυτό που υποστηρίχτηκε στην αρχή του κεφαλαίου αυτού, ότι δηλαδή υπάρχει δίοδος επικοινωνίας μεταξύ των δύο λαών καθώς αυτά που τους χωρίζουν είναι πολύ συγκεκριμένα, παρόλη τη πολιτική βαρύτητά τους.

Όσον αφορά στον ρόλο του πολιτισμού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων των πολιτικών ηγετών ο Μακρής υποστηρίζει ότι είναι καταλυτικός εφόσον «οι αποφάσεις και οι πράξεις των δρώντων φιλτράρονται κάθε φορά μέσα από το πρίσμα των ξεχωριστών πολιτισμικών τους αντιλήψεων.»²⁷² Και προσθέτει ότι «τα έθνη ως πολιτισμικά σύνολα και οι διεθνείς σχέσεις δεν είναι παρά οι συνεχείς αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών των πολιτισμικών συστημάτων.»²⁷³ Όπως δηλαδή πρέσβευε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, έτσι και ο Μικρής πιστεύει ότι δίνοντας έμφαση στα πολιτισμικά στοιχεία που συνδέουν την Ελλάδα και την Τουρκία θα καθίστατο δυνατό να διαμορφώσουν την πολιτική βούληση και πράξη.

Ο Ρίζας, τέλος, θεωρεί ότι οι πολιτιστικές εκδηλώσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια λύση στην «ενδημική δυσπιστία» που χαρακτηρίζει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.²⁷⁴ Όλες οι παραπάνω απόψεις παρουσιάζουν μια εικόνα των δύο χωρών με κοινές πολιτισμικές αφετηρίες που μπορούν να αναπροσαρμόσουν κοινωνικές ιδεολογίες οι οποίες θα μπορούσα να βρουν έκφραση στην εξωτερική πολιτική. Χωρίς τα παραδείγματα να είναι πολλά, τονίζουν ότι οι όποιες διαφορές οφείλουν να λυθούν εάν τονίσουμε τον ρόλο της διαπολιτισμικότητας και της πολιτισμικής σύγκλισης στις διεθνείς σχέσεις.

3.2.4. Αδελφοποίηση δήμων- Οι κοινότητες ως φορείς προσέγγισης

²⁷¹ Ρίζας 2003:68. Για τον ρόλο της κουλτούρας και πώς ορίζει τα χαρακτηριστικά μιάς κοινωνικής ομάδας, δες Δεμερτζής 1989:224-227.

²⁷² Μακρής 2007:338-9.

²⁷³ Μακρής 2007:339.

²⁷⁴ Ρίζας 2006:31-2.

Ο Κουκουδάκης που έχει εντάξει την εμπορική και πολιτισμική δραστηριότητα μεταξύ των δύο χωρών στο έργο της κοινωνίας πολιτών με σκοπό την ελληνοτουρκική φιλία, θεωρεί επίσης ότι η προσέγγιση αυτή και σε επίπεδο δήμων έχει δημιουργήσει ένα πολύ θετικό κλίμα. Συγκεκριμένα, αναφέρει την αδελφοποίηση του ελληνικού δήμου της Ύδρας με τον τουρκικό δήμο του Ερεγλί, όπου αντιπροσωπεΐες ανταλλάσσουν επισκέψεις και συμμετέχουν στις τοπικές γιορτές των δύο. Επίσης αναφέρεται στο παράδειγμα της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης και του δήμου του Πέραν, όπου Έλληνες μαθητές φιλοξενήθηκαν σε κατασκήνωσεις του τουρκικού δήμου ενώ Τούρκοι μαθητές σε κατασκήνωσεις της Χαλκιδικής.²⁷⁵

Δυστυχώς στις αναφορές αυτές δεν γίνεται λόγος για την αντίδραση που βρίσκουν ένας μεγάλος αριθμός ελληνικών και τουρκικών δήμων που προτάσσονται για αδελφοποίηση όπως εκείνος των Σερρών με την τουρκική πόλη Νιλουφέρ που αποτέλεσε ελληνική πρωτοβουλία, ή η αδελφοποίηση του δήμου Kadıköy της Κωνσταντινούπολης με τον Δήμο Αγ. Ιωάννη Ρέντη, την οποία σταμάτησε η τουρκική κυβέρνηση. Όσον αφορά το δεύτερο, οι δύο δήμοι ξεκίνησαν την σχέση τους το 2003 με προγράμματα ανταλλαγής σπουδαστών, αλλά το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών πρόβαλε αντιρρήσεις επειδή στον Αγ. Ιωάννη Ρέντη υπάρχει άγαλμα για την γενοκτονία των Αρμενίων. Το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών έστειλε επιστολή στον δήμο Kadıköy ζητώντας να ακυρώσει την αδελφοποίηση όπως και έγινε, αν και ο δήμαρχος Selami Öztürk της πόλης δεν επιθυμούσε την ακύρωσή της.

Στο ίδιο κλίμα με τον Κουκουδάκη, ο Λιαργκόβας θεωρεί ότι στον τομέα των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης τα περιθώρια συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών είναι σημαντικά. Χωρίς να παρουσιάζει συγκεκριμένα παραδείγματα της συνεργασίας αυτής, θεωρεί ότι οι στόχοι που θα βοηθήσουν την ελληνοτουρκική προσέγγιση δεν διαφέρουν από τους ως τώρα δοκιμασμένους και είναι οι ακόλουθοι:

- α) Η δημιουργία ή ενίσχυση δικτύων συνεργασίας μεταξύ οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης των δύο χωρών
- β) Η δημιουργία μόνιμων δεσμών συνεργασίας μεταξύ τους
- γ) Η μεταφορά εμπειριών και τεχνογνωσίας στους τομείς της διαχείρισης και της ανάπτυξης της τοπικής αυτοδιοίκησης
- δ) Οι δράσεις, στο πλαίσιο αυτών των δικτύων, για τον εντοπισμό των προβλημάτων που έχουν σχέση με τη μετανάστευση και τη συνεισφορά προς την επίλυσή τους

²⁷⁵ Κουκουδάκης 2011:344-5.

ε) Η τόνωση της ενεργού συμμετοχής των πρωτεργατών της ανάπτυξης στο επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης.²⁷⁶

Τα θέματα για τα οποία θα συνεργαστούν οι τοπικές αυτοδιοικήσεις των δύο χωρών θα μπορούσαν να είναι «η προστασία του περιβάλλοντος, η διαχείριση των ενεργειακών πόρων, η πολεοδομία, η διοίκηση δήμων και κοινοτήτων, η κοινωνική δράση, η διαχείριση των ανθρωπίνων πόρων, η τοπική φορολογία, ο πολιτισμός, οι τοπικές δημοκρατικές διαδικασίες».²⁷⁷ Υπάρχει δηλαδή και σε επίπεδο δήμων και κοινοτήτων κινητικότητα στην ελληνοτουρκική προσέγγιση που όλο και αυξάνεται τουλάχιστον σε επίπεδο προγραμματισμού. Οι κοινότητες λοιπόν, αν και οι δραστηριότητάς τους δεν αγγίζει την υψηλή πολιτική, μπορούν ωστόσο να αποτελέσουν σημαντικό εφαλτήριο προσέγγισης των δύο χωρών με τα μέσα τα οποία διαθέτουν.

3.2.5.Περιβάλλον και διαχείριση κρίσεων: ο σεισμός του 1999 στην Τουρκία

Οι σεισμοί του 1999 σε Τουρκία και Ελλάδα

Όπως αναφέρθηκε, δεύτερος πυλώνας σύσφιξης των ελληνοτουρκικών σχέσεων αποτέλεσε ο σεισμός στην Τουρκία το 1999 αλλά και στην Αθήνα ένα μήνα μετά. Η κινητοποίηση ήταν άμεση αλλά αυτό που είναι εξαιρετικής σημασίας είναι ότι η ανθρωπιστικού χαρακτήρα βοήθεια που προσέφεραν οι δύο χώρες ξεκινώντας από την Ελλάδα, προκάλεσε τέτοια έκπληξη στην παγκόσμια κοινή γνώμη, που σήμερα πλέον μπορούμε να μιλάμε για φαινόμενο διαχείρισης κρίσης σεισμού σε Ελλάδα και Τουρκία ή σεισμική διπλωματία ή διπλωματία των σεισμών. Αν και οι δύο χώρες είναι μέλη του ΝΑΤΟ, οι σχέσεις τους έχουν σπλιωθεί με αρκετή δυσπιστία και μακράιωνη σύγκρουση. Και παρά το γεγονός ότι εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαρές πολιτικές διαφορές, και οι δύο πλευρές επιδεικνύουν από το 1999 και έπειτα προθυμία για την επίλυση προβλημάτων που δεν είχαν καταφέρει να επιλυθούν όλα τα προηγούμενα χρόνια. Οι σεισμοί του 1999 σήμαναν μια τεράστια ιδεολογική αλλαγή στον τρόπο που προσεγγίζονταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και από τις δύο πλευρές. Η βοήθεια που εστάλη εκατέρωθεν προκάλεσε έντονη συγκίνηση ενώ αρκετοί είδαν στη βοήθεια αυτή έναν πολιτικό συμβολισμό, που έγκειται στην παροχή μιας νέας ευκαιρίας για την αναδιαμόρφωση της σχέσης των δύο χωρών. Ακόμα και ο

²⁷⁶ Λιαργκόβας 2001:238-9.

²⁷⁷ Λιαργκόβας 2001:239.

ελληνικός και τουρκικός τύπος άλλαξε γραμμή πλεύσης και από εκδηλώσεις πολλές φορές σοβινιστικού εθνικισμού μετέβη σε πρεσβευτές της ειρήνης. Στην περίπτωση της ελληνικής βοήθειας προς τη γείτονα χώρα δόθηκε ευρεία κάλυψη σχεδόν καθημερινά σε κάθε εφημερίδα και τηλεοπτικό κανάλι στην Τουρκία, όπου η συναισθηματική γλώσσα διέφερε σημαντικά από τη συνήθη ρητορική που αντικαταστάθηκε ειδικά στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων από λέξεις όπως «γείτονας» και «αληθινός φίλος», «Ώρα Φιλίας», «Φιλικά χέρια σε μαύρες Ημέρες», «Μια εκπληκτική Οργάνωση Υποστήριξης - Πέντε Έλληνες Δήμοι λένε δεν υπάρχει σημαία ή ιδεολογία στην ανθρωπιστική βοήθεια».

Στις 17 λοιπόν Αυγούστου του 1999 η Τουρκία γνώρισε έναν καταστρεπτικό σεισμό που έπληξε σοβαρά τις περιοχές ιδιαίτερα τις περιοχές Adapazarı και İzmit. Ο σεισμός των 7,4 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ, διήρκεσε 45 δευτερόλεπτα ενώ ένας δεύτερος έπληξε το İzmit πέντε μέρες αργότερα. Το ρήγμα πέρασε μέσα από βιομηχανικές και αστικές περιοχές της χώρας ενώ ο επίσημος αριθμός των θυμάτων ήταν περίπου 17.000, αν και ο πραγματικός αριθμός πιστεύεται ότι είναι πάνω από 35.000. Γύρω στους 300.000 άνθρωποι έμειναν άστεγοι, ενώ το οικονομικό κόστος του σεισμού υπολογίζεται σε περίπου 3 δισ. δολάρια.

Όπως έχει επισημανθεί και νωρίτερα στο συγκεκριμένο πόνημα, το κύριο χαρακτηριστικό του σεισμού στην Τουρκία ήταν η δυσκολία των τουρκικών αρχών να εφαρμόσουν κάθε ορθολογικό σχεδιασμό, λόγω του μεγέθους της καταστροφής, καθώς και το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ελληνικών πρωτοβουλιών που αναλήφθηκαν προέρχονταν όχι μόνο από την κυβέρνηση, αλλά κυρίως και πιο κυρίως από τις τοπικές αρχές, μη κυβερνητικές οργανώσεις και ιδιώτες.

Η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα που δεσμεύτηκε να υποστηρίξει το έργο που συντελούσαν οι Τουρκικές αρχές για τη διάσωση των επιζώντων, την παροχή φαρμακευτικής περίθαλψης και οποιαδήποτε μορφής βοήθεια χρειάστηκε η χώρα.

Μέσα σε λίγες ώρες από το σεισμό, το Υπουργείο Εξωτερικών είχε έρθει σε επαφή με τους ομολόγους τους στην Τουρκία, και ο τότε υπουργός έστειλε τους προσωπικούς του απεσταλμένους στην Τουρκία. Επίσης το υπουργείο δημιούργησε τρεις σταθμούς λήψης προϊόντων και βοήθειας σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Κομοτηνή, σκοπός των οποίων ήταν η συγκέντρωση κάθε βοήθειας σε ιατρικά είδη, ρουχισμό και τρόφιμα. Την ίδια μέρα που προκλήθηκε ο σεισμός το ελληνικό Υπουργείο Δημόσιας Τάξης απέστειλε μια ομάδα διάσωσης αποτελούμενης από 24 άτομα και 2 εκπαιδευμένα σκυλιά διάσωσης, καθώς και αεροπλάνο πυρόσβεσης για να βοηθήσει με την κατάσβεση της πυρκαγιάς που είχε ξεσπάσει στο διυλιστήριο Tuzlas. Η Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας έστειλε μια πλήρως εξοπλισμένη ιατρική ομάδα αποτελούμενης από 11 άτομα, 4 εκ των οποίων ήταν γιατροί, καθώς και

σκηνές, ασθενοφόρα, φάρμακα, νερό, ρούχα, τρόφιμα και κουβέρτες. Το Υπουργείο Υγείας σύστησε τρεις μονάδες για δωρεά αίματος και την ίδια ημέρα βοήθεια εστάλη από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τα νοσοκομεία της Κομοτηνής και της Ξάνθης δημιούργησαν δικές τους μονάδες για δωρεές αίματος, και η Εκκλησία της Ελλάδας ξεκίνησε μεγάλη εκστρατεία για τη συγκέντρωση χρημάτων με σκοπό την αγορά ειδών πρώτης ανάγκης και αποστολής αυτών στη γείτονα χώρα. Οι πέντε μεγαλύτεροι δήμοι της Ελλάδας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πειραιάς, Πάτρα, και Ηράκλειο Κρήτης) απέστειλαν κοινή νηοπομπή με ανθρωπιστική βοήθεια ενώ η Εθνική Ένωση Τοπικών Αρχών (ΚΕΔΚΕ) και ο σύνδεσμος ΟΤΑ της Αττικής προσέφεραν μεγάλα χρηματικά ποσά για τα θύματα του σεισμού.

Η κινητοποίηση λοιπόν της ελληνικής πλευράς ήταν τεράστια και έθεσε σε συναγερμό ολόκληρη τη χώρα. Η προθυμία για βοήθεια σε είδη και χρήματα, η διάθεση ενός ευμεγέθους αριθμού σε ανθρώπινο δυναμικό, ο συντονισμός πολλών φορέων κρατικών η μη, και η αμεσότητα με την οποία εκφράστηκε η αυτόβουλη βοήθεια της ελληνικής πλευράς, προβλήθηκε επάξια στην Τουρκία, τόσο στον τύπο, όσο στην τηλεόραση αλλά και σε επίπεδο συνάντησης φορέων για να ευχαριστήσουν και να τιμήσουν τους αρμοδίους που έκανα την αρωγή αυτή πραγματικότητα. Βέβαια, εδώ οφείλουμε να υπογραμμίσουμε το γεγονός που αναφέραμε και παραπάνω, την έκπληξη δηλαδή με την οποία η γείτονα χώρα αντιμετώπισε την ελληνική προσφορά. Οι λεζάντες στις εφημερίδες είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει ότι η Τουρκία θεωρούσε απίθανο το ενδεχόμενο να παράσχει η Ελλάδα βοήθεια τέτοιου μεγέθους, γεγονός που δυστυχώς εκφράζει την επικρατούσα τότε και ακόμη άποψη ότι οι δύο χώρες αδυνατούν να προσεγγίσουν η μία την άλλη. Βέβαια, η άποψη αυτή έχει δημιουργηθεί ως αποτέλεσμα των πολιτικών πρωτοβουλιών και στρατιωτικών συγκρούσεων και διπλωματικών αποτυχιών αιώνων ενώ ένα γεγονός ιδιαίτερα αξιόλογης προσφορά ήταν περισσότερο καθοριστικό να επαναπροσδιορίσει τη θέση της η κάθε χώρα απέναντι στην άλλη.

Η Τουρκική βοήθεια στην Ελλάδα

Λιγότερο από ένα μήνα μετά την τουρκική καταστροφή, στις 7η Σεπτεμβρίου του 1999 ήταν η σειρά της Αθήνας να χτυπηθεί από ένα ισχυρό σεισμό μεγέθους 5,9 της κλίμακας Ρίχτερ. Η καταστροφή που προκάλεσε ο σεισμός αυτός αποτέλεσε μία από τις πιο καταστροφικές και δαπανηρές φυσική καταστροφή που έπληξε τη χώρα μέσα στα τελευταία 20 χρόνια. Το επίκεντρο ήταν μόλις 18 χιλιόμετρα μακριά από το κέντρο της Αθήνας και λόγω της εγγύτητάς

του στην πυκνοκατοικημένη πόλη, 143 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους ενώ περισσότεροι από 12.000 χρειάστηκαν θεραπεία για τους τραυματισμούς που υπέστησαν. Αν και ο αριθμός των νεκρών ήταν σχετικά χαμηλός, οι ζημιές σε κτίρια και τις υποδομές ειδικά στα βόρεια και δυτικά προάστια της πόλης ήταν αρκετά σοβαρές.

Αυτή τη φορά, η τουρκική πλευρά ανταπέδωσε τη βοήθεια που είχε αποδεχθεί ένα μήνα πριν. Παρόλη τη καταστροφή που είχε ήδη υποστεί η Τουρκία, μπόρεσε να στείλει όση βοήθεια της ήταν δυνατή, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε ακόμα να ανασυγκροτήσει τη χώρα από τη λαίλαπα του δικού της σεισμού. Μια ειδική ομάδα συγκλήθηκε στην Τουρκία, που αποτελούνταν από τη Γενική Γραμματεία του Πρωθυπουργού, τις τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, το Υπουργείο Εξωτερικών αλλά και Εσωτερικών. Παρόλο ότι η και άλλες χώρες πρόσφεραν βοήθεια, όπως το Ισραήλ, η τουρκική βοήθεια ήταν η πρώτη που κατέφτασε όταν το πρώτο εικοσαμελές πλήρωμα διάσωσης έφτασε στην Αθήνα με στρατιωτικό αεροπλάνο μόλις 13 ώρες μετά τον σεισμό. Οι τηλεφωνικές γραμμές στην ελληνική πρεσβεία και τα προξενία στην Τουρκία είχαν κυριολεκτικά μπλοκάρει από τηλεφωνήματα Τούρκων πολιτών που ζητούσαν να μάθουν αν θα μπορούσαν να δώσουν αίμα ή και σε μία περίπτωση ζωτικά όργανα, όπως νεφρό. Σε κάθε περίπτωση η κινητοποίηση δεν ήταν η ίδια, λόγω της μικρότερης καταστροφής που υπέστη η Ελλάδα αλλά και όπως προείπαμε της αδυναμίας σε αυτή τη χρονική στιγμή της Τουρκίας να βοηθήσει στο μέγιστο δυνατό την Ελλάδα, αφού και η ίδια έκλεινε τις πληγές του δικού της σεισμού.

Παρόλα αυτά, αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι η άμεση κινητοποίηση και των δύο χωρών και στους δύο σεισμούς, την επίδειξη ανθρωπιάς σε κατάσταση ανάγκης και των παραμερισμό των πολιτικών διαφορών σε όφελος της ανθρώπινης ζωής. Το ελληνικό κράτος και οι ΜΚΟ έδειξαν το ανθρώπινό τους πρόσωπο πιο καθαρά από ποτέ και αυτός κατέστη ο πιο σημαντικός παράγοντας που αναδιαμόρφωσε τον τρόπο που οι πολίτες και η ηγεσία της Τουρκίας βλέπουν την Ελλάδα και εκείνοι την ελληνική πλευρά.

Αλλά και πολύ πρόσφατα ενόψει της πυρκαγιάς που ξέσπασε στη Χίο καταστρέφοντας ανυπολόγιστης αξίας φυσικό πλούτο, η εφημερίδα Καθημερινή αναφέρει ότι η από την πρώτη στιγμή ο πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου Σμύρνης Εκρέμ Ντεμιρτάς τηλεφώνησε στη Νομαρχία της Χίου και πρότεινε να στείλει βοήθεια.²⁷⁸ Επίσης, ο δήμαρχος του Τσεσμέ Φαϊκ Τουτούντζουόγλου είχε τηλεφωνική επαφή με το νομάρχη της Χίου για τον ίδιο λόγο. Αλλά και οι απλοί πολίτες μέσω ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης ζητούσαν από τις τουρκικές αρχές να βοηθήσουν στην πυρόσβεση.

²⁷⁸ http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathbreak_1_23/08/2012_457940

Συμπερασματικά, όπως φάνηκε από την αναφορά σε άλλες χώρες, η κοινωνία πολιτών αδυνατεί προς στιγμήν να συνδράμει στη λήψη αποφάσεων σχετικά με την εξωτερική πολιτική. Οι σεισμοί σε Ελλάδα και Τουρκία ανέδειξαν τα στοιχεία που οφείλουν οι κυβερνήσεις και οι πολίτες να χρησιμοποιήσουν προκειμένου να επέλθει η προσέγγιση των δύο λαών και αυτά είναι ο ανθρωπισμός και η αρχή της καλής γειτνίασης. Οι ελληνικές και τουρκικές ΜΚΟ βασίζουν τον παράγοντα προσέγγιση σε μη πολιτικά ζητήματα αφού αυτά αποτελούν πρόσφορο έδαφος για επικοινωνία. Οι ελληνικές και τουρκικές ΜΚΟ, όπως και σε άλλες χώρες, προσπαθούν να επιλύσουν μη πολιτικά ζητήματα καθώς αυτά προορίζονται αυστηρά για τους πολιτικούς ιθύνοντες, που ενώ φαινομενικά κρατούν περιορισμένο τον ρόλο τους, ωστόσο αποτελούν σε παγκόσμιο επίπεδο τα μοναδικά ελεύθερα πεδία κινήσεων. Κινούμενες όμως στην ίδια οδό με τις ΜΚΟ ανά τον κόσμο, πορεύονται προς περισσότερες δικαιοδοσίες που γεγονότα όπως οι δύο σεισμοί μπορούν να τους χαρίσουν στο μέλλον.

Δύο τομείς όπου οι ελληνοτουρκική προσέγγιση μπορεί να βρει γόνιμο έδαφος είναι η προστασία του περιβάλλοντος και οι διαχείριση κρίσεων, είτε περιβαλλοντικών είτε άλλης μορφής.

Ως προς το πρώτο σκέλος, Η συνεργασία των δύο χωρών καλύπτει τους τομείς των σεισμικών ερευνών, των αντισεισμικών κατασκευών, των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, της απερίμωσης, θαλάσσιας ρύπανσης, της δασοφυτεύσεως και του οικότουρισμού. Τον Ιούνιο του 2001 κατά την συνάντηση του Έλληνα Υπουργού των Εξωτερικών και του Τούρκου ομολόγου του στη Σάμο και το Kusadası ελήφθη η απόφαση περαιτέρω συνεργασίας για ζητήματα πλημμύρων, κατολισθήσεων και απερίμωσης. Οι δύο χώρες έχουν συμφωνήσει στην από κοινού ανάληψη πρωτοβουλιών σχετικά με την πρόληψη της ρύπανσης στον ποταμό Έβρο, αλλά και την για περιβαλλοντική αειφόρο ανάπτυξη που προβλέπεται να ενδυναμωθεί με την συμμετοχή και ΜΚΟ και από τα δύο κράτη.

Όσον αφορά στις σεισμικές έρευνες τόσο η Ελλάδα, όσο και η Τουρκία μαζί με την Ιταλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής μετέχουν στο πρόγραμμα «Σεισμικό Πρόγραμμα Αιγαίου», το οποίο ερευνά το ρήγμα της βορειοδυτικής Ανατολίας και τις συνέπειες από ενδεχόμενη ενεργοποίησή του. Οι πανεπιστημιακοί και ερευνητικοί εμπλεκόμενοι φορείς είναι: το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το Τουρκικό Ερευνητικό Κέντρο Marmara (Gebze), το Ινστιτούτο Ωκεανογραφίας-Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Bologna και το Πανεπιστήμιο Columbia (Lamont-Doherty Institute).

Οι από κοινού σεισμικές έρευνες πυροδοτήθηκαν ιδιαίτερα μετά τον σεισμό στην Τουρκία το 1999 που γεγονός είναι αποτέλεσε σημαντικό βήμα στην αλλαγή του τρόπου που οι δύο χώρες αντιμετωπίζουν η μία την άλλη. Ο Καρακατσούλης θεωρεί ότι ο σεισμός στην Τουρκία το 1999 «σηματοδότησε τον αναπροσανατολισμό των πάγιων κατευθύνσεων της εξωτερικής πολιτικής των δύο χωρών, αποτελώντας την αφετηρία σχεδιασμών στηριζόμενων στις αρχές της φιλίας και της συνεργασίας.» Συμπληρώνει ότι η «ελληνοτουρκική συνεργασία για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του σεισμού πιστεύουμε ότι συνιστά σημείο καμπής στη θεωρία και πρακτική της διαχείρισης κρίσεων και η ανάλυσή της μπορεί να προσφέρει πολλά σε χώρες με τα χαρακτηριστικά της Ελλάδας και της Τουρκίας.»²⁷⁹ Ο Κουκουδάκης θεωρεί ότι η Ελληνοτουρκική κοινωνική προσέγγιση ξεκινάει βέβαια από τους σεισμούς στην Τουρκία και στην Ελλάδα το 1999,²⁸⁰ άποψη θέση που είχε εκφράσει ο Mustafa Aydin λίγα χρόνια νωρίτερα.²⁸¹

Ένα από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Καρακατσούλης σχετικά με το γεγονός αυτό έχει να κάνει με τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην αντιμετώπιση της κρίσης. Συγκεκριμένα, η «κοινωνία των πολιτών [...] μπορεί να επιβάλλει πολιτικές και τρόπους υλοποίησής τους που υπερβαίνουν τις επίσημες «ορθολογικές» επιλογές. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έγινε φανερό ότι η πολιτική δεν είναι αποτέλεσμα εργαστηριακών αναλύσεων, αλλά εγγενής, ζωντανή γνώση και αναγκαιότητα των υποκειμένων που συμβιώνουν και συμπάσχουν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο.» Επιπρόσθετα, θεωρεί ότι «οι επαγγελματίες 'ορθολογιστές' πολιτικοί δεν είχαν άλλη επιλογή από την υιοθέτηση της πολιτικής που υπαγορεύει η κοινωνία πολιτών, ανεξάρτητα από το κατά πόσο συμβαδίζει με τον υποκειμενικό 'ορθολογισμό' τους. Μια ισχυρή κοινωνία πολιτών είναι σε θέση να υλοποιήσει τις επιλογές της εις πείσμα των όποιων τεχνικών εξουσίας και των πάσης φύσεως επιχειρηματιών της ηθικής.»²⁸² Η κινητοποίηση που επήλθε από ΜΚΟ της ελληνικής πλευράς πέρα από επίπεδο κρατικών και κοινοτικών φορέων (Εκκλησία της Ελλάδος, Μητρόπολη Μυτιλήνης, Ρόδου, Κυδωνίας και Αποκορώνου, Ηλείας, Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Γιατροί Χωρίς Σύνορα, Γιατροί του Κόσμου, Φαρμακοποιοί του Κόσμου, Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών, Ιατρικός Σύλλογος Αμαλιάδας, Σύνδεσμος Ελληνοτουρκικής Συνεργασίας, Σύλλογος Ελλήνων Ολυμπιονικών, Ομοσπονδία Γυναικών Ελλάδος, Σύλλογος Γυναικών Ροδόπης, Σώμα Ελλήνων Προσκόπων, πρόσκοποι και οδηγοί της Λέσβου, ΠΕΑΕΑ-παράρτημα της Ρόδου,

²⁷⁹ Καρακατσούλης 2004:301.

²⁸⁰ Κουκουδάκης 2011:337.

²⁸¹ Aydin 2004:21.

²⁸² Καρακατσούλης 2004:302.

μαθητές της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού σχολείου Βροντάδων Χίου),²⁸³ οδήγησε τον Καρακατσούλη να υποστηρίξει ότι η «μια κρίση μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία επίλυσης προβλημάτων» και ότι «πρόκειται για ένα σημαντικό εισερχόμενο στη θεωρητική ανάλυση των κρίσεων, οι οποίες, σύμφωνα με την παραδοσιακή κατανόησή τους, αποτελούν ένα σταθερό και αμετακίνητο 'κακό' που βρίσκεται εκτός συστήματος. Η επεξεργασία αυτή του 'κακού' κατά την επαφή του με το κρατικό-διοικητικό σύστημα, οι επιδράσεις του στη δομή και τα στοιχεία του συστήματος, καθώς και οι μεταλλάξεις και αναπροσαρμογές που ακολουθούν, συνήθως αποφεύγονται από τα διοικητικά επιτελεία, διότι ανατρέπουν τη γραφειοκρατική τάξη προτεραιοτήτων, στόχων, μέσων και δράσεων.»²⁸⁴

Ο Κουκουδάκης θεωρεί ότι το «νέο περιβάλλον ασφάλειας που προέκυψε μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι προτεραιότητες της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής των δύο χωρών σε συνδυασμό με την κοινή έκθεση και των δύο σε φυσικές καταστροφές και στην κλιματική αλλαγή γενικότερα αποτελούν πέρα από την προοπτική ένταξης μερικά ακόμα βασικά αίτια της προσέγγισης. Ο κίνδυνος τον οποίο υφίστανται και οι δύο χώρες από τις λεγόμενες νέες απειλές, εξαιτίας της γειννίας τους με περιοχές συγκρούσεων, και η ανάγκη αμφοτέρων για οικονομική σύγκλιση τις ώθησαν σε συνεργασία. Υπήρξε κατά αυτόν τον τρόπο μια επιδίωξη συλλογικής ασφάλειας», την οποία ο συγγραφέας εννοεί ως εξής : προτείνει τη «δημιουργία μιας παγκόσμιας ή περιφερειακής διακυβέρνησης με δημοκρατικές καταβολές και ευαισθησίες [...]».²⁸⁵ Για να συμβεί αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η κοινωνική ασφάλεια [...] με όρους ταυτότητας. Θα πρέπει δηλαδή οποιαδήποτε πολιτική απόφαση να παρθεί σε διεθνές επίπεδο για να μην απειλεί την κοινωνική ταυτότητα των πολιτών.» Και συνεχίζει ότι εάν περιοριστούν οι ατομικές ελευθερίες των πολιτών αυτό πρέπει να γίνει με τη συγκατάθεσή τους, ώστε να έχουμε ένα αποτελεσματικό σύστημα συλλογικής ασφάλειας.²⁸⁶ «Στόχος της συνεργασίας αυτής της συνεργασίας και όπως φαίνεται από τις συμφωνίες χαμηλής πολιτικής που υπογράφηκαν, ήταν να επωφεληθούν οι δύο χώρες και κατ'επέκταση οι λαοί τους από το κοινό όραμα και ευημερία. Με άλλα λόγια, υπήρξε μια δραστική αλλαγή στον τρόπο ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας και από τις δύο πλευρές. Αυτό το δεδομένο, μάς επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι τα αίτια της τελευταίας προσέγγισης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας [δηλαδή η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας], [...] αποτελούν τις συνθήκες 'εκκόλαψης', [...] για τη δημιουργία μιας κοινότητας ασφάλειας μεταξύ τους.»²⁸⁷

²⁸³ Καρακατσούλης 2004:306-7.

²⁸⁴ Καρακατσούλης 2004:303.

²⁸⁵ Κουκουδάκης 2011:63.

²⁸⁶ Κουκουδάκης 2011:64.

²⁸⁷ Κουκουδάκης 2011:330.

Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι παρά το θετικό κλίμα που παρουσιάζει ο Κουκουδάκης, ομολογεί ότι σε αυτό το στάδιο «δεν αναμένεται η δημιουργία αμοιβαίας εμπιστοσύνης και ούτε απαραίτητα οι δύο χώρες έχουν σχεδιάσει να δημιουργήσουν μια κοινότητα ασφάλειας μέσω του σχηματισμού κοινής πολιτικής ταυτότητας. Η σημασία αυτού του σταδίου εναπόκειται στο γεγονός ότι τα ενδιαφερόμενα μέλη αντιλαμβάνονται τα οφέλη από την μεταξύ τους συνεργασία και μέσω αυτής να δημιουργούν περισσότερους κοινωνικούς δεσμούς.²⁸⁸ Η δημιουργία μιας πρώτης μορφής θεσμοθετημένης συνεργασίας παίζει ιδιαίτερα βαρύνοντα ρόλο. Η ανάγκη δημιουργίας θεσμών για να διαφυλαχθεί η συνεργασία οφείλεται ακριβώς στο ότι, σε αυτό το αρχικό στάδιο, δεν υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη, και χρειάζονται θεσμοί για να διαφυλάξουν τα συμφωνηθέντα».²⁸⁹ Τέλος, θεωρεί ότι εάν τεθούν τα κατάλληλα θεσμικά πλαίσια από τις κυβερνήσεις, μπορεί αυτά να συσφίξουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο λαών. Και παραδέχεται ότι το ίδιο συμβαίνει μέσω της τέχνης, τα ΜΜΕ, τις διάφορες ΜΚΟ, τα ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια, θεσμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και αθλητικούς συλλόγους και συμπληρώνει «[μ]ε άλλα λόγια, υπάρχει μια εμφανής προσέγγισης και μεταξύ των κοινωνιών».²⁹⁰

Η Σερβία χρησιμοποιείται συχνά ως μια χώρα όπου οι ΜΚΟ πίεσαν την εξωτερική πολιτική και άλλαξαν τα δεδομένα στον τομέα της φιλανθρωπικής δράσης σε περίοδο κρίσης. Συγκεκριμένα, ο Μοσκόφ αναφέρεται στη ελληνική ομάδα των Γιατρών χωρίς Σύνορα που το 1999 διαγράφηκε στα πλαίσια των βομβαρδισμών στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Κοσσυφοπέδιο) διότι δεν ήταν συμβατή με τις καταστατικές αρχές της οργάνωσης περί αμερόληπτης δράσης. Ο ελληνικός πολιτικός κόσμος κατηγόρησε το Διεθνές Γραφείο των ΓΧΣ για μεροληψία υπέρ του ΝΑΤΟ ή υπέρ των Βοσνίων. Τότε δραστηριοποιήθηκαν πολλές ΜΚΟ που στήριξαν την ελληνοσερβική φιλία, την ώρα που η διεθνής κοινότητα όρθωνε ένα αρραγές μέτωπο εναντίον του Μιλόσεβιτς.²⁹¹ Το κρίσιμο σημείο εδώ ήταν ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αγνοήσει το 95% της κοινής γνώμης που τασσόταν υπέρ των Σέρβων. Γεγονός είναι λοιπόν, ότι η πολιτική δράση και ανθρωπιστική δράση λειτούργησαν συμπληρωματικά στην περίπτωση της ελληνικής φιλανθρωπικής αποστολής του Κοσσυφοπεδίου.²⁹²

Ο Μακρής σε κεφάλαιο που αφιερώνει στην ανθρωπιστική βοήθεια, θεωρεί η περίπτωση της ακύρωσης του ελληνικού τμήματος των Γιατρών χωρίς σύνορα, χαρακτηρίζεται από

²⁸⁸ Κουκουδάκης 2011:330.

²⁸⁹ Κουκουδάκης 2011:333.

²⁹⁰ Κουκουδάκης 2011:336.

²⁹¹ Μοσκόφ 2004:62. Δες επίσης Μακρής 2007: 396 και υποσημ. 125.

²⁹² Μοσκόφ 2004:62.

«προκλητική επιλεκτικότητα της εφαρμογής του δόγματος της ανθρωπιστικής επέμβασης».²⁹³ Σημειώνει ότι «το πεδίο δράσης των ΜΚΟ έχει ξεπεράσει τον αρχικό τους ρόλο ως κομιστών ανθρωπιστικής βοήθειας και έχει επεκταθεί σε εξόχως πολιτικά ζητήματα, όπως η ανάπτυξη, η καλή διακυβέρνηση, ο εκδημοκρατισμός, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρωπίνης ασφάλειας. Αυτό είναι παράγωγο της εμπεδωμένης αντίληψης ότι τα λεγόμενα ανθρωπιστικά προβλήματα δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με 'φιланθρωπικές μεθόδους', αλλά μόνο με πολιτική δράση, εστιάζοντας σε γενεσιουργούς αιτίες των ανθρωπιστικών κρίσεων.»²⁹⁴

Η ανθρωπιστική δράση και η βοήθεια σε περιπτώσεις κρίσης αποτελεί ζήτημα που θα έπρεπε να ενεργοποιεί τη πολιτική δράση και να δρα ως γέφυρα επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των λαών. Στο ίδιο πλαίσιο θα έπρεπε να είχε κινηθεί η ανθρωπιστική βοήθεια στην Τουρκία κατά τον σεισμό του 1999, που παρόλη τη βοήθεια δεν έγινε αντικείμενο πλήρους εκμετάλλευσης από την πολιτική ηγεσία.

3.2.6. Εκπαίδευση

Σημαντικός αρωγός στην προσπάθεια αυτού αποτελεί – κατά τον Λιαργκόβα – η συμμετοχή της εκπαίδευσης και συγκεκριμένα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, μιας και ο ρόλος της πέρα από διδακτικός, είναι και ερευνητικός. Συγκεκριμένα, τα Α.Ε.Ι. έχουν ως αποστολή «να παράγουν και να μεταδίδουν τη γνώση με την έρευνα και τη διδασκαλία, και να καλλιεργούν τις τέχνες και τον πολιτισμό».²⁹⁵ Η έρευνα μεταξύ του πανεπιστημίου Θράκης και Αιγαίου θα μπορούσε να προωθηθεί δεδομένης και της εγγύτητας των δύο ακαδημαϊκών ιδρυμάτων,²⁹⁶ ενώ η π πανεπιστημιακή συνεργασία θα μπορούσε να

- α) δημιουργήσει δίκτυα, εξασφαλίζοντας και τη συμμετοχή άλλων ευρωπαϊκών ή μεσογειακών πανεπιστημίων και δημιουργώντας έτσι ένα κέντρο βάρους
- β) βελτιώσει τις δομές της ανώτατης εκπαίδευσης
- γ) να ενισχύσει τους δεσμούς μεταξύ των πανεπιστημίων και των τοπικών κοινωνικο-οικονομικών φορέων

²⁹³ Μακρής 2007: 434.

²⁹⁴ Μοσκόφ 2004:64.

²⁹⁵ ΦΕΚ Α' 69/20-3-2007:1755.

²⁹⁶ Λιαργκόβας 2001:240; Liargovas 2004:159-160.

δ) βελτιώσει την επιμόρφωση του ανθρώπινου δυναμικού που απασχολείται στη διαχείριση των τοπικών διοικήσεων και επιχειρήσεων.²⁹⁷

Οι Κώνστας και Τσάκωνας προτείνουν τρόπους με τους οποίους μπορεί η ακαδημαϊκή κοινότητα να συνδράμει στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Αναφέρονται στον καθηγητή Alexander George και στην προσφορά του στις πολιτικές επιστήμες, διότι επιχείρησε στο έργο του να γεφυρώσει το χάσμα «ανάμεσα στους δύο βασικούς συντελεστές ανάλυσης και άσκησης της εξωτερικής πολιτικής κάθε κράτους δηλαδή τους επιστήμονες/μελετητές της διεθνούς πολιτικής (Scholars ή Policy Analysts) και τους διαμορφωτές αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής (Policy Makers ή Practitioners), οι οποίοι εκκινούν από διαφορετικές αφετηρίες και ο ρόλος τους εξαντλείται σε διαφορετικές προσφορές.»²⁹⁸ Στο ίδιο πλαίσιο, ο Μεγαλοκονόμος θεωρεί ότι η χάραξη της εξωτερικής πολιτικής πρέπει να διακρίνεται από ευλυγισία γιαυτό και θεωρεί ότι η συμμετοχή εκτός από την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, καθηγητών, ερευνητών, ειδικών επιστημόνων και οικονομολόγων, θα έπρεπε να αποτελούν την ομάδα σχεδιασμού.²⁹⁹

Επίσης, στα πλαίσια της επικοινωνίας αυτής η ακαδημαϊκή κοινότητα μπορεί να βοηθήσει την πολιτική ηγεσία όχι να διαμορφώσει της επιλογές της ως προς την χάραξη της πορείας της εξωτερικής πολιτικής αλλά να λειτουργήσει ως στήριγμα στην διαδικασία αυτή.³⁰⁰ Υπάρχουν τρία είδη γνώσης που μπορεί να βρει το στήριγμα αυτό πρακτική εφαρμογή και αυτά είναι το Βασικό Πλαίσιο, η Γενική Γνώση και η Γνώση γύρω από τη συμπεριφορά ενός συγκεκριμένου κράτους. Στη συγκεκριμένη μας ενδιαφέρει το τρίτο είδος γνώσης μιας και αναφερόμαστε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Έτσι, η ακαδημαϊκή κοινότητα και συγκεκριμένα Τουρκολόγοι θα μπορούσαν να προσφέρουν γνώση εξειδικευμένη για τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της γείτονος χώρας, με αποτέλεσμα την προσεκτική και στοχευμένη εφαρμογή ενός τρόπου αντιμετώπισής της βάσει των αντιλήψεων, στόχων της Τουρκίας αλλά και της συμπεριφορά της σε ανάλογες διεθνείς συγκυρίες στο παρελθόν.³⁰¹ Στόχος της προσπάθειας αυτής είναι η αποτελεσματική απόφαση εξωτερικής πολιτικής (effective decision making) που «επιτυγχάνεται μέσω μιας σειράς 'κρίσεων' (Policy Makers' Judgement) στις οποίες υποβάλλουν οι διαμορφωτές αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής τις υψηλής ποιότητας αναλυτικές εκτιμήσεις της ακαδημαϊκής κοινότητας, λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένες –πολιτικού χαρακτήρα– προτεραιότητες και

²⁹⁷ Λιαργκόβας 2001:241.

²⁹⁸ Κώνστας και Τσάκωνας 1994:24; Μεγαλοκονόμος 1994:154.

²⁹⁹ Μεγαλοκονόμος 1994:154.

³⁰⁰ George 1993:116; Κώνστας και Τσάκωνας 1994:24.

³⁰¹ Κώνστας και Τσάκωνας 1994:25; Για τη σχέση ιστορίας με την ιδιοσυγκρασία ενός λαού, δες Δεμερτζής 1989:125-137.

υπολογισμούς όπως : βαθμός συναίνεσης, λαϊκής υποστήριξης, διαθέσιμων επιλογών (usable options), χρονική συγκυρία και καταλληλότητα (timing) κ.λ.π.»³⁰² Ο George θεωρεί ότι προκειμένου να κατανοήσει μια χώρα μια άλλη δεν θα βοηθήσει εάν η ακαδημαϊκή κοινότητα αντιμετωπίσει με λογικές μεθόδους που εφαρμόζονται παντού την άλλη χώρα γιατί τότε τα περιθώρια προσέγγισης και κατανόησης είναι λίγα. Εάν όμως βασιστεί το μοντέλο επικοινωνίας μέσω της εμπειρικής σχέσης του ενός με του άλλου και μελετηθεί επίσης το πώς ο άλλος βλέπει εμάς, τότε τα περιθώρια επικοινωνίας είναι σαφώς πολύ μεγαλύτερα.³⁰³

Για την σύγκλιση σε πανεπιστημιακό επίπεδο ο Κουκουδάκης αναφέρεται σε προγράμματα ανταλλαγής Ελλήνων και Τούρκων φοιτητών, για από κοινού εκδόσεις όπως το «Turkish -Greek relations : the security dilemma in the Aegean», το συνέδριο που διοργάνωσε το πανεπιστήμιο Bilgi σε Μυτιλήνη και Κωνσταντινούπολη αλλά και το μεταπτυχιακό πρόγραμμα που έχει το ίδιο πανεπιστήμιο για την προώθηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όπως επίσης αναφέρει και το τμήμα Τουρκικών σπουδών που ιδρύθηκε το 2004 στο πανεπιστήμιο Αθηνών.³⁰⁴ Πλήθος άλλων φορέων που προωθούν την εκπαιδευτική σύγκλιση Ελλάδας και Τουρκίας όπως το Istanbul policy center, το ΕΛΙΑΜΕΠ, το ΕΚΕΜ, το Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, που το 2005 οργάνωσε κύκλο σεμιναρίων για την Τουρκία, το πρόγραμμα «Βελτίωση των ιστορικών εγχειριδίων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Βαλκανίων, τη συγγραφή βιβλίων όπως το «Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων», ή το Ελλάδα και Τουρκία πέρα από τα στερεότυπα που αποτελεί ιδιωτική πρωτοβουλία.³⁰⁵

Η τελευταία πρωτοβουλία έρχεται ως απάντηση κατά κάποιο τρόπο στο φαινόμενο που παρουσιάζει ο Ηρακλής Μήλλας σε άρθρο του όπου αναφέρεται στα σχολικά τουρκικά εγχειρίδια και στην διαβρωτική εικόνα που έχουν οι Έλληνες αλλά οι Τούρκοι στα αντίστοιχα σχολικά.³⁰⁶ Η θέση του Μήλλα ωστόσο βασίζεται σε έρευνες ειδικών για την εκπαίδευση στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης. Συγκεκριμένα, παιδαγωγοί που έχουν ασχοληθεί με την εκπαίδευση των μουσουλμάνων της Θράκης τονίζουν τον προπαγανδιστικό χαρακτήρα των τουρκικών εγχειριδίων. Αναλυτικότερα, όπως αναφέρει η Κοσσυβάκη, «στα πρόσφατα τουρκικά αναγνωστικά ένα μεγάλο ποσοστό της θεματογραφίας και της εικονογράφησης αναφέρεται στον εθνικισμό και στον κεμαλισμό· ακόμη και τα πιο ουδέτερα κείμενα, που στην σε καμία περίπτωση δεν είναι και τόσο ουδέτερα, περιέχουν και σε αυτά αναφορές στον

³⁰² George 1993:116; Κώνστας και Τσάκωνας 1994:27.

³⁰³ George 1993:130.

³⁰⁴ Κουκουδάκης 2011:349.

³⁰⁵ Κουκουδάκης 2011:350 -352.

³⁰⁶ Millas 2004:54-6.

εθνικισμό και τον κεμαλισμό.»³⁰⁷ Η Κανακίδου εστιάζει στο γεγονός ότι πρέπει να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στην τουρκική στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης είναι άμεσα συνυφασμένα με τη «μάθηση λογικών δομών και τη διαμόρφωση αντιλήψεων και στάσεων ζωής».³⁰⁸ Αν μάλιστα προστεθούν οι ώρες διδασκαλίας του μαθήματος της Γλώσσας, των Θρησκευτικών και της Αριθμητικής (που γίνονται στα τουρκικά), προκύπτει ότι είναι περισσότερες σε αριθμό από τις ώρες της ελληνικής γλώσσας. Ο συνδυασμός αυτών των μαθημάτων, υποστηρίζει η Ελένη Κανακίδου, είναι «ο ιδανικότερος για να επηρεάσει τις διανοητικές και συναισθηματικές διαδικασίες. [...] Έτσι οι πρώτες του παραστάσεις για τον κόσμο όσο και για τις σχέσεις των ανθρώπων, αρχίζουν να δομούνται μέσα από τις πρώτες αφαιρετικές διαδικασίες σε συστήματα ιδεών και αντιλήψεων τα οποία βρίσκουν την ακριβή τους έκφραση στον τουρκικό λόγο. Αντίθετα, η ελληνική που διδάσκεται ως ξένη γλώσσα, δε μπορεί να προσφέρει μέσα από τη Μελέτη του Περιβάλλοντος, τη Γεωγραφία και την Ιστορία τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο από τη στείρα ονομασία αντικειμένων, προσώπων και σχέσεων. Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως ξένης δεν αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο επικοινωνιακό σύστημα, αλλά σε μια προσέγγιση προς ένα σύστημα που παραμένει άλλο - ξένο».³⁰⁹

Η Κανακίδου θέτει τη προβληματική της έλλειψης δυναμικής παρουσίας της ελληνικής πλευράς στα σχολικά εγχειρίδια και τα αναλυτικά προγράμματα στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, αφού η πόλωση στην γλωσσική έκφραση οδηγεί συνειρμικά στην πόλωση στην ιδεολογική έκφραση μεταξύ των μουσουλμανικών μειονοτήτων της Θράκης απέναντι στον ελληνικό πληθυσμό.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι παρουσιάζεται πόλωση όσον αφορά στον ρόλο της εκπαίδευσης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Από τη μία πλευρά, υπάρχουν έντονα φαινόμενα προπαγανδιστικής συμπεριφορά Τούρκων προς τους Έλληνες σε επίπεδο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και την έρευνα γενικότερα γίνεται προσπάθεια να εξομαλυνθούν οι διαφορές μεταξύ των δύο χωρών. Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνουν οι ερευνητές οι συμμετοχής ειδικών επιστημών στην ελληνοτουρκική προσέγγιση μπορεί μόνο θετικούς καρπούς να αποφέρει και σε επίπεδο χαμηλής αλλά και σε επίπεδο υψηλής πολιτικής και να διαμορφώσει την χάραξη μιας διαφορετικής εξωτερικής πολιτικής από την πλευρά και των δύο χωρών.

³⁰⁷ Κοσσυβάκη 2003:43.

³⁰⁸ Κανακίδου 1997: 92.

³⁰⁹ Κανακίδου 1997: 93.

3.2.7. Άλλες πρωτοβουλίες

Το 1998 δημιουργήθηκε το Ελληνοτουρκικό Φόρουμ με την υποστήριξη των κυβερνήσεων των δύο χωρών και τις κατευθύνσεις επιτροπής όπου στόχος είναι η δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης και φιλίας σε επίπεδο κοινωνίας των πολιτών και η προώθηση των διμερών επαφών σε οικονομικό, τεχνικό και πολιτιστικό επίπεδο.³¹⁰ Ο Özel αναφέρεται στη δημιουργία του Ελληνοτουρκικού φόρουμ ως αποτέλεσμα της δυνατότητα των μη-επίσημων φορέων στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων.³¹¹ Θεωρεί ότι αυτοί οι φορείς πρέπει να είναι διαφορετικοί από τους καλά αποδεδειγμένη πρακτική της δραστηριότητας επιχειρηματιών ή δημοσιογράφων που έχουν πρόσβαση και στις δύο χώρες να λειτουργούν ως μεσολαβητές. Υποστηρίζει ότι πρέπει να συμμετέχουν ανεπίσημοι οργανισμοί, think- tanks θα μπορούσαν να έχουν ενεργό ρόλο στο να αλλάξουν αντιλήψεις και να ενθαρρύνουν την κοινωνική μάθηση. Προϋπόθεση θεωρεί τον περιορισμό του γραφειοκρατίας και όποιου κανονισμού ή παραμέτρου μπορεί να λειτουργήσει ανασταλτικά.³¹² Επίσης τονίζει τον ρόλο που διαδραματίζουν οι κυβερνήσεις σε τέτοιες πρωτοβουλίες και τόνισε τη σημασία που απέδωσε στο φόρουμ και το ελληνικό και το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών.³¹³ Ο ερευνητής δηλαδή αναγνωρίζει τη διάθεση που έχει δείξει η κοινωνία πολιτών στο ζήτημα, αλλά τονίζει πρέπει να καλλιεργηθεί η εμπιστοσύνη σε θέματα υψηλής πολιτικής και βασικό κριτήριο για αυτό είναι η υλοποίηση των ΜΟΕ.³¹⁴ Για μια ακόμη φορά δηλαδή αναφέρεται ο καίριος ρόλος των κρατών στη προσέγγιση των λαών παρόλα τα θετικά βήματα. Όπως είχε σημειώσει παλαιότερα ο Aydin, παρόλες τις προσπάθειες συμφιλίωσης και θετικού κλίματος μετά το 1999, υπάρχουν ακόμα πολλά προβλήματα που πρέπει να λυθούν, εκτός από το κλίμα αμοιβαίας δυσπιστίας και όλα τα χρόνια αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων που πρέπει να αντιμετωπιστούν προκειμένου να επιτευχθεί προσέγγιση, αλλιώς κάποιος θα ήταν αφελής όπως λέει ο ερευνητής να πιστέψει ότι μετά το 1999 όλα τα εμπόδια ξεπεράστηκαν.³¹⁵ Το γεγονός ότι η Ελλάδα και η Τουρκία συνεργάστηκαν τη δεκαετία του 1930 και του 1950 στα πλαίσια στην πρώτη περίπτωση ενάντια στην πολιτική Mare Nostrum της Ιταλίας που είχε ως αποτέλεσμα την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου το 1934,³¹⁶ (η οποία ωστόσο δύο

³¹⁰ Κουκουδάκης 2011:337-8.

³¹¹ Ozel 2004:270.

³¹² Ozel 2004: 270-1.

³¹³ Özel 2004: 285.

³¹⁴ Κουκουδάκης 2011:354.

³¹⁵ Aydin 2004: 22.

³¹⁶ Aydin 2004:25.

χρόνια μετά είχε ήδη αρχίσει να καταρρέει³¹⁷), αποτέλεσε τη «μόνη» κατά τον Κουκουδάκη «σοβαρή προοπτική για τη δημιουργία μιας κοινότητας ασφαλείας»,³¹⁸ ενώ ο Aydin θεωρεί ότι δεύτερη ευκαιρία ήταν ενόψει της Σοβιετικής απειλής στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου και του Δόγματος Τρούμαν όπου η συνεργασία των δύο χωρών υποβοηθήθηκε από την Αμερική.³¹⁹ Ωστόσο, κάνει την εξής παρατήρηση. Θεωρεί ότι η πολιτική των εναέριων παραβιάσεων μπορεί να λυθεί «όταν επικρατεί λογική»,³²⁰ την οποία βάσει του τι αναφέρει παρακάτω στο άρθρο του θεωρεί ότι σημαίνει έλλειψη στρατιωτική επέμβασης.

Μία ακόμη πλευρά της ελληνοτουρκικής προσέγγισης που οι ερευνητές θεωρούν θετικό βήμα είναι η δημιουργία στην Ελλάδα του φιλανθρωπικού ιδρύματος ΚΕ.Σ..Σ.Α. «Δήμητρα». Το ΚΕ.Σ..Σ.Α. «Δήμητρα» έχει ως στόχο μεταξύ άλλων «τη μακροπρόθεσμη παροχή συνδρομής στους λαούς της γειτονικής Σερβίας και Τουρκίας...».³²¹ Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία, που ισχύει και για τη βοήθεια στο σεισμό του 1999, κατανοείται στο πλαίσιο της δήλωσης του Μακρή, ο οποίος έχει υποστηρίξει ότι «η υπέρβαση της κρατικής κυριαρχίας προς χάρη των δικαιωμάτων του ανθρώπου [...] σηματοδοτεί [...] ρήξη με την κρατοκεντρική αντίληψη του κόσμου...».³²² Όπως είπαμε νωρίτερα, η κρατική παρέμβαση εμποδίζει το έργο των ΜΚΟ, και τα παραπάνω παραδείγματα δείχνουν την αλλαγή προς τη διακυβέρνηση και τον πιο ενεργό ρόλο των πολιτών σε ζητήματα που απασχολούν την κοινωνία ως σύνολο. Δεδομένης της αλλαγής που συντελείται στην Ελλάδα, που όμως ακόμη παρουσιάζει πολλές παθογένειες, τις οποίες εκθέσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Μακρής αναρωτιέται τι θα κάνουμε για ανταποκριθούμε στην συμφωνία που υπογράψαμε ταυτόχρονα με την Τουρκία για τη κατάργηση των ναρκών κατά προσωπικού. Τονίζει ότι σε άλλες χώρες πέρα από το έργο των διπλωματών και των στρατιωτικών, το θέμα χειρίστηκαν ΜΚΟ και φορείς της κοινωνίας των πολιτών ως εθνικοί συντονιστές της διεθνούς εκστρατείας για την κατάργηση των ναρκών κατά προσωπικού.³²³

Τέλος, ο Κουκουδάκης αναφέρεται στον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη συνεργασία μεταξύ της Κοινωνίας των Πολιτών Ελλάδας και Τουρκίας χρησιμοποιώντας τρία παραδείγματα, δηλαδή την ΜΚΟ AEGREE ANKARA, το Civil Society Development

³¹⁷ Για τις διαδικασίες πριν και μετά την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου, δες την πρόσφατη μελέτη του Ailianos 2010: 137-170. Συγκεκριμένα για την κατάρρευση του συμφώνου, δες στο ίδιο σελ. 161-170.

³¹⁸ Κουκουδάκης 2011:298.

³¹⁹ Aydin 2004:25.

³²⁰ Aydin 2004:44.

³²¹ Πιτσούλης 2002: 277.

³²² Μακρής 2007:392.

³²³ Μοσκόφ 2004:79.

Programme 2001 (ελληνοτουρκικός κοινωνικός διάλογος),³²⁴ και τη διασυννοριακή συνεργασία μεταξύ Ελλάδας Τουρκίας τον Φεβρουάριο του 2004. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας που μπορεί να επηρεάσει τις σχέσεις των δύο κρατών δεδομένης της μελλοντικής ένταξης της Τουρκίας μπορεί να συμβάλλει και ήδη το πραγματοποιεί στην καλυτέρευση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών εντάσσοντας τη δράση των μη κυβερνητικών οργανώσεων στη διαδικασία αυτή.³²⁵ Ο Bahar Rumelili στο άρθρο του για τον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, παρουσιάζει τις επικρατούσες απόψεις που έχουν αναλυθεί σε αυτό το πόνημα και καταλήγει ότι όποια προσπάθεια και να έχει γίνει δε ήταν και δεν θα είναι μακροπρόθεσμη εάν δεν συμμετέχει στην προσέγγιση αυτή η Ευρωπαϊκή Ένωση.³²⁶

Συμπερασματικά λοιπόν, ένας ικανός αριθμός ερευνητών πρεσβεύει ότι σήμερα σε επίπεδο μη κυβερνητικών φορέων αλλά και υψηλής πολιτικής σε μικρότερο βαθμό καταβάλλεται έντονη προσπάθεια να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για να στηθεί το οικοδόμημα της ελληνοτουρκικής φιλίας. Λαμβάνοντας υπόψη ποικίλους τομείς, όπως το εμπόριο και γενικότερα τις οικονομικές επαφές μεταξύ των δύο χωρών, την αδελφοποίηση δήμων και την κινητοποίηση κοινοτήτων με πολιτιστικές εκδηλώσεις, την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τον ρόλο της έρευνας στη επαφή των δύο λαών αλλά και της δημιουργίας οργανισμών που προωθούν την ελληνοτουρκική φιλία, οι ερευνητές θεωρούν ότι έχει ανοίξει ο δρόμος για την προσέγγιση των δύο χωρών, ιδιαίτερα μετά τον σεισμό του 1999. Οι τομείς στους οποίους αναφέρονται οι ερευνητές είναι πολυάριθμοι, ωστόσο διακρίνουμε ότι η προσπάθεια που έχει συντελεστεί μέχρι τώρα δεν είναι αρκετή ώστε να πείσει για μια σαφής αλλαγή του πολιτικού τουλάχιστον κλίματος. Είδαμε ότι η κοινωνία πολιτών είναι ικανή να επηρεάσει την πολιτική βούληση και πράξη, να μεταλαμπαδεύσει την αξία της φιλίας και σε πολιτικό στερέωμα, και έχουν ληφθεί πρωτοβουλίες συνεργασίες μεταξύ των δύο χωρών. Ακόμα ωστόσο παρατηρείται μεγαλύτερη κινητικότητα σε επίπεδο χαμηλής πολιτικής ενώ κυριαρχεί η άποψη ότι εάν δεν αλλάξουν τα δεδομένα σε διακρατικό επίπεδο, τότε η ελληνοτουρκική προσέγγιση δε θα έχει γερές βάσεις στηριζόμενη μόνο στην πρωτοβουλία των μη κυβερνητικών φορέων. Και επιπλέον, πέρα από την αλλαγή στην επίσημη πολιτική των δύο χωρών, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει τη δυνατότητα να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προσέγγιση αυτή. Καθώς η Τουρκία επιθυμεί την ένταξή της, η Ελλάδα μπορεί να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία αυτή και να συνυπάρξει ειρηνικά με τη γείτονα χώρα. Βέβαια, δεν

³²⁴ Κουκουδάκης 2011:345.

³²⁵ Κουκουδάκης 2011:346.

³²⁶ Rumelili 2004:9, 19.

μπορούμε να πούμε ότι η συνεργασία αυτή αποτελεί ένδειξη φιλίας αλλά περισσότερο διπλωματίας στα πλαίσια της ένταξης. Παρόλα αυτά, η ένταξη της Τουρκίας μπορεί να αποτελέσει σημαντικό αρωγό στην προσέγγιση των δύο χωρών. Ο ρόλος της εξωτερικής πολιτικής λοιπόν είναι καίριος στην διαδικασία αυτή και οι υποστηρικτές της άποψη ότι έχουν γίνει πολλά βήματα από την προσπάθεια της κοινωνίας πολιτών δεν ξεχνούν τη καίρια αυτή παράμετρο.

Οι υποστηρικτές της άποψης ότι η ελληνοτουρκική προσέγγιση δεν μπορεί να υπάρξει που θα παρουσιάσουμε ακολούθως, στηρίζονται ακριβώς στις πολιτικές και στρατιωτικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ των δύο χωρών κατά το παρελθόν, αλλά και στη μορφή που έχει λάβει η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία.

3.3. Η απαισιόδοξη άποψη

Αντίθετα με τον Καζάκο και τον Κουκουδάκη, όσον αφορά την ελληνοτουρκική επαφή μέσω της οικονομικής συνδιαλλαγής ο Λιαργκόβας θεωρεί ότι το επίπεδο της δραστηριότητας αυτής «κάθε άλλο παρά ικανοποιητικό μπορεί να χαρακτηριστεί.»³²⁷ Η παρατήρησή του αυτή πηγάζει από το χαμηλό επίπεδο των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο χωρών,³²⁸ στο επίπεδο τουρισμού ή έκδοση βίζας για τους Τούρκους που δεν ισχύει για τους Έλληνες στην περίπτωση της Τουρκίας, το κόστος διέλευσης των ελληνικών πλοίων από τα Δαρδανέλια,³²⁹ στον τομέα των επιχειρήσεων η συνεργασία δεν είναι «ακόμη ανεπτυγμένη», και πέρα από έναν αριθμό προσπαθειών, « η εκάστοτε πολιτική αστάθεια λειτουργούσε αρνητικά».³³⁰ Οι Έλληνες τουρίστες είναι οι τέταρτοι στη θέση των τουριστών που επισκέπτονται την Τουρκία, ενώ οι Τούρκοι δεν είναι τόσοι λόγω του χαμηλού βιοτικού επιπέδου των Τούρκων, της φορολογίας κάθε πολίτη που φεύγει στο εξωτερικό και κακή κατάσταση συγκοινωνιακών υποδομών.³³¹ Ωστόσο, οφείλουμε να πούμε ότι η αρνητικότητα του Λιάργκοβα ισχύει μόνο για την οικονομική σχέση μεταξύ των δύο χωρών, διότι κατά τα άλλα είναι θετικός στη δυνατότητα προσέγγισής τους. Άλλα αρνητικά σημεία που επισημαίνονται όσον αφορά την οικονομική τους σχέση είναι η ύπαρξη δύσκαμπτων γραφειοκρατικών διαδικασιών καθώς και η έλλειψη συμμόρφωσης προς τους Κοινοτικούς κανόνες και συμφωνίες εμπορίου εμφανίζονται ως τα

³²⁷ Λιαργκόβας 2001:232.

³²⁸ Λιαργκόβας 2001:232.

³²⁹ Λιαργκόβας 2001:234; Liargovas 2004:157.

³³⁰ Λιαργκόβας 2001:234.

³³¹ Κουκουδάκης 2011:347, υποσημ. 756.

κυριότερα εμπόδια για την πρόσβαση των επιχειρήσεων Ελλάδας και Τουρκίας στις αγορές των δύο χωρών.³³²

Σε αντίθεση επίσης με τον Μακρή και τον Ρίζα που πιστεύουν στα κοινά πολιτισμικά σημεία μεταξύ των δύο χωρών και στο γεγονός ότι οι πολιτιστικές εκδηλώσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια λύση στην «ενδημική δυσπιστία» που χαρακτηρίζει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις,³³³ η Μπότσιου αντιτάσσεται και παραμένει είναι άκρως επιφυλακτική για την όποια προοπτική προσέγγισης. Ο λόγος είναι, όπως εξηγεί η ίδια, ότι οι δύο χώρες έχουν διαφορές ιστορικής παρά πολιτιστικής φύσης και με αυτό το σκεπτικό αναρωτιέται εάν η ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας θα μπορέσει να διασπάσει «μια συνεκτική παράδοση αντιπαράθεσης ή εντάσσεται ως απλός ενδιάμεσος σταθμός στον βεβαρημένο χάρτη της ελληνοτουρκικής γειτνίασης με αμετάβλητα όλα του τα αδιέξοδα και επικίνδυνα μονοπάτια».³³⁴ Η Μπότσιου δηλαδή αμφιβάλλει ακόμη και για τον ευεργετικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Ευρωπαϊκή Ένωση στην προσέγγιση των δύο χωρών.

Ο Γιάννης Μήτσιος αντίθετα με τις πεποιθήσεις των Μακρή και τον Ρίζα αναφέρεται στην πολιτισμική πόλωση των δύο χωρών. Θεωρεί ότι προκειμένου να επιτευχθεί και να διατηρηθεί η πολυπολιτισμικότητα στις σχέσεις των κρατών «θα απαιτηθούν μεγάλες προσπάθειες κυρίως από τις κυρίαρχουσες κουλτούρες σε έθνη-κράτη και μια ειλικρινής διεθνή συνεργασία με γνώμονα το σεβασμό, την ανοχή και την αποδοχή του διαφορετικού, διεργασία όμως που θα απαιτήσει αρκετές δεκαετίες ή και πιθανόν να μην πραγματοποιηθεί ποτέ, δεδομένης της ανθρωπίνης φύσης.»³³⁵ Ο Μήτσιος αμφιβάλλει για τη δυνατότητα συμβίωσης των λαών που έχουν διαφορετική κουλτούρα και πολιτισμικό υπόβαθρο. Αν και δεν αναφέρεται στο ρόλο της κοινωνίας πολιτών στο συγκεκριμένο θέμα, η άποψή του για τη αδυναμία των δύο λαών για ουσιαστική επικοινωνία περικλείει την επαφή τόσο σε επίπεδο υψηλής όσο και σε επίπεδο χαμηλής πολιτικής.

Ο Σαζανίδης είχε εκφράσει παλιότερα την άποψη ότι δεν μπορεί να υπάρξει ουσιαστική «φιλία» με την έννοια της «εγκάρδιας συνεργασίας» μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας για πολλούς λόγους : τα 400 χρόνια σκλαβιάς, τους πολέμους μεταξύ των δύο και την κακοπιστία λόγω των πολλών συγκρούσεων. Θεωρεί ότι αν και στο παρελθόν έγιναν προσπάθειες να έρθουν κοντά οι δύο χώρες με σκοπό τη φιλία, η προσπάθεια πάντα γινόταν από την ελληνική πλευρά και όχι από κοινού.³³⁶ Η οπτική γωνία του Σαζανίδη που αμφιβάλλει για οποιαδήποτε

³³² ΚΕΚ-ΙΝΕ/ΓΣΕΕ 2006:7; Αγαπητίδης 2008:466.

³³³ Ρίζας 2006:31-2.

³³⁴ Μπότσιου 2001: 133-4.

³³⁵ Μήτσιος 2002:168. Για τον ρόλο της κουλτούρας στην πολιτικής, δες Δεμερτζής 1989.

³³⁶ Σαζανίδης 1979: 193.

θετική εξέλιξη στο μέλλον αλλά ταυτόχρονα προτείνει ότι η Ελλάδα οφείλει να αυξήσει τον στρατιωτικό της εξοπλισμό και να φροντίζει να εκπαιδεύει επαρκώς τις ένοπλες δυνάμεις,³³⁷ πηγάζει από το γεγονός ότι το βιβλίο εκδίδεται πέντε χρόνια μετά την εισβολή στην Κύπρο και διαθέτει έντονο συναισθηματικό τόνο.

Η μερίδα των ερευνητών αμφιβάλλουν για τη δυνατότητα συμφιλίωσης αφού αμφιβάλλουν για την διαλλακτικότητα της Τουρκίας, το βαθμό των οικονομικών σχέσεων, την ουσιαστική πολιτισμική σύγκλιση αλλά και τον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην προσπάθεια. Το γεγονός ότι αμφιβάλλουν για τη λειτουργία θεσμών όπως η οικονομία, ο πολιτισμός και η Ευρωπαϊκή Ένωση δείχνει να θεωρούν ότι υπό άλλες προϋποθέσεις θα μπορούσαν αυτοί οι τομείς να παίξουν ρόλο. Η διαφορά λοιπόν με την αισιόδοξη μερίδα των ερευνητών είναι ότι ενώ κινούνται σε ίδιους άξονες, αντιμετωπίζουν διαφορετικά τον ρόλο αυτών. Ωστόσο, η πλειοψηφία αναφέρεται, όπως θα δούμε τώρα, στην στρατιωτική και πολιτική σχέση των δύο χωρών ως το σημαντικότερο εμπόδιο στην προσπάθεια προσέγγισης.

3.4. Ο ρόλος της ιστορικισμού στις ελληνοτουρκικές σχέσεις

Ξεκινώντας από το σχόλιο του Σαζανίδη για την κακοπιστία μεταξύ λόγω των πολλών συγκρούσεων είναι χρήσιμο να αναφερθούμε σε ένα αρκετά καθοριστικό παράγοντα στη σχέση των δύο χωρών και στον τρόπο που αυτές παρουσιάζονται στην βιβλιογραφία και έχει να κάνει με τον ρόλο του ιστορικισμού στις σχέσεις τους, τη θεωρία δηλαδή ότι η ιστορία καθορίζει την πραγματικότητα και περαιτέρω πορεία ενός κράτους ή τις σχέσεις του με άλλα κράτη.

Ο Gellner συσχετίζει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την Κοινωνία Πολιτών με τον ιστορικισμό. Ο ερευνητής αναγνωρίζει τη σημασία του ιστορικισμού ως φαινομένου, ωστόσο δέχεται ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο κινητήριος μοχλός των πεποιθήσεων μας σχετικά με την Κοινωνία Πολιτών και αυτό διότι «οι ετυμηγορίες της ιστορίας είναι πράγματι πολύ ασαφείς και απρόβλεπτες και ακόμη αν κάποιος τις γνώριζε, θα ήταν και πάλι δειλία να τις αντιμετωπίσει ως αυθεντικές.»³³⁸ Στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο κινείται ο Μακρής, θεωρώντας ότι «η απορρύθμιση του ψυχροπολεμικού κόσμου προκάλεσε μια βαθιά κρίση θεωρίας στις Κοινωνικές επιστήμες. Η κρίση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στο επιστημονολογικό πεδίο: η γνωσιολογική και προγνωστική εγκυρότητα των ρεαλιστικών, φιλελεύθερων και μαρξιστικών

³³⁷ Σαζανίδης 1979: 197.

³³⁸ Gellner 1996:284.

παραδειγμάτων έχει περιοριστεί αρκετά, εξαιτίας των κοσμογονικών ανακατατάξεων και μετασχηματισμών που γνωρίζει η ανθρώπινη δραστηριότητα.»³³⁹

Ο Aydin θεωρεί όταν υπάρχει δυνατότητα συμφιλίωσης και προσέγγισης, αλλά όταν το «είναι» του κάθε κράτους κινδυνεύει από την κάθε λεπτομέρεια και η συλλογική μνήμη του παρελθόντος υπεισέρχεται στη διαδικασία προσέγγισης τότε αυτή είναι καταδικασμένη να αποτύχει.³⁴⁰ Οι τρεις ερευνητές αναγνωρίζουν τη σημαντικότητα του ιστορικής πορείας στη σχέση των λαών, ωστόσο δέχονται η μελλοντική τους εξέλιξη και οι ιστορικές συγκυρίες δεν μπορούν πάντα να προβλέπονται.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, ο Νεοκλής Σαρρής απαντά σχετικά με την επίδραση του ρόλου της Τουρκίας στην ελληνική εξωτερική πολιτική ότι αυτό «που υπάρχει και δεν αμφισβητείται είναι η τουρκική πραγματικότητα. Σε αυτήν στηρίζω τις απόψεις μου. [...] Για παράδειγμα, όταν υπάρχουν συνεχείς εκδηλώσεις των τουρκικών, ενάντια στην Ελλάδα, βλέψεων, που δεν περιορίζονται μόνο σε κατά καιρούς δηλώσεις επισήμων ή μη της γειτονικής χώρας προσώπων, αλλά αντικειμενοποιούνται σε γεγονότα και καταστάσεις που ζήσαμε και ζούμε για μια περίοδο τουλάχιστον εβδομήντα χρόνων, τότε μπορεί να ευσταθεί η διατύπωση προ-βλέψεων και για το μέλλον.»³⁴¹ Αιτιολογεί τη δήλωσή του από το εξής «ίσως γιατί ο χρόνος στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ανελίσσεται σπειροειδώς, συνεχώς ανακυκλούμενος, παρέχοντας την ψευδαίσθηση της κίνησης εκείνης όπου δεν υπάρχει, και της ακινησίας εκεί όπου υπάρχει κίνηση. Γι' αυτό και ο χρόνος αυτός είναι *απατηλός*.»³⁴² Επίσης διότι θεωρεί την «ύπαρξη μιας αλήθειας που υπερβαίνει τα όρια της κουλτούρας, το πιο σημαντικό μεμονωμένο γεγονός σχετικά με την ανθρώπινη κατάσταση» και «ότι αποτελεί μια από τις βάσεις της Κοινωνίας Πολιτών, γιατί κατέστησε δυνατή εκείνη τη γνωστική ανάπτυξη και εκείνη την άρνηση του απολυταρχισμού στην οποία βασίζεται (η Κοινωνία Πολιτών).»³⁴³ Γι' αυτό θεωρεί ότι η Κοινωνία Πολιτών εν μέρει μόνο «φαίνεται συνδεδεμένη με το ιστορικό μας πεπρωμένο».³⁴⁴ Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Ηρακλείδης, ο οποίος τονίζει ότι οι «τραυματικές εμπειρίες των λαών πάντοτε παίζουν ένα ρόλο στην εξωτερική πολιτική και συνήθως κακό ρόλο. Συμβάλλουν σε αυτοεκπληρούμενες προφητείες του ολέθρου.»³⁴⁵ Η εικόνα που παρουσιάζουν οι Σαρρής και Ηρακλείδης διαφοροποιούνται από την προαναφερόμενη ομάδα ερευνητών, αφού πιστεύουν ότι η θεωρία του ιστορικισμού κυριαρχεί

³³⁹ Μακρής 2007:317.

³⁴⁰ Aydin 2004:43.

³⁴¹ Σαρρής 1994:306.

³⁴² Σαρρής 1994:312.

³⁴³ Gellner 1996:285.

³⁴⁴ Gellner 1996:285.

³⁴⁵ Ηρακλείδης 1994:79.

στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και ότι αφού οι σχέσεις τους μέχρι τώρα ήταν κυρίως από αρνητικές έως χείριστες έτσι θα συνεχίσουν να είναι.

Βλέπουμε ότι και στον ρόλο του ιστορικισμού οι απόψεις των ερευνητών δίστανται, αλλά το γεγονός ότι αναφέρονται και οι δύο πλευρές σε αυτόν, δείχνει ότι τον θεωρούν σημαντικό παράγοντα όταν μελετούμε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Ως τελευταίο μέρος της παρουσίασης του θέματος θα αναφερθούμε στον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στη Τουρκία και θα συμπεριλάβουμε και απόψεις ερευνητών για τον τρόπο που αυτή μπορεί να λειτουργήσει σε σχέση με άλλα κράτη αλλά και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

3.5. Ο ρόλος της Κοινωνίας Πολιτών στην Τουρκία

3.5.1. Η απαισιόδοξη άποψη

Ο Κονδύλης κρατά αρνητική στάση απέναντι στη δυνατότητα της Τουρκίας να επιδείξει δυναμική πρωτοβουλία των ΜΚΟ σε θέματα εξωτερικής πολιτικής διότι την εξωτερική της πολιτική την εφαρμόζει με επεκτατικές διαθέσεις. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι θα «ήταν όμως μεγάλο λάθος να θεωρήσει κανείς τις εσωτερικές αντιφάσεις και διαμάχες, που σημαδεύουν βαθιά το τουρκικό έθνος, ως παράγοντα με αναγκαστικά αρνητική επίδραση πάνω στο γεωπολιτικό του δυναμικό. [...] Οι εσωτερικές τριβές και αντιφάσεις σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις θέτουν σε κίνηση μια χειμαρρώδη επεκτατική ορμή. Αν αυτό γίνει πράγματι, τότε ό,τι στα προκατειλημμένα μάτια των 'εκσυγχρονισμένων' και 'πολιτισμένων' 'δημοκρατών' εμφανίζεται ως 'υπανάπτυξη και άρνηση της 'κοινωνίας των πολιτών', μεταβάλλεται σε ιδεώδες μίγμα για την άσκηση επιθετικής εξωτερικής πολιτικής με όλα τα μέσα.»³⁴⁶ Ο Κονδύλης θεωρεί ότι η Τουρκία θεωρείται ως χώρα όπου η κοινωνία πολιτών δεν έχει ιδιαίτερο ρόλο και σε αυτό μπορεί να απαντήσει με επιθετική εξωτερική πολιτική και όχι με διάλογο.

Ο Ernest Geller στο βιβλίο του «Η κοινωνία των πολιτών και οι αντίπαλοί της: Συνθήκες ελευθερίας» εξηγεί τη σχέση μεταξύ του τουρκικού κράτους και του Ισλάμ, την οποία σχέση θεωρεί ως το βασικότερο λόγο που η Κοινωνία πολιτών δεν μπορεί να βρει πρακτική

³⁴⁶ Κονδύλης 1998:386.

εφαρμογή. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι το κράτος παραμένει θεοκρατικό και ότι η πολιτική βούληση συμπίπτει συχνά με την βούληση του θεού προκειμένου να γίνει η βούληση αυτή αποδεκτή, ότι «δεν φαίνεται να αναμένεται τίποτα άλλο από την πολιτική» και ότι η «προσδοκία κάποιας επιπρόσθετης Κοινωνίας Πολιτών που θα μπορούσε να ελέγχει το Κράτος, [...] θα έμοιαζε σχεδόν ασέβεια και οπωσδήποτε δε θα ήταν ρεαλιστική. Το κράτος μπορεί να κληθεί να λογοδοτήσει για την παραβίαση του θεϊκά ορισμένου Νόμου ή για την αποτυχία της εφαρμογής του, αλλά όχι για κάποιες πρόσθετες απαιτήσεις που επιβάλλονται από την λαϊκή βούληση, όταν αυτή η τελευταία είναι αντίθετη με τη θεϊκή. Τελικά, η κοινωνία φαίνεται ότι δε διαθέτει άλλο συνεκτικό υλικό πέρα από την πίστη και από τη νομιμοφροσύνη».³⁴⁷ Προσθέτει ότι η «αυθεντία των Γραφών, η καθολική στροφή προς τους κανόνες και ο πουριτανισμός, η ρύθμιση, αν και όχι η καθαγίαση της οικονομικής ζωής, ο μονοθεϊσμός, η περιορισμένη τυπολατρία και ο θρησκευτικός, αν και όχι πολιτικός ατομικισμός παρήγαγαν κατά κάποιο τρόπο μια παγκόσμια θρησκεία, που μέχρι τώρα τουλάχιστον, είναι ανθεκτική στην εκκοσμίκευση και τείνει όλο και περισσότερο να κυριαρχεί στις χώρες, που έχει την πλειοψηφία. Υπάρχει βέβαια η περίεργη περίπτωση της Τουρκίας, όπου οι μάζες φαίνονται μεν να ακολουθούν αυτήν την τάση, ταυτόχρονα όμως τους επιβάλλεται μια Κοινωνία Πολιτών από μια στρατιωτική-πολιτική ελίτ, που είναι αφοσιωμένη σε μια κοσμική και απορρέουσα από την κεμαλική κληρονομιά στάση, της οποίας είναι ο συνειδητός και μερικές φορές άγρυπνος φρουρός. Αρχικά την είχε υιοθετήσει ως υποτιθέμενο κλειδί για τον εκσυγχρονισμό και την πολιτική και οικονομική ισότητα με τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Στη συνέχεια όμως προσκολλήθηκε σε αυτήν τη στάση με πεισματική προσήλωση. Αυτό οδήγησε σε έναν περίεργο φαύλο κύκλο. Η εφαρμογή της δημοκρατίας οδηγεί σε νίκη των θρησκευτικών τάσεων, που παραβιάζουν τις κεμαλικές αρχές και προκαλούν ένα διορθωτικό *πραξικόπημα*. Αφού τακτοποιήσουν την κατάσταση οι στρατηγοί παραιτούνται, αποκαθιστούν τη δημοκρατία και ο κύκλος συνεχίζει.»³⁴⁸

Ο Gurbey αντικρούει τις θέσεις του Gellner ειδικά σε ό,τι έχει να κάνει με τον ρόλο της εκκοσμίκευσης στην επέκταση της κοινωνίας πολιτών. Χαρακτηρίζει ως «παράλογη» την αναφορά στο Ισλάμ σαν ενιαίο σύνολο που όμως όπως ο ίδιος παραδέχεται ξεχωρίζει ο Gellner την Τουρκία από τις υπόλοιπες ισλαμικές χώρες. Το δεύτερο σημείο αντίθεσης με τον Gellner είναι η υπόθεσή του ότι η εκκοσμίκευση είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών. Θεωρεί ότι ο Gellner δεν έχει συλλάβει στην ουσία του τι σημαίνει εκκοσμίκευση για την Τουρκία. Η εκκοσμίκευση στην Τουρκία αποτέλεσε ένα από τα

³⁴⁷ Gellner 1996:75.

³⁴⁸ Gellner 1996: 270.

μεγάλα σχέδια των ανώτερων πολιτικών, οικονομικών και οικονομικών ομάδων σε μια προσπάθεια να ανεβάσουν την κοινωνία στο επίπεδο του σύγχρονου πολιτισμού και δεν λειτουργεί διαφορετικά από την κοινωνία πολιτών, ούτε θα πρέπει να νοείται ως εχθρός της κοινωνίας πολιτών. Η τελευταία παρατήρηση έρχεται ως απάντηση στο γεγονός ότι η πολιτική και στρατιωτική ελίτ προσπαθεί να φιμώσει κάθε μορφής θρησκευτικής φωνής στην κοινωνία που αναζητά την αλλαγή.³⁴⁹

Παρόλο ότι αντικρούει τον Gellner, ο Gürbey αναγνωρίζει ότι η κοινωνία πολιτών έχει πολλές δεσμεύσεις σήμερα που δεν επιτρέπουν να εφαρμόσει στο βαθμό ίσως που θα ήθελε τα προγράμματά της. Συγκεκριμένα σημειώνει ότι η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία αποτελείται από κοινωνικές ομάδες που δεν εμφανίζονται να έχουν επίδραση στην πολιτική κοινωνία. Από τις τρεις μεγάλες ισλαμικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, όπως είναι η AK-DER (Γυναίκες Ενάντια στον Ρατσισμό), ÖZGÜR-DER (Οργανισμός για την Ελευθερία της Σκέψης και των Δικαιωμάτων για την Εκπαίδευση) και MAZLUM-DER (Οργανισμός για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Αλληλεγγύη για τους Καταπιεσμένους Ανθρώπους), μόνο η τελευταία φαίνεται να έχει αρμονικές σχέσεις με την πολιτεία, ενώ οι άλλες δύο έχουν ως στόχο να επηρεάσουν άμεσα την αντίληψη των πολιτών χωρίς να συνεργάζονται με την κυβέρνηση. Γενικά ακόμη και σήμερα υπάρχει η άρνηση εκ μέρους των ΜΚΟ της Τουρκίας για συνεργασία και σύνδεση με την πολιτική κοινωνία.³⁵⁰ Αλλά και γενικότερα οι υπάρχουσες κυβερνητικές ομάδες έχουν τάσεις να λειτουργούν αυτόβουλα και όχι σε συντονισμό με άλλες οργανώσεις. Συν τοις άλλοις θεωρεί ότι διαφέρουν η μια από την άλλη και αδυνατούν να βρουν σημείο επαφής μεταξύ τους.³⁵¹ Κατά συνέπεια, η κοινωνία πολιτών λειτουργεί ως χώρος όπου «αντιδημοκρατικές ομάδες τοποθετούν της ταυτότητές τους σε πράξη.»³⁵² Παρόλο λοιπόν το γεγονός ότι η Τουρκία έχει σημειώσει πρόοδο στην προώθηση της Κοινωνίας Πολιτών, η έλλειψη επαφής μεταξύ αυτής και της πολιτείας αλλά και ο θρησκευτικός χαρακτήρας που την διέπει, κάνει την κοινωνία αυτή πολιτών ιδιαίτερη αλλά όχι και τόσο επιτυχή.

Στο ίδιο κλίμα, τον δεσμευτικό ρόλο της στρατιωτικής ηγεσίας στην Τουρκία στη κοινωνική λειτουργία υπογραμμίζει ο Λιάκουρας. Θεωρεί ότι παρά την απόφαση του Ελσίνκι το 1999 ακόμη και σήμερα η στρατιωτική ηγεσία καθορίζει το περιεχόμενο της εθνικής ασφάλειας και οι αποφάσεις του στρατού έχουν δεσμευτική χροιά για την πολιτική

³⁴⁹ Gürbey 2006: 6-7.

³⁵⁰ Gürbey 2006:17.

³⁵¹ Gürbey 2006: 18.

³⁵² Gürbey 2006:19.

κυβέρνηση.³⁵³ Όπως υποστηρίξαμε και νωρίτερα, το πρόβλημα στη λειτουργία των ΜΚΟ είναι η κρατική παρεμβατικότητα, η οποία ορίζεται όχι από το ίδιο τον πολιτικό κόσμο αλλά τους στρατιωτικούς δημιουργώντας έναν παρεμβατικό τύπο κράτους που ενσωματώνει τη διαφορετικότητα και την ετεροδοξία σε ολοκληρωτικά σχήματα ελέγχου.³⁵⁴

Ο Κουκουδάκης εντοπίζει το εξής «παράδοξο» όπως χαρακτηρίζει στην Τουρκία σε σχέση με τις ΜΚΟ. Πρεσβεύει ότι υπάρχει ενεργή Κοινωνία Πολιτών με δημοκρατική κουλτούρα και ταυτότητα και εμφανή διάθεση να διαδραματίσει τον ελεγκτικό της ρόλο. Η παρεμβατική κουλτούρα του τουρκικού κράτους όμως δεν επιτρέπει κάτι τέτοιο, με συνέπεια να εξακολουθεί να υφίσταται ένα μεγάλο δημοκρατικό έλλειμμα στην Τουρκία σε όρους ταυτότητας.»³⁵⁵ Όπως και στην Ελλάδα έτσι και στην Τουρκία εξαιτίας της πολιτικής κουλτούρας, «η αυτονομία της κοινωνίας των πολιτών εξακολουθεί να παραβιάζεται από τις επιθυμίες του τουρκικού κράτους, το οποίο στο όνομα της εθνικής ασφάλειας καταπατεί ανθρώπινα δικαιώματα, ελευθερίες πολιτών και μειονοτήτων».³⁵⁶ Γενικά αντιμετωπίζουν προβλήματα στην ελευθερία της έκφρασης, στα πολιτιστικά δικαιώματα, ακόμα και στη άσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων, δεδομένου ότι διάφορες οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, όπως τα φιλοτουρκικά και τα φιλοισλαμικά, έχουν τεθεί πολλές φορές εκτός νόμου.³⁵⁷ Τέλος, έχει υποστηριχτεί ότι η «ιδιότυπη μορφή του τουρκικού κράτους αφαιρεί από την κοινωνία των πολιτών οποιαδήποτε δυνατότητα επηρεασμού της εξωτερικής πολιτικής της»,³⁵⁸ μια δήλωση που έρχεται σε αντίθεση με τη θέση που έχει ο υποστηρίξει ο Gürbey, και αναφέραμε παραπάνω, ότι δηλαδή η ίδια η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία δεν συνδέεται και ίσως δεν επιθυμεί να συνδεθεί με την πολιτική ηγεσία.

Ο Σπύρος Λίτσας είναι τελείως αρνητικός στο ενδεχόμενο εκδημοκρατισμού της Τουρκίας και της κοινωνίας της. Συγκεκριμένη σημειώνει ότι «ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι η Τουρκία θα αναγνωρίσει την Κυπριακή Δημοκρατία, (οι στρατιωτικοί έχουν φροντίσει να καταστήσουν γνωστό σε όλες τις πολιτικές δυνάμεις της χώρας ότι κάτι τέτοιο ισοδυναμεί με εθνική προδοσία)· ακόμα κι αν οι Κούρδοι αποκτήσουν το δικαίωμα της ισονομίας και ισοδικίας με τους υπόλοιπους Τούρκους πολίτες, διατηρώντας όμως παράλληλα τη γλώσσα, τα πολιτιστικά και εθνολογικά τους στοιχεία αναλλοίωτα με την ανοχή του επίσημου κράτους, (ο Στρατός συνεχίζει να αρνείται ότι οι Κούρδοι αποτελούν διαφορετική εθνότητα εμμένοντας στην Κεμαλική αδόκιμη ορολογία των ορεσίβιων Τούρκων)· ακόμα κι αν η Τουρκία άρει το

³⁵³ Λιάκουρας 2002:143.

³⁵⁴ Δεμερτζής 1989:283.

³⁵⁵ Κουκουδάκης 2011:168.

³⁵⁶ Κουκουδάκης 2011:167. Για την πολιτική κουλτούρα ως φαινόμενο, δες Δεμερτζής 1989.

³⁵⁷ Κουκουδάκης 2011:167. Για την πολιτική κουλτούρα ως φαινόμενο, δες Δεμερτζής 1989.

³⁵⁸ Μούτσογλου 2000: 281.

casus belli στο Αιγαίο, αναγνωρίσει τη συνταγματική αρμοδιότητα του Ανώτατου Δικαστηρίου της Χάγης και επιλύσει το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας με την Ελλάδα όπως ορίζει το Διεθνές Δίκαιο (κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει αν το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας δεν δώσει τη συγκατάθεση του)· ακόμα κι αν θεσμοθετηθεί η θρησκευτική και πολιτιστική ανεκτικότητα απέναντι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στους Αλεβίτες· ακόμα κι αν η Τουρκία μεταμορφωθεί από τη μια μέρα στην άλλη σε μια νέα χώρα, με νέες δομές και πολιτικοκοινωνικές ισορροπίες, η αλλαγή τμήματος της εθνικής συνείδησης ενός λαού είναι το πιο δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο, επίτευγμα.»³⁵⁹

Μέχρι σήμερα λοιπόν οι ΜΚΟ στην Τουρκία έχουν πολύ περιορισμένο ρόλο και αναρωτιέται κανείς πώς είναι δυνατόν να μιλάμε για ελληνοτουρκική προσέγγιση όταν υπάρχουν εξελίξεις δύο ταχυτήτων σε ένα κοινό στόχο. Η απάντηση θα μπορούσε να έρθει από τη δεύτερη ομάδα ερευνητών που πρεσβεύουν ότι υπάρχει σχετική κίνηση στην Τουρκία χωρίς να τις δίνουν όμως μεγάλες διαστάσεις.

3.5.2 Η αισιόδοξη άποψη

Ο Keane μιλά για «αυξανόμενο ενδιαφέρον για την κοινωνία των Πολιτών» στην Τουρκία,³⁶⁰ που βρίσκει την έκφρασή της σε σχολεία, θεατρικές ομάδες, νοσοκομεία, τζαμιά, εταιρίες υπολογιστών, όπου η Κοινωνία Πολιτών λειτουργεί ως η χαμηλότερη βάση μιας μεσαίας τάξης ανθρώπων με ακαδημαϊκή μόρφωση.³⁶¹

Ο Colas αναφερόμενος στην κοινωνία πολιτών στο Ισλάμ και όχι συγκεκριμένα για Τουρκία) θεωρεί ότι «ακόμα και τα πιο αρχαϊκά κοινωνικά κινήματα είναι πιο κοντά σε αναζήτηση του μοντέρνου. Ο Ισλαμισμός [...]είναι για πολλούς ένα αγαπημένο παράδειγμα του πώς μεσαιωνικές, θεοκρατικές πολιτικές ασκούν επιρροή σε μοντέρνες συνθήκες. Ωστόσο κάτω από την επίκληση των αγίων κειμένων και των παραδόσεων, τα μουσουλμανικά κινήματα είναι καθόλα μοντέρνα στην οργάνωσή τους, το πρόγραμμά τους, την στρατηγική τους και τις διεθνείς σχέσεις. Υπό αυτήν την άποψη μπορούν να συγκριθούν με τα πιο επαναστατικά κινήματα του κόσμου.»³⁶²

Η δεύτερη λοιπόν άποψη αφορά στις δυνατότητες που έχει η Τουρκία ως μουσουλμανικό κράτος να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα και όπως πιστεύουν έχει γίνει μια καλή αρχή, που

³⁵⁹ Λίτσας 2007:47.

³⁶⁰ Keane 1998:27.

³⁶¹ Keane 1998:28.

³⁶² Colas 2002:71.

ωστόσο εάν περιοριστεί όπως και στην Ελλάδα, η κρατική παρέμβαση θα μπορούμε να ελπίζουμε σε περισσότερες πρωτοβουλίες στο μέλλον.

3.5.2.1 Λαθεμένη ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνίας πολιτών στην Τουρκία

Τέλος, οφείλουμε να εντάξουμε στην αισιόδοξη άποψη μια τρίτη ενδιάμεση άποψη σχετικά με το βαθμό που η κοινωνία πολιτών λειτουργεί στην Τουρκία. Αυτήν την άποψη έχει υποστηρίξει ως ένα βαθμό ο Gürbey, αλλά υποστηρίζεται περισσότερο από τον Masoud Kamali και έχει να κάνει με την διαφοροποίηση της κοινωνίας των πολιτών στην Τουρκία σε σχέση με τη μορφή που αυτή έχει στη Δύση. Ο Kamali λοιπόν πιστεύει ότι λαθεμένα δεν αναγνωρίζεται από τους δυτικούς ερευνητές – όπως από τον Gellner – οι ιδιαίτερες συνθήκες όπου αναπτύσσεται η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία.

Σε αντίθεση με τη αρνητική στάση που κράτησε ο Gürbey στις θέσεις του Gellner, ο Kamali θεωρεί ότι ο Gellner αντιμετωπίζει την κοινωνία πολιτών της Τουρκίας με δυτικά πρότυπα γι' αυτό δηλώνει ότι δεν υπάρχει έντονη η παρουσία του θεσμού αυτού στη γείτονα χώρα. Συγκεκριμένα η Κοινωνία Πολιτών στο Ισλάμ αποτελείται όχι από μονάδες, αλλά από ομάδες που γεύονται μια σχετική ελευθερία από το κράτος. Η αυτονομία των ομάδων αυτών βασίζεται στην κοινωνική εξουσία,³⁶³ θεωρεί με λίγα λόγια, ό,τι και ο Gürbey, ότι δηλαδή η ελίτ έχει τον έλεγχο των αρμοδιοτήτων σε ό,τι αφορά την κοινωνία πολιτών. Παρόλα αυτά, η Τουρκία μαζί με το Ιράν και την Αίγυπτο έχουν αναπτύξει μια άκρως επιλεκτική μοντερνοποίηση των κοινωνικών θεσμών τους την οποία ακολουθούν και άλλες χώρες.³⁶⁴ Στην Τουρκία η διαδικασία αυτή είχε ήδη ξεκινήσει από τον 19^ο αιώνα με το κίνημα των Νεότουρκων που όπως είδαμε είχε ως στόχο την εκδήλωση μεγαλύτερης ανοχής για τους μη Οθωμανούς και τους μη Μουσουλμάνους. Από αυτό το κίνημα προερχόταν και ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο σημαντικότερος αναμορφωτής του τουρκικού έθνους.³⁶⁵ Αν και η προσπάθειά του για εκμοντερνισμό της χώρας, όπως και η προσπάθεια να δώσει βήμα στις εκδημοκρατικές φωνές του πολιτικού συστήματος απέτυχε,³⁶⁶ σήμερα στην Τουρκία, όπως γράφει ο Kamali, οι θρησκευτικές οργανώσεις προσπαθούν να πραγματοποιήσουν αυτό που το κράτος δεν μπόρεσε να κάνει, δηλαδή να εκδημοκρατίσει τους θεσμούς. Υπάρχει μια μεγάλη κοινωνικοπολιτική διαίρεση στην τουρκική κοινωνία που έχει λάβει τρεις μορφές : το κράτους

³⁶³ Kamali 2001: 459.

³⁶⁴ Kamali 2001: 471.

³⁶⁵ Kamali 2001: 472.

³⁶⁶ Kamali 2001: 473.

και τον στρατό που είναι σε μεγάλο ποσοστό προσανατολισμένος προς την μοντερνοποίηση, μια προς τη Δύση προσανατολισμένη κοινωνία πολιτών που αποτελούν τη σύγχρονη κοινωνία πολιτών στην Τουρκία, και τέλος νέα θρησκευτικά κινήματα.³⁶⁷ Πολλά κινήματα που θεωρούνταν οπισθοδρομικά έχουν αποβληθεί από τη δημόσια σφαίρα καθώς θεωρούνταν αντιδημοκρατικά. Σε αυτή τη διαδικασία βοήθησε η ένταξη μελών της κοινωνίας πολιτών σε νέες, καλύτερες οικονομικές και κοινωνικές θέσεις αλλά και η ιδεολογική μεταβολή που υπέστησαν τα ποικίλα θρησκευτικά κινήματα.³⁶⁸

Η θρησκεία λοιπόν κινεί τα κοινωνικά κινήματα στις Ισλαμικές χώρες και την Τουρκία και αυτό αποτελεί όπως πιστεύουν οι δυτικοί ερευνητές στοιχείο οπισθοδρομισμού και αποδεικτικό ότι δεν υπάρχει κοινωνία πολιτών στην Τουρκία. Από την άλλη, κυρίως μουσουλμάνοι ερευνητές θεωρούν ότι η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία έχει σημειώσει τεράστια πρόοδο αλλά διαφέρει σε χαρακτηριστικά από εκείνη των ευρωπαϊκών χωρών.

Συμπερασματικά, οι κοινωνία των πολιτών σε Ελλάδα και Τουρκία θεωρείται από τη μια πλευρά ότι αναπτύσσουν έργο τα τελευταία χρόνια και ιδίως μετά τον σεισμό του 1999, αλλά από την άλλη αμφισβητείται ξεκάθαρα ο βαθμός στον οποίο μπορούν να διαφοροποιήσουν το πολιτικό σκηνικό αφού αμφισβητείται ακόμα και η υπόστασή τους. Οι ερευνητές παρουσιάσουν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος εκθέτοντας διαφορετικές απόψεις κάθε φορά για τα ίδιο θέμα, είτε αφορά την εξωτερική πολιτική, την κοινωνία πολιτών, την οικονομία και πολλά άλλα, γεγονός που καθιστά αδύνατο να παρουσιαστεί μια συγκεκριμένη άποψη σχετικά με το εάν πραγματικά μπορεί να επιτευχθεί προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών βάσει της δραστηριότητας των πολιτών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων.

3.6 Συμπεράσματα

Το συγκεκριμένο πόνημα είχε ως στόχο την ανάδειξη του ρόλου της κοινωνίας πολιτών ως φορέας διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας στην προσέγγιση με την Τουρκία. Η ιστορική αναδρομή, η ανάλυση του όρου, των συνθηκών ανάπτυξης αλλά και οι παθογένειες της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα, η ελληνική εξωτερική πολιτική και η τουρκική κοινωνία πολιτών συνθέσαν το μωσαϊκό μιας ερευνητικής εργασίας που είχε ως στόχο να μελετήσει σε ποιο βαθμό και εάν είναι δυνατή η προσέγγιση των δύο λαών μέσα από τις συνθήκες που εκθέσαμε. Αν και έχει ήδη αναφερθεί, ωστόσο οφείλουμε και εδώ να

³⁶⁷ Kamali 2001: 474.

³⁶⁸ Kamali 2001: 474.

σημειώσουμε ότι οι απόψεις σχετικά με τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο χωρών διαφέρουν. Και οι δύο πλευρές στέκονται στα ίδια σημεία, όπως για παράδειγμα την οικονομική επαφή ή τον πολιτισμό, τα οποία όμως αντιμετωπίζουν από διαφορετική οπτική γωνία και κατά συνέπεια εξάγουν πολύ διαφορετικά συμπεράσματα. Από τη μια πλευρά δηλαδή υπάρχει η μερίδα που θεωρεί ότι η προσέγγιση των δύο χωρών είναι δυνατή αφού υπάρχει επαφή σε επίπεδο εμπορίου, πολιτισμού, κοινοτήτων, εκπαίδευσης και από την άλλη μια μερίδα που θεωρεί ότι για τους ίδιους λόγους δεν παρατηρούν αξιοσημείωτη πρόοδο. Η πρώτη μερίδα στηρίζεται στην τάση της εποχής για συμφιλίωση των λαών στα πλαίσια της διαπολιτισμικότητας ενώ η δεύτερη ακολουθεί τον πολιτικό ρεαλισμό που έχει διδάξει ο ιστορικισμός στις σχέσεις των λαών. Βέβαια, να πούμε ότι η δεύτερη μερίδα ρίχνει το περισσότερο βάρος στις επιθετικές διαθέσεις των Τούρκων, που σημαίνει ότι εάν αυτό αλλάξει να δούν θετικότερα την προσπάθεια συμφιλίωσης και ουσιαστικής συνεργασίας των δύο λαών. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που τονίζεται και από τις δύο πλευρές δείχνει ότι σήμερα η υψηλή πολιτική εξακολουθεί να παίζει τον σημαντικότερο ρόλο στην προσέγγιση Ελλάδας και Τουρκίας παρά την τάση για διακυβέρνηση των λαών από την κοινωνία πολιτών. Η ελληνική και τουρκική πραγματικότητα είναι ακόμη μακριά από την διακυβέρνηση όπως νοείται σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, ωστόσο αναγνωρίζουμε πλέον τον καίριο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η κοινωνία πολιτών σε όλα τα επίπεδα. Σίγουρα και στις δύο περιπτώσεις η επίδρασή της στην υψηλή πολιτική δεν είναι ακόμη σε τέτοιο βαθμό ώστε να την επηρεάσει δραστικά, ωστόσο έχει συντελεστεί ένας ιδεολογικός προσανατολισμός προς αυτή την κατεύθυνση.

Η Ευρωπαϊκή ένταξη της Τουρκίας θεωρείται από τους ερευνητές ο πιο καθοριστικός παράγοντας που μπορεί να διαμορφώσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και αποτελεί ευκαιρία για τις δύο χώρες η προοπτική αυτή. Σίγουρα, ο τρόπος που η Τουρκία χειρίζεται τα εξωτερικά θέματα έχει αλλάξει όπως είχαν σημειώσει οι Μηλιός και Κυπριανίδης ήδη το 1990, ότι «η διεθνοπολιτική απομόνωση και μη αναγνώριση της κρατικής υπόστασης της Βόρειας Κύπρου, ο συνακόλουθος οικονομικός αποκλεισμός, οι επιπτώσεις που έχει το Κυπριακό για την Τουρκία, καθώς και το διεθνές ενδιαφέρον και οι πιέσεις που εξασκούνται τον τελευταίο καιρό στην τουρκική και τουρκοκυπριακή πλευρά, δημιουργούν την εντύπωση ότι η 'απορριπτική' τουρκική στρατηγική δεν μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα μακρόβια.»³⁶⁹ Και πράγματι, ο τρόπος που κατανοεί την επαφή της η Τουρκία με τις γείτονες χώρες έχει αλλάξει και προσπαθεί στα πλαίσια της καλής γειτονίας να βελτιώσει το ευρωπαϊκό προφίλ της. Ίσως η ενταξιακή

³⁶⁹ Μηλιός και Κυπριανίδης 1990:18.

προοπτικής της Τουρκίας αναβαθμίσει τον ρόλο της κοινωνίας πολιτών στην διακυβέρνηση του κράτους, όπως θα έπρεπε να είχε συμβεί και στην περίπτωση της Ελλάδας. Ωστόσο, οι αδυναμίες που παρουσιάζονται καθιστούν την κοινωνία πολιτών ως σίγουρα όχι τον καθοριστικότερο φορέα στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας προς την Τουρκία.

1.5.1. Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου

Έχοντας εξετάσει τις πολιτικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από το 1453 και έως το 2005 μπορούμε να συνάγουμε ότι αυτές εξαρτώνται από τη θέση ισχύος που θα βρεθεί η κάθε χώρα και τις ευκαιρίες για πολιτική επιβολή και γεωγραφικό όφελος που είχαν παρουσιαστεί. Ως στιγμές σταθμοί στις σχέσεις αυτές αποτελεί η αναγνώριση από την πλευρά των Τούρκων για την επικείμενη πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη στροφή του 20ού αιώνα και η αναγκαστική αναγνώριση για πρώτη φορά της θρησκευτικής ετερότητας. Η απώλεια της Μικράς Ασίας και ο ελληνικός ξεριζωμός το 1922 οδήγησαν εκ νέου σε μια προσπάθεια προσέγγισης των δύο χωρών που θα τερματιστεί το 1974, όταν η ιδεολογία περί εξωτερικής πολιτικής θα αλλάξει ριζικά και στις δύο χώρες και θα εκφραστεί στη εμμονή στις θέσεις των δύο για τα θέματα του Αιγαίου και το Κυπριακό. Το Κυπριακό, όπως πιστεύει ο Ρίζας και πλήθος άλλων ερευνητών, άμεσα ή έμμεσα επηρεάζει όμως πάντα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και αποτελεί καίριο σημείο στις σχέσεις των δύο χωρών.³⁷⁰

Η ιστορική ανασκόπηση συνέδραμε στο να μελετήσουμε την γένεση φαινομένων που πλήττουν μέχρι το 2005 την τουρκική εξωτερική πολιτική, όπως για παράδειγμα η συνθήκη των Σεβρών. Η ελληνική πλευρά εμμένει σε αποφάσεις που έχουν κυρωθεί από διεθνείς συνθήκες και παρουσιάζεται σήμερα αδιάλλακτη βασιζόμενη σε παλαιότερες συνθήκες μεταξύ των δύο. Η εξέταση της σχέσης τους από το 1453 έως το 2005 δείχνει ότι οποιοσδήποτε προσπάθειες καταβλήθηκαν για την συμφιλίωση των δύο απέβησαν μάταιες μιας και η πολιτική τους στάση έχει πλέον σκληρύνει χωρίς να έχει δοθεί λύση στα προβλήματα που δημιουργούν την πόλωση αυτή. Ο Σολταρίδης θεωρεί ότι η πολυμορφική σχέση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας οφείλεται σε δύο λόγους, στην επεκτατική πολιτική που ασκεί η Τουρκία μετά τη συνθήκη της Λωζάνης και στο γεγονός ότι η Ελλάδα δεν έχει επιδείξει σταθερή εξωτερική πολιτική.³⁷¹ Ο Αλεξανδρής συμφωνεί σε αυτό και προσθέτει ότι η ελληνική πλευρά συγκεκριμένα στα γεγονότα μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης έδειξε υποχωρητικότητα, γεγονός που ισχυροποίησε την σκληρή στάση στην εξωτερική πολιτική της

³⁷⁰ Ρίζας 2006:161.

³⁷¹ Σολταρίδης 1988:9.

Τουρκίας.³⁷² Ο Birand δέχεται ότι οι στις περιπτώσεις που καλυτερεύουν οι σχέσεις των δύο χωρών οφείλεται σε εξωτερική πίεση και όχι σε προσπάθειες από τις δύο πλευρές,³⁷³ και βέβαια μόνο στις περιπτώσεις που η εξωτερική πίεση ή βοήθεια γίνεται αποδεκτή από τις δύο πλευρές.³⁷⁴

Φαίνεται ότι η είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί τον μοναδικό πυλώνα που έχει μείνει αλώβητος και πάνω σε αυτόν θα μπορούσε να στηριχτεί μια μελλοντική συνεργασία των δύο, μιας και η Τουρκία αναγνωρίζει τον ευεργετικό ρόλο της Ελλάδας σε αυτήν τη διαδικασία. Αυτό ήταν εξάλλου το βασικό επιχείρημα της κυβέρνησης Καραμανλή (2004-2009) ήταν ότι η ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας θα σήμαινε ειρηνικές σχέσεις για τις δύο χώρες.³⁷⁵ Η Ελλάδα από την άλλη συνδράμοντας την είσοδο της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να εξασφαλίσει την επίλυση των διαφορών με τη γείτονα χώρα στο θέμα του Αιγαίου αλλά και το Κυπριακό.³⁷⁶ Ο Σολταρίδης στην αποτίμηση της συνάντησης στο Νταβός και στα συμπεράσματα που εξάγει αναφέρεται στην αλλαγή στάσης κυρίως της Τουρκίας μιας και θεωρεί ότι η επεκτατική της πολιτική δεν της άφηνε περιθώρια επίδειξης πράξεων καλής θέλησης.³⁷⁷ Μια σημαντική παρατήρηση που κάνει ο Σολταρίδης είναι ότι η Τουρκία θα έπρεπε να αναγνωρίσει τον ρόλο που της παρέχει η Ελλάδα για την είσοδο της στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ως «μη περιθωριοποίηση» το αναφέρει ο Σολταρίδης) και ότι υπό αυτή την προοπτική θα έπρεπε να είναι πιο διαλλακτική η Τουρκία στην εξωτερική της πολιτική.³⁷⁸

Μελετώντας τις δομές της εξωτερικής πολιτικής, ο Βαληνάκης εκτιμά ότι «ο τουρκικός κίνδυνος θα εξακολουθεί να αποτελεί προτεραιότητα για την ελληνική εξωτερική και αμυντική πολιτική. Μια προσέγγιση των δύο χωρών δεν μπορεί να αποκλειστεί, ιδίως εν όψει των διεθνώς πιέσεων και των αναγκάων πολιτικών χειρισμών. Όμως εκτιμάται ότι αν και οι δύο χώρες προχωρήσουν στην εκτόνωση της οξυμένης σχέσης τους, η ειρηνική συνύπαρξή τους, θα σκιάζεται από αμοιβαία καχυποψία και τις διαφορές ανάμεσα στο δυναμικό των δύο χωρών. Όσο, δηλαδή, ομαλή και αν είναι η σχέση Ελλάδας-Τουρκίας, το στρατιωτικό δυναμικό της Τουρκίας (που αυξάνεται ραγδαία, ενώ το αντίστοιχο ελληνικό φαίνεται – αριθμητικά, τουλάχιστον, και συγκριτικά- σχεδόν καθηλωμένο) θα είναι μόνιμη πηγή

³⁷² Αλεξανδρής 1991(α): 35.

³⁷³ Birand 1991: 27.

³⁷⁴ Laipson 1991:177.

³⁷⁵ Ρίζας 2006:174; Θεοδωρόπουλος 2002:623-5.

³⁷⁶ Θεοδωρόπουλος 2002:626-630; Κουκουδάκης 2011:300.

³⁷⁷ Σολταρίδης 1988:258-262.

³⁷⁸ Σολταρίδης 1988:260.

ανησυχίας.³⁷⁹ Τη στάση αυτή θα ενισχύει και η τάση της Τουρκίας να μην αποκλείει κατηγορηματικά τη χρήση ή απειλή χρήσης βίας ως μέθοδο αντιμετώπισης της Ελλάδας». ³⁸⁰ Επίσης, η Άγκυρα φαίνεται να θέλει να οργανώσει τα μουσουλμανικά ή τουρκογενή κράτη, μειονότητες και πληθυσμούς σε Καύκασο, Κ. Ασία, Βουλγαρία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Ιράκ) για τις επιδιώξεις της.³⁸¹ Η λύση που προτείνεται από τον Βαληνάκη είναι ότι η Ελλάδα πρέπει να συγκεράσει την ευρωπαϊκή συμμετοχή της Τουρκίας με τα ιδιαίτερα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας, να επιδιώκει να ενεργεί ως ο πρωταγωνιστής και εγγυητής της διαβαλκανικής συνεργασίας, με σκοπό να πάρει η τελευταία τον χαρακτήρα μηχανισμού συνεννόησης και επίτευξης σταθερότητας,³⁸² αλλά και θεσμικού προθαλάμου για μελλοντική ένταξή τους στους (μέχρι τότε) δυτικοευρωπαϊκούς οργανισμούς. Ταυτόχρονα, να υπενθυμίζει στους εταίρους της εκείνους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ότι οι απειλές χρήσης βίας της Τουρκίας συνιστούν έναν επικίνδυνο αποσταθεροποιητικό παράγοντα στην περιοχή.³⁸³ Η άποψη του Βαληνάκη είναι ότι η δυσπιστία απέναντι στην Τουρκία και η έλλειψη δυναμικών πρωτοβουλιών στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στον Βαλκανικό χώρο, μειώνουν τις πιθανότητες συνεργασίας μεταξύ των δύο. Η έρευνα φαίνεται να υποστηρίζει σε ένα βαθμό τις πιθανότητες προσέγγισης που θα όμως θα προκύψουν ύστερα από αμοιβαίες υποχωρήσεις και πράξεις ουσίας. Τα αποτελέσματα της ιστορικής επισκόπησης και των απόψεων των ερευνητών επιβεβαιώνονται και από τις οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών. Η μελέτη των Δαμαντίκο και Λαμπρίδη έχει δείξει ότι το πολιτικό κλίμα διαμορφώνει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και τα πεδία της διμερούς οικονομικής συνεργασίας και υποστηρίζουν ότι η «ευρωπαϊκή προοπτική και των δύο χωρών δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για βελτίωση των όρων συνεργασίας και περαιτέρω διεύρυνση αυτής σε «απαγορευμένους» ως σήμερα τομείς.»³⁸⁴

Βέβαια, τα παραπάνω δεν καλύπτουν τις απόψεις όλων των ερευνητών, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ωστόσο εδώ αρκεστήκαμε να αναφερθούμε επιλεκτικά σε συγκεκριμένες απόψεις που ομολογουμένως αποτελούν και τη πλειοψηφία των τοποθετήσεων οι οποίες είναι θετικές ως προς τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο λαών. Αλλά, όσον αφορά τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην προσέγγιση των δύο χωρών, θα δούμε ότι όταν γίνεται λόγος για το συγκεκριμένο θέμα οι απόψεις διίστανται σε σημαντικό βαθμό.

2.1.5 Η κοινωνία πολιτών ως ιστορικό φαινόμενο

³⁷⁹ Βαληνάκης 2010(β):46.

³⁸⁰ Βαληνάκης 2010(β):47.

³⁸¹ Βαληνάκης 2010(β):47; Κώνστας και Τσάκωνας 1994:22; Ήφαιστος και Τσαρδανίδης 1992:343-4.

³⁸² Κώνστας και Τσάκωνας 1994:21-2; Ήφαιστος 1994.

³⁸³ Βαληνάκης 2010(β):47.

³⁸⁴ Δαμαντίκος και Λαμπρίδης 2004:18.

Η αναγκαιότητα της κοινωνίας των πολιτών όμως δεν είναι σύγχρονη. Ως όρος η «Κοινωνία Πολιτών» εμφανίζεται στην Ευρώπη στο έργο του Adam Ferguson (1723-1816) «An essay on the history of the civil society» στα πλαίσια του σκωτσέζικου Διαφωτισμού και προωθήθηκε κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.³⁸⁵

Εμπνευσμένη από την διακήρυξη της αμερικανικής επανάστασης του 1776, η «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη» ψηφίστηκε το 1789 στη Γαλλία κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης.³⁸⁶ Βασισμένη στις ιδέες του Διαφωτισμού και επηρεασμένη από ανάλογο φιλελεύθερο κλίμα κατοχύρωνε για την αστική τάξη με τα άρθρα της κάποια θεμελιώδη δικαιώματα που ως τότε είχαν καταπατηθεί από την εξουσία του απολυταρχικού καθεστώτος, όπως την αναγνώριση σε όλους του δικαιώματος της ελευθερίας, της ισότητας, της ανεξιθρησκίας και το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας. Επίσης προασπίστηκε την εξουσία που πηγάζει από το λαό, καταργήθηκαν οι τίτλοι ευγένειας και ορίζονταν ότι όλοι οι πολίτες ήταν δεκτοί σε διάφορα αξιώματα, θέσεις και υπηρεσίες ανάλογα με τις ικανότητές τους, με αξιοκρατικά δηλαδή πλέον κριτήρια. Η σημασία της αναφοράς στις πρώιμες προσεγγίσεις στην έννοια των πολιτών στα πλαίσια του Σκωτσέζικου Διαφωτισμού αλλά και οι εννοιολογικές διευκρινίσεις των Hegel, Marx και Gramsci, όπως σημειώνει η Σημίτη, αποτελούν την θεωρητική βάση για τις σύγχρονες επιστημονικές αναλύσεις του όρου.³⁸⁷ Το γεγονός ότι η Κοινωνία Πολιτών αποτέλεσε κοινωνική ανάγκη ήδη πριν τρεις αιώνες δηλώνει την πρώιμη ανάγκη των ανθρώπων να απαιτήσουν καλύτερους όρους ζωής σε διάφορα επίπεδα και η ίδια ανάγκη εκφράζει τη δράση των σύγχρονων μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Πιο κοντά στη σημερινή μορφή της κοινωνία πολιτών βρίσκονται τα κοινωνικά κινήματα που άρχισαν να δημιουργούνται ιδιαίτερα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.³⁸⁸ Τα κινήματα αυτά εμφανίστηκαν το 1970 και ένα σημαντικό στοιχείο των Νέων Κοινωνικών Κινήματων (ΝΚΚ) όπως είχαν καθιερωθεί να λέγονται είναι ότι επιδίωξαν να υπερασπίσουν το δικαίωμα «στη διαφορετικότητα μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης πλουραλιστικής κοινότητας».³⁸⁹ Η διαφορετικότητα είναι σημαντικό στοιχείο όχι μόνο στα ΝΚΚ αλλά και στις σημερινές κοινωνίες πολιτών καθώς σε πολλές περιπτώσεις ενεργούν όχι μόνο συμπληρωματικά αλλά και διαφορετικά από πολιτικές κατευθύνσεις ενός κράτους. Ένα άλλο κοινό στοιχείο είναι ότι η

³⁸⁵ Gellner 1996:112; Colas 2002:121-2.

³⁸⁶ Keane 1998:82-3.

³⁸⁷ Σημίτη 2002 169

³⁸⁸ Gellner 1996:281.

³⁸⁹ Σημίτη 2002 169

πολιτική δράση των ΝΚΚ δεν είναι πάντα άμεσα ορατή στη δημόσια σφαίρα.³⁹⁰ Δηλαδή ενεργούν με τρόπο που στο πολιτικό στερέωμα δεν είναι έκδηλη η δράση τους, που συμβαίνει και στην Ελλάδα, όπως θα δούμε, με συνέπεια να μην επιδρά πάνω στην πολιτική η δράση τους.

Όμως το ευτύχημα είναι ότι σήμερα γίνεται μια συνειδητή προσπάθεια να αναλάβει πολιτικές πρωτοβουλίες η Κοινωνία Πολιτών γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στη βιβλιογραφία. Μεταξύ άλλων για παράδειγμα, ο Colas στο βιβλίο του «International civil society: social movements in world politics» περιγράφει και αναλύει τη σημασία και τους τρόπους που η Κοινωνία Πολιτών συμμετέχει και συμβάλει στα πολιτικά τεκταινόμενα παγκοσμίως.³⁹¹ Δείχνει ότι η Κοινωνία Πολιτών ανά τον κόσμο έχει αποκτήσει διεθνή χαρακτηριστικά, γεγονός που συμβάλλει συχνά στην αλλαγή στον ρόλο που διαδραματίζει η πολιτική ηγεσία. Αυτός και ο λόγος που σε σύγχρονες μελέτες για την εξωτερική πολιτική εντάσσεται και η δραστηριότητα των ΜΚΟ.

Η δραστηριότητα των πολιτών δηλαδή όπως διαφάνηκε από την περιεκτική αυτή ιστορική αναφορά δείχνει ότι παρουσίασε τις εξής μεταβολές: από ανάγκη για ενσωμάτωση στον λειτουργικό ιστό και αναγνώριση των στοιχειωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στην αφανή πολιτική δράση και κατόπιν στην ενσωμάτωση τη δράσης αυτής στα πλαίσια όχι μόνο της εσωτερικής αλλά και της εξωτερικής πολιτικής. Η σύγχρονη πλουραλιστική, πολυπολιτισμική και συχνά διαπολιτισμική κοινωνία έδωσε ώθηση στην διαφορετικότητα του ρόλου των μη κυβερνητικών οργανώσεων και τις ανέδειξε σε πολύτιμους αρωγούς τις εξωτερικής πολιτικής των σύγχρονων κρατών. Ωστόσο, όπως και η σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας κινούνται σε διαφορετικές ταχύτητες ανά χώρα, έτσι και η δράση της κοινωνίας των πολιτών διαφέρει από χώρα σε χώρα γεγονός που επιτρέπει τη σύγκριση και τη διαφοροποίηση αυτών βάσει εξέλιξης, μορφής και αποτελεσματικότητας. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές είναι σε θέση τοποθετούν θετικά και αρνητικά πρόσημα μπροστά από τον ρόλο μιας μη κυβερνητικής οργάνωσης σε μια χώρα Α διότι μπορεί η δράση της να υπερτερεί ή να υπολείνεται σε σχέση με τη χώρα Β.

2.1.6 Η κοινωνία πολιτών και η αξιολόγηση του ρόλου τους για τη σημερινή εποχή³⁹²

³⁹⁰ Σημίτη 2002 171

³⁹¹ Colas 2002.

³⁹² Στα επόμενα κεφάλαια αναφερόμαστε συχνά στη «σημερινή εποχή» ή στις «ελληνοτουρκικές σχέσεις στο μέλλον». Η διατύπωση αυτήν δεν σημαίνει ότι ξεφεύγουμε από τα χρονολογικά πλαίσια της εργασίας αυτής (1985-2005), αλλά επειδή οι σχέσεις των δύο χωρών μέχρι το 2005 δεν έχει αλλάξει σημαντικά μέχρι σήμερα (2012), η διατύπωση αυτή έχει στόχο να δείξει την επικαιρότητα των

Η κοινωνία πολιτών και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έχουν σήμερα αδιαμφισβήτητα ισχυρή παρουσία στο παγκόσμιο στερέωμα γεγονός που διαφαίνεται στην αριθμητική τους αύξηση, την χρηματοδότησή τους και στο γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις αναπτύσσουν δραστηριότητα που δεν υποκαθιστά μεν την κρατική λειτουργία, αλλά την συμπληρώνει σημαντικά.³⁹³ Το τελευταίο αφορά λιγότερο ευνοημένες κοινωνικά ομάδες ή περιοχές που είναι γεωγραφικά λιγότερο ευνοημένες όπου η προσφορά αφορά ιδιαίτερα τους τομείς της υγείας και της εκπαίδευσης. Ο Καρακατσούλης βλέπει «έξαρση της συζήτησης» στον ενεργό ρόλο της κοινωνίας των πολιτών ως φορέα σχεδιασμού υπηρεσιών και προϊόντων. Θεωρεί ότι η έξαρση αυτή πηγάζει από δύο αιτίες. Πρώτον, «τις λανθασμένες επιλογές και χειρισμούς της κεντρικής πολιτικής όσον αφορά στην κατοχύρωση και εμβάθυνση της δημοκρατίας στα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης». Δεύτερον, οφείλεται στο γεγονός ότι «το κράτος δεν ανταποκρίθηκε στην κοινωνική αναγκαιότητα για ανάπτυξη ηθικών αρχών και κανόνων που να λειτουργούν ανασχετικά στη μονομέρεια των αξιών της αγοράς και να προάγουν την εμπιστοσύνη, την αμοιβαία κατανόηση και την κοινωνική αλληλεγγύη. Τις ελλείψεις αυτές ανέλαβε να τις καλύψει η κοινωνία των πολιτών.»³⁹⁴ Οι Kuhnle και Selle υποστηρίζουν ότι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός οφείλεται να εξετάζεται όχι μόνος του αλλά σε συνδυασμό με τον ρόλο του κράτους ή της κοινωνικής πρόνοιας,³⁹⁵ γεγονός που καταδεικνύει τη διαδραστική σχέση μεταξύ κοινωνίας πολιτών και κράτους. Εδώ σημειώνεται και μια ακόμα διαφορά σε σχέση με την κοινωνία πολιτών στην Τουρκία καθώς όπως θα δούμε η σχέση με το κράτος είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Η Σημίτη τονίζει ότι «λόγω της ευελιξίας που διαθέτουν έχουν την ικανότητα να διεισδύουν σε κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες αποτελούν υποκείμενα κοινωνικού αποκλεισμού.»³⁹⁶ Δηλαδή οι κοινωνία πολιτών καλείται σε περιπτώσεις που το κράτος αδυνατεί να δώσει λύση σε ένα κοινωνικό πρόβλημα, να παρεμβαίνει η συλλογική δράση των πολιτών που χωρίς να αντικαθιστούν το κράτος, υποβοηθούν στη ομαλότερη λειτουργία του.

Βέβαια, αυτό που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι η σχέση της κοινωνίας πολιτών με το κράτος. Σε αυτό το ζήτημα και σε συνδυασμό με την θέση της Σημίτη, ο Δεμερτζής τονίζει ότι η νέα τάξη πραγμάτων, στην οποία καλείται να λάβει ενεργό δράση η κοινωνία πολιτών, έχει ως αποτέλεσμα την εντονότερη ενασχόληση των πολιτών με την πολιτική σφαίρα, που όπως

όσων υποστηρίζονται, ιδιαίτερα σε επίπεδο επαφής στα πλαίσια της δραστηριότητας της κοινωνίας των πολιτών.

³⁹³ Σκλιάς 1998:8; Sklias 1999:28-31; Σκλιάς και Χουλιάρας 2002:14; Σημίτη 2002:84.

³⁹⁴ Καρακατσούλης 2004: 276.

³⁹⁵ Kuhnle και Selle 1997:1.

³⁹⁶ Σημίτη 2002:84.

προείπαμε ορίζει σε πολύ σημαντικό βαθμό την ποιότητα ζωής των πολιτών. Πάνω σε αυτό ο Δεμερτζής υπογραμμίζει αναφερόμενος στα κοινωνικά κινήματα, ότι «στο βαθμό όμως που τα πολιτικά τους ενδιαφέροντα στην αυτονομία των υποκειμένων, την αίσθηση του ανήκειν και του συνυπάρχειν, στην ειρήνη και στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, αποκτούν ένα μονιμότερο χαρακτήρα που τείνουν να προβληθούν όχι μόνο ως αντίθεση προς το σύστημα αλλά [...] ως ολοκληρωμένη εναλλακτική λύση στις αντιφάσεις του, νομίζουμε ότι δικαιούμαστε να μιλάμε για νέα πολιτικά συλλογικά υποκείμενα, η ύπαρξη των οποίων μας καλεί να ξανασκεφθούμε την πολιτική».³⁹⁷ Το άτομο μετέχει στο πολιτικό γίνεσθαι λαμβάνοντας στην ουσία δράση η οποία επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα την πολιτική ζωή όχι για να μεταβάλει του στόχους της υψηλής πολιτικής αλλά να συνδράμει στο έργο της ή να δώσει μια περισσότερο ανθρώπινη νότα σε αυτήν όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην προσέγγιση των λαών.

2.1.6.1 Δισταμένες απόψεις για τον ρόλο της Κοινωνίας Πολιτών

Σύγχρονοι ερευνητές όπως ο Σκλιάς και ο Χουλιάρας αλλά και πολλοί άλλοι έχουν επισημάνει όπως είδαμε την προσφορά της κοινωνίας πολιτών στη σημερινή κοινωνία καθώς εξυπηρετούν σε πολλές περιπτώσεις ανάγκες που το κράτος αδυνατεί να καλύψει. Οι ερευνητές ωστόσο εντοπίζουν μια άλλη προσέγγιση του ρόλου της κοινωνίας πολιτών και έχει να κάνει με την αμφισβήτηση των κινήτρων αλλά και της λειτουργικότητάς της.

Ο Μοσκόφ έχει συγκεντρώσει τις δύο αυτές προσεγγίσεις και διακρίνει ότι υπάρχουν δύο απόψεις σχετικά με τη λειτουργικότητα των ΜΚΟ γενικά αλλά και σε σχέση με το κράτος. Ο Μοσκόφ για παράδειγμα μας παρουσιάζει τη διττή αυτή εικόνα με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο: «από τη μία πλευρά, παρατηρούμε προσεγγίσεις που εκφράζουν την υπέρμετρη αισιοδοξία συγκεκριμένων στρωμάτων που προβάλλουν στις ΜΚΟ έναν τρίτο πόλο ενεργών και συνειδητοποιημένων εθελοντών, οι οποίοι εμφορούνται από το πνεύμα της κοινωνικής αλληλεγγύης και αναπτύσσουν τρόπους διαμεσολάβησης ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη, ελέγχοντας την κρατική αυθαιρεσία και ενισχύοντας τους μηχανισμούς λογοδοσίας και αξιοπιστίας. Από την άλλη πλευρά, οι επικριτές του φαινομένου ανιχνεύουν μια σειρά από 'επενδεδυμένα συμφέροντα' και αντιμετωπίζουν την πλειοψηφία των ΜΚΟ ως έναν 'Δούρειο Ίππο' πολιτικής ανέλιξης των μη εκλεγμένων, που είτε λειτουργούν ως επιχειρησιακοί

³⁹⁷ Δεμερτζής 1989:300.

βραχίονες της καθεστηκυίας τάξης χρησιμοποιώντας κρατικά κονδύλια, είτε επιδίδονται σε μικροπολιτικά παιγνίδια με αμφίβολη φερεγγυότητα, τόσο στην οικονομική διαχείριση, όσο και στη ιδεολογική τους αξιοπιστία.»³⁹⁸ Ο ρόλος των ΜΚΟ σήμερα χειροκροτείται ως προς την σωστή λειτουργία του αλλά και υπονομεύεται όταν υπολειτουργούν ή όταν λειτουργούν κατευθυνόμενα με σκοπό άλλο από την καλυτέρευση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Στην περίπτωση της Ελλάδας όπως θα δούμε ακολούθως, πέρα από την κρατική παρεμβατικότητα, τόσο η υπολειτουργικότητα όσο και η αμφιβολία για τα κίνητρα των ΜΚΟ συγκαταλέγονται στα δύο σοβαρότερα τροχοπέδη για την ευρυθμία και αποτελεσματικότητά της κοινωνίας πολιτών.³⁹⁹ Παρακάτω, παρουσιάζουμε με περισσότερη ανάλυση τα θετικά και αρνητικά σημεία στον ρόλο της κοινωνίας πολιτών την οποία θα προσαρμόσουμε στα ελληνικά δεδομένα.

2.1.7 Τα θετικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία των ΜΚΟ

Οι αισιόδοξες απόψεις υπέρ της λειτουργικότητας της κοινωνίας των πολιτών στη διακυβέρνηση του κράτους, έχουν να κάνουν με την αλλαγή που έχει σημειωθεί σε παγκόσμιο επίπεδο και επισημάνσαμε νωρίτερα. Ο ενεργός ρόλος των πολιτών στα κοινά έχει αυξηθεί λόγω της αδυναμίας του κράτους να επιδείξει ισχυρό πρόσωπο σε θέματα που αφορούν την κοινωνική πολιτική και την ευημερία των πολιτών. Ως εκ τούτου, έχει επέλθει ένα νέος τύπος διαχείρισης (management) της εξουσίας που ονομάζεται «διακυβέρνηση» που επιτρέπει τη περισσότερο ενεργή συμμετοχή των πολιτών σε διάφορα θέματα και ένα από αυτό είναι η εξωτερική πολιτική των κρατών.⁴⁰⁰ Η αλλαγή αυτή παρουσιάζεται από τον Καρακατσούλη ως εξής: «Στις αένανες και μετεξελισσόμενες προσπάθειες για τη βελτίωση, μείωση ή κατάργηση της γραφειοκρατίας και στη σχετική συζήτηση που διαρκεί δεκαετίες, παράλληλα με τον προβληματισμό περί δημοκρατίας, ατομικών δικαιωμάτων και πολιτότητας ('citizenship'), η κοινωνία πολιτών θεωρείται από πολλούς ότι αποτελεί την έννοια-κλειδί:σηματοδοτεί την ουσιαστική σύγκλιση των δύο προσεγγίσεων και το πέρασμα από τη 'δημόσια διοίκηση' στη 'διακυβέρνηση'.» [...] Συμπληρώνει τέλος, ότι «μέσω της συμπαραγωγής δημοσίων πολιτικών από τους πολίτες και τις δημόσιες οργανώσεις, μια νέα κοινωνία πολιτών αναδεικνύεται, η οποία δεν έχει έναν παθητικό, όπως στο ΝΔΜ (νέο δημόσιο μανάτζμεντ), αλλά έναν

³⁹⁸ Μοσκόφ 2004:57.

³⁹⁹ Την ίδια μορφή παρουσιάζει και ο Ρουκουνάς, αν και τονίζει περισσότερο το θετικό ρόλο των ΜΚΟ σε σχέση τουλάχιστον με την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεξ Ρουκουνάς 1994:69.

⁴⁰⁰ Ο όρος αναλύεται παρακάτω.

ενεργητικό ρόλο.»⁴⁰¹ Ο Καρακατσούλης ταυτίζεται με την Σημίτη στον ενεργό πολιτικό ρόλο που έχουν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις καθώς θεωρεί ότι μέσω της ενασχόλησής τους έχει επέλθει τομή στην διακυβέρνηση των κρατών με συνισταμένες που αφορούν ένα μεγάλο αριθμό κρατών κυρίως που αφορούν όμως, να τονίσουμε, κράτη της Ευρώπης και της Αμερικής.

Εκτός από τη διακυβέρνηση, είδαμε ότι ερευνητές όπως ο Σκλιάς, ο Χουλιάρης και ο Δεμετζής τονίζουν μεταξύ άλλων τον ευεργετικό ρόλο που έχει η κοινωνία πολιτών. Δε θα αναφερθούμε εδώ σε όλες τις απόψεις που κλίνουν προς αυτήν την προσέγγιση. Σημασία έχει να κατανοήσουμε ότι ένα μέρος της έρευνας τάσσεται υπέρ του θετικού ρόλου της κοινωνίας πολιτών στη κρατική λειτουργία, που ενεργοποιείται σε τομείς που το κράτος υπολειτουργεί ή δεν επιτυγχάνει το ζητούμενο για διάφορους λόγους και φτάνει μέχρι και την «υψηλή πολιτική» στην οποία ανήκει η εξωτερική πολιτική. Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική, καθώς αφού θεωρητικά η κοινωνία πολιτών μπορεί να επηρεάσει την εξωτερική πολιτική και δεδομένου ότι η ελληνοτουρκική φιλία δεν έχει φτάσει σε σημείο ώστε να μην υπάρχει αμοιβαία καχυποψία, υπάρχουν προφανώς άλλοι παράγοντες που εμποδίζουν, όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές, τον ευεργετικό ρόλο των ΜΚΟ.

2.1.8 Ο ρόλος της διακυβέρνησης και η Κοινωνία Πολιτών

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή έννοια της κυβέρνησης και Δημόσιας Διοίκησης, η διακυβέρνηση έχει καθιερωθεί την τελευταία δεκαετία ως μια ευρύτερη έννοια που προϋποθέτει δύο επιπλέον εννοιολογικούς καθορισμούς: πρώτον, μια νέα οπτική ενός φιλικού προς τον πολίτη κράτους που συνδιαλέγεται συνεχώς, και μερικές φορές συναποφασίζει, κυρίως με την κοινωνία πολιτών αλλά και τον ιδιωτικό τομέα στα πλαίσια καθορισμένων, διαφανών ρυθμίσεων και αρχών, και δεύτερον μια σαφή εδραίωση του κράτους ως του πιο βασικού αλλά όχι αποκλειστικά αποφασιστικού στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής, τριπολικής κοινωνίας με τρεις διακριτούς χώρους: κράτος, αγορά, Κοινωνία Πολιτών.⁴⁰²

Ο Καρακατσούλης δέχεται τον όρο των Ryan και Ng που δέχονται ότι η διακυβέρνηση αποτελεί τη «δημιουργία ενός πλαισίου που θα διασφαλίζει μια ισχυρή εταιρική διακυβέρνηση και μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί τον μηχανισμό με τον οποίο μπορούμε να εμποδίσουμε κάθε επιδιωκόμενη παρενέργεια του νέου τρόπου διοίκησης, χωρίς, ωστόσο, να

⁴⁰¹ Καρακατσούλης 2004:285; Λαδή και Νταλάκου 2010:27-9, 137.

⁴⁰² Λαδή και Νταλάκου 2010: 143-4.

εμποδίσουμε την ευελιξία, την καινοτομία και την ανάληψη του επιχειρηματικού ρίσκου που είναι απαραίτητα στις σημερινές συνθήκες. Η πρόκληση που αντιμετωπίζει η δημόσια διοίκηση ως ολότητα είναι να εγγυηθεί ένα σύστημα διοίκησης που να μπορεί να παράσχει στους εμπλεκόμενους κοινωνικού φορείς μια διαφανή και έντιμη διακυβέρνηση και, ταυτόχρονα, να μειώσει τα γραφειοκρατικά εμπόδια με σκοπό την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας.»⁴⁰³ Κατά την Παγκόσμια Τράπεζα και όπως σημειώνει ο Καρκατσούλης η διακυβέρνηση αποτελεί «ένα σύστημα παραγωγής πολιτικής που χαρακτηρίζεται από προβλέψεις, ανοιχτές και διαφωτιστικές –δηλαδή, διαφανείς– διαδικασίες, από μια γραφειοκρατία εμποτισμένη με επαγγελματικό ήθος, έναν εκτελεστικό τομέα της διακυβέρνησης υπεύθυνο για τις πράξεις του και μια ισχυρή κοινωνία πολιτών που συμμετέχει στις δημόσιες υποθέσεις, καθώς και από το ότι όλα αυτά συμβαίνουν με βάση το κράτος δικαίου.»⁴⁰⁴

Η νέα σχέση του κράτους με την κοινωνία πολιτών αποτελεί το ειδοποιό χαρακτηριστικό της διακυβέρνησης. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή έννοια της κυβέρνησης σε μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, που αναπαρίσταται γραφικά με μια πυραμίδα που στη βάση της βρίσκεται ο λαός και στην κορυφή η εκλεγμένη κυβέρνηση που εκπροσωπεί αποκλειστικά τη νόμιμη έκφραση της οργανωμένης κοινωνίας, στην οπτική της διακυβέρνησης χωρίς να αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία της νόμιμα εκλεγμένης κυβέρνησης προστίθενται στην αλυσίδα των διαδικασιών της δημόσιας απόφασης και οι δύο άλλοι χώροι των σύγχρονων κοινωνιών. Εάν το ζητούμενο στις κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα είναι η ισορροπία των τριών αυτών χώρων με ανάδειξη στο επίκεντρο της νέας ιδιότητας του πολίτη απεμπολίζοντας χωρίς την «αποικιοποίηση» της κοινωνίας είτε από το κράτος (μέσω της κομματικοκρατίας) είτε από την αγορά, τότε μια σειρά νέοι θεσμοί και διαδικασίες πρέπει να εφευρεθούν και να ενδυναμωθούν. Οι θεσμοί μπορεί να είναι είτε α) επίσημοι με μετακύλιση δημόσιας εξουσίας που δεν ανήκουν όμως στο κράτος, όπως για παράδειγμα σε ανεξάρτητες διοικητικές αρχές (ΕΣΡ, Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων. Συνήγορος του Πολίτη, Επιτροπή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων,) είτε β) ημιεπίσημοι, χωρίς δημόσια εξουσία αλλά με μερική ρυθμιστική αρμοδιότητα (φορείς κοινωνικού διαλόγου εργοδοτών-εργαζομένων) είτε συμβουλευτικοί (όργανα διαβούλευσης με ΜΚΟ και Κοινωνία Πολιτών) είτε άτυποι (φόρουμ πολιτών).

Τη μεγαλύτερη ώθηση η διακυβέρνηση έχει βρει στα πλαίσια των υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έχει εκδώσει ήδη «Λευκή Βίβλο

⁴⁰³ Καρκατσούλης 2004:317.

⁴⁰⁴ Καρκατσούλης 2004:317-8. (παραπομπή λέει world bank, governance)

για τη Διακυβέρνηση», ενώ στο προτεινόμενο Σύνταγμα στα άρθρα 46 και 47 κατοχυρώνεται επισήμως ο ρόλος της κοινωνίας πολιτών. Το “futurum”, ο διαδικτυακός χώρος που λειτούργησε στο πλαίσιο της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ευρώπης στον οποίο συμμετείχαν μέσω διαδικτύου εκατοντάδες ΜΚΟ από όλη την Ευρώπη, αλλά και η επιτυχημένη πρωτοβουλία της Ελληνικής Προεδρίας για το e-voting αποτελούν ήδη προπαρασκευαστικά προπλάσματα της λογικής της Διακυβέρνησης σε ευρωπαϊκό, διεθνικό επίπεδο. Συγκεκριμένα ως προς τη σχέση κοινωνίας πολιτών και πολιτικής η Λευκή Βίβλος αναφέρει ότι «Η κοινωνία των πολιτών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προβολή των ανησυχιών του πολίτη και την παροχή υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις ανάγκες του λαού. [...] Η κοινωνία των πολιτών βλέπει όλο και περισσότερο την Ευρώπη σαν το ιδανικό βήμα για την αλλαγή των πολιτικών προσανατολισμών και της κοινωνίας. [...] Πρόκειται για μια ευκαιρία να εμπλακούν πιο ενεργά οι πολίτες στην επίτευξη των στόχων της Ένωσης και να τους προσφερθεί ένα διαρθρωμένο πλαίσιο για ανάδραση, κριτική και διαμαρτυρία».⁴⁰⁵

Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε έναν εντελώς ιδιαίτερο λόγο ο οποίος αφορά κυρίως την «ελληνική περίπτωση» και συσκοτίζει συστηματικά τη διακριτότητα των όρων «Διακυβέρνηση» και «Κυβέρνηση», που αναφέραμε ήδη παραπάνω. Στην Ελλάδα η συζήτηση για τη λειτουργία του κράτους προσλαμβάνει συχνά προσωποκεντρικά και κρατοκεντρικά χαρακτηριστικά. Ο θεσμικός λόγος περί κράτους και κοινωνίας πολιτών είναι ακόμη εξαιρετικά ισχνός. Ωστόσο παρά την εξαιρετικά θετική αντιμετώπιση της διακυβέρνησης και της Λευκής Βίβλου που μόλις αναφέρθηκε, υπάρχει και η εντελώς αντίθετη άποψη που εκφράστηκε από τον Χαραλαμπί.

Συγκεκριμένα, ο Χαραλαμπίς γράφει για τη Λευκή Βίβλο ότι «η περίφημη Λευκή Βίβλος της Ενωμένης Ευρώπης ως συνέπεια της συμφωνίας του Maastricht δεν είναι τίποτε άλλο παρά η προσπάθεια εκλογίκευσης και τελικά αποδοχής – ως φυσικού φαινομένου – αυτής της κατάστασης της δομικής ανισότητας που παίρνει όλο και πιο συγκεκριμένες μορφές με την καλπάζουσα ανεργία, τη φτώχεια, την εγκληματικότητα, την ανομία των οικονομικών συμπεριφορών, τη διάλυση των κοινωνικών πόλεων κ.λπ. Κόποι μέτρα πυρόσβεσης των καταστροφικών συνεπειών είναι σαφώς ανίκανα να ανατρέψουν μια τάση μοιρολατρικής αποδοχής της ανικανότητας επέμβασης στις εξελίξεις. Το κενό πολιτικών εργαλείων είναι εμφανές στις προσπάθειες δειλής επαναρρύθμισης που εμφανίζονται.»⁴⁰⁶ Ο Αλέξανδρος Αφουξενίδης έχει επίσης εκφράσει αμφιβολίες για τον πραγματικό ρόλο που μπορεί να

⁴⁰⁵ <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=el&ihtmlang=el&lng1=el,el&lng2=da,de,el,en,es,fi,fr,it,nl,pt,sv,&val=267114:cs&page=>

⁴⁰⁶ Χαραλαμπίς 1994:116.

διαδραματίσει η Κοινωνία Πολιτών στην διακυβέρνηση μιας χώρας ή σε παγκόσμιο επίπεδο : η «αριθμητική πυκνότητα των συμμετοχικών οργανώσεων, της δικτύωσης και των ΜΚΟ, όμως, δεν σηματοδοτεί απαραίτητα και την αυξημένη ενδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών προς όφελος του κοινωνικού συνόλου σε παγκόσμιο επίπεδο.»⁴⁰⁷

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο Καρκατσούλης. Ο συγκεκριμένος ερευνητής πιστεύει ότι παρόλη την προσπάθεια που καταβάλλεται για τον προσδιορισμό της έννοιας της διακυβέρνησης, δεν συνοδεύεται από αντίστοιχες πρακτικές εφαρμογές, και για παράδειγμα, μια από τις έννοιες αυτές είναι η δημιουργία ενός ενιαίου διοικητικού χώρου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης.⁴⁰⁸ Οι απόψεις αυτές αποτελούν εν μέρει και γενική αποτίμηση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών σε σχέση με τη διακυβέρνηση που φαίνεται σύμφωνα με τους συγκεκριμένους ερευνητές ανίκανη να αλλάξει την παρούσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική τάξη πραγμάτων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το πρόβλημα δεν εντοπίζεται τόσο στην αμφιβολία για τον ρόλο της Κοινωνίας των Πολιτών, όσο στην κρατική παρεμβατικότητα που συνάδει και με τη δυσπιστία από μέρους τη μη κυβερνητική δράση, που αποτελεί και το θέμα των παραγράφων που ακολουθούν.

Το συγκεκριμένο πόνημα έχει ως σκοπό να μελετήσει τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών ως προς τον βαθμό που αυτή μπορεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας όσον αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στο διάστημα μεταξύ του 1985 και του 2005. Αναλυτικότερα, θα δούμε κατά πόσο η Κοινωνία Πολιτών έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει τη λεγόμενη υψηλή πολιτική και να καθορίσει τις επιλογές της ως προς τη σχέση της Ελλάδας με τη γείτονα χώρα.

1.1.1. Χρονικός Προσδιορισμός της Έρευνας .

- (1) Ο χρονικός περιορισμός της έρευνας μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι αποτέλεσμα των πολιτικών γεγονότων οικονομικών εξελίξεων που πραγματοποιήθηκαν στις δύο χώρες. Συγκεκριμένα, το 1985 ο Ραούφ Ντεκτάς εκλέγεται πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου, δηλαδή του «ψευδοκράτους» που έχει ιδρυθεί από

⁴⁰⁷ Αφουξενίδης 2008:2.

⁴⁰⁸ Καρκατσούλης 2004:327.

το 1983.. Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής το 1987 η Τουρκία αιτείται ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση που απορρίφθηκε αλλά ξεκίνησε πολυεπίπεδες αλλαγές που θα οδηγήσουν τελικά στο 2005 στις διαδικασίες για την πορεία ένταξής της στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα που είχε ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση από το 1979, κατά το 1981 εκλέγεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα και κατά το 1985-1987 ξεκινά η εφαρμογή του προγράμματος σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας με την

(1) Τσιμπούκης, Κ.Ι. Τρόπος συγγραφής μίας επιστημονικής εργασίας. Β' Έκδοση.
Εκδόσεις Έρευνα,

βοήθεια των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων.⁴⁰⁹ Το διάστημα δηλαδή στο οποίο έχουμε χρονικά περιορίσει το συγκεκριμένο πόνημα βρίσκει τις δύο χώρες σε διεργασίες που θα επηρεάσουν τις πολιτικές τους επιλογές στη μεταξύ τους σχέση οι οποίες αναλύονται μετά την ιστορική αναδρομή.

1.1. 2. Σκοπός της έρευνας

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις αποτελούν θέμα που έχει μελετηθεί πολύπλευρα και υπάρχει πλήθος βιβλιογραφικών αναφορών τόσο για την ιστορική εξέλιξη αυτών, για την εξωτερική πολιτική των δύο χωρών, την οικονομική και πολιτική κατάσταση των δύο, την ελληνοτουρκική φιλία αλλά και τις ιδεολογικές τους διαφορές και άλλα παρεμφερή ζητήματα. Ωστόσο, το συγκεκριμένο πόνημα αποτελεί ένα επιπλέον βήμα στην έρευνα αφού θα εντάξει το ζήτημα των ελληνοτουρκικών σχέσεων στα πλαίσια της κοινωνίας πολιτών, ένα φαινόμενο που έχει αποκτήσει ερευνητικό ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια στην ελληνική βιβλιογραφία.

1.1.3 Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Ουσιαστικά στο πρώτο κεφάλαιο και στην ιστορική ανασκόπηση των κοινωνικών , οικονομικών αλλά και πολιτικών σχέσεων των δυο χωρών , προσπαθούμε να δούμε την διακρατική ιστορική σχέση των δυο κοινωνιών , με απώτερο σκοπό την γνώση σχετικά με την μορφή της κοινωνίας σήμερα , αλλά και το βαθμό εξέλιξης της Κοινωνίας Των Πολιτών σήμερα και στις δυο χώρες . Οι πολιτικές, κοινωνικές, στρατιωτικές και οικονομικές ζυμώσεις στα δέκα αυτά χρόνια αποτελούν τομή στις σχέσεις των δύο χωρών που για αιώνες αντιμετώπιζε η μια την άλλη με καχυποψία. Ωστόσο, από 1985 οι ελληνοτουρκικές σχέσεις υπεισέλθαν σε νέα τροχιά που έχει οδηγήσει μια πλευρά ερευνητών στο να υποστηρίξουν θερμά τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο χωρών και μια άλλη πλευρά στο να εξακολουθούν να βλέπουν με έντονο σκεπτικισμό την πιθανότητα προσέγγισης και δημιουργίας ελληνοτουρκικής φιλίας. Στο συγκεκριμένο πόνημα θα εκθέσουμε τις απόψεις των ερευνητών επικεντρώνοντας στους λόγους που η κάθε πλευρά πρεσβεύει τη μια ή την άλλη άποψη. Στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στις απόψεις των ερευνητών για το ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και στον τρόπο που αυτή επιδρά στην ελληνική εξωτερική πολιτική όσον αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Μ.Κ.Ο. αποτελούν τα τελευταία χρόνια μια πραγματικότητα. Η συμμετοχή τους σε όλους τους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας είναι γεγονός. Με την παρούσα έρευνά μας και με βασικό εργαλείο τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και στα πλαίσια της θεωρίας της Διεθνικής θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων θα προσπαθήσουμε να τεκμηριώσουμε την επιρροή που ασκούν (Κοινωνία των Πολιτών-Μ.Κ.Ο.) στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων των δυο χωρών. Η χρονική περίοδος που αυτή η έρευνα θα λάβει χώρα είναι από το 1999-2005. Συγχρόνως, όπου κριθεί αναγκαίο για την εγκυρότερη ανάλυση θα χρησιμοποιηθούν και επιλεκτικά ορισμένες προγενέστερες ή μεταγενέστερες βιβλιογραφικές αναφορές. Η συγκεκριμένη λοιπόν περίοδος μας δίνει ενδιαφέροντα γεγονότα όσον αφορά την αλληλεπίδραση στις σχέσεις των δυο χωρών και μέσα από αυτή στο ρόλο που διαδραματίζουν η Κοινωνία των Πολιτών και οι Μ.Κ.Ο.

Παράλληλα, θα κλιθούμε να παρουσιάσουμε μέσα από τον οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό τομέα με συγκεκριμένα παραδείγματα-γεγονότα πως λαμβάνει εφαρμογή η Διεθνιστική θεωρία(π.χ. εκπαίδευση, οικονομικές συναλλαγές, πολιτιστικά δρώμενα και ανταλλαγές).

Επιπρόσθετα, θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε και να αποδείξουμε τα προαναφερθέντα έχοντας ως γνώμονα την εικόνα της χρονικής περιόδου που απορρέει μέσα από την ανάλυση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

Πριν ωστόσο προχωρήσουμε στην ανάλυση του θέματος, οφείλουμε να προσεγγίσουμε εννοιολογικά όρους κλειδιά που η εργασία αυτή διαπραγματεύεται, όπως «κοινωνία πολιτών» και «εξωτερική πολιτική». Ο λόγος είναι ότι προκειμένου να κατανοήσουμε σε βάθος τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην εξωτερική πολιτική, οφείλουμε πρώτα να ορίσουμε το ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο γίνεται σήμερα κατανοητή η Κοινωνία Πολιτών και κατόπιν η ελληνική εξωτερική πολιτική για να προχωρήσουμε στη ανάλυση της επίδρασης αυτών στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας. Έτσι θα είναι πιο κατανοητές και οι διαφοροποιήσεις στις απόψεις των ερευνητών στον τρόπο που αντιμετωπίζουν την Κοινωνία Πολιτών αλλά και την ελληνοτουρκική προσέγγιση. Όπως θα δούμε, δεν υπάρχει ομοφωνία στην έρευνα για τον βαθμό που μπορεί να επιτευχθεί η προσέγγιση αυτή για αυτό και παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον να αναφερθούμε σε όλες τις διαφορετικές στην εννοιολογική σηματοδότηση των όρων υπό εξέταση εννοιών .

Ωστόσο, η συζήτηση για το πώς (και αν) μπορούν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις με σκοπό την προσέγγιση των δύο χωρών δεν έχει καλυφθεί ικανοποιητικά. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση που θα πραγματοποιήσουμε έχει ως σκοπό να καταδείξει τις τάσεις της έρευνας για το εν λόγω θέμα και να παρουσιάσει το θέμα σε όλες τις διαστάσεις στο βαθμό που έχει μελετηθεί. Η πολύπλευρη βιβλιογραφία , με αναφορές και από τις δυο γειτονικές χώρες αλλά και διεθνείς μας βοήθα στο να έχουμε μια έρευνα σίγουρα επίκαιρη , επιστημονική αλλά κυρίως σαφή ως προς τον σκοπό της .

Υπάρχουν δύο απόψεις σε σχέση με την ικανότητα των μη κυβερνητικών οργανώσεων να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας ως προς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η πρώτη υπεραμύνεται του βοηθητικού ρόλου της δεδομένης της αλλαγής της ίδιας της εξωτερικής πολιτικής και της ανάδυσης του ρόλου των ΜΚΟ που είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Η δεύτερη δείχνει σαφή αρνητικότητα προς ένα τέτοιο ενδεχόμενο λόγω της μακρόχρονης πορείας των δύο χωρών στην ιστορία που εκτός από μικρά διαλείμματα, ήταν γεμάτη εντάσεις, όπως δείξαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Οφείλουμε να διευκρινίσουμε όμως, ότι ακόμη

και στην πολύ ένθερμη αντιμετώπιση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών στις σχέσεις των δύο χωρών, πάντα δηλώνεται ή αφήνεται να εννοηθεί ότι ο ρόλος της πολιτικής βούλησης διαδραματίζει ακόμη τον πιο σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή, δεδομένης της κρατικής παρέμβασης του κράτους και της αμφίθυμης αντιμετώπισης της κοινωνίας των πολιτών από κράτος και κοινωνία.

1.1.4. Μεθοδολογία

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι αυτή της μελέτης της υπάρχουσας βιβλιογραφίας αλλά και της συγκριτικής, όσο και σφαιρικής παράθεσης όλων των απόψεων – προσεγγίσεων, με απώτερο σκοπό την αναλυτική αλλά και αντικειμενική, όσο αυτό μπορεί να επιτευχτεί, έρευνα του ζητουμένου.

Άρα, παρουσιάζοντας συγκριτικά, τις διαφορετικές προσεγγίσεις καταφέρνουμε να αποτυπώσουμε μια σφαιρική όσο και αρκετά αντικειμενική εικόνα των ερωτημάτων του πονήματος.

Συγχρόνως χρησιμοποιώντας μια σφαιρικότητα μέσω της ανάλυσης που γίνεται σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας κοινωνία, πολιτική και οικονομία μπορούμε

σαφέστατα να αντιληφθούμε πως το ζητούμενο ερώτημα του πονήματος έχει προσεγγιστεί με μεγάλη σαφήνεια .

Λαμβάνοντας υπόψιν την θεωρητική Διεθνική προσέγγιση ως προς την επιρροή που μπορούν να ασκήσουν η Κοινωνία Πολιτών στην Ελληνοτουρκική προσέγγιση και αναφέροντας περιπτωσιολογικά γεγονότα και παραδείγματα , ουσιαστικά αποδεικνύουμε έμπρακτα πως η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση έχει εφαρμογή στην ανάλυση και στην εικόνα που παρουσιάζουν οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στην περίοδο κατά την οποία εξετάζουμε .

Ο Σκλιας παρουσιάζοντας την συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση αναφέρει «οι υπέρμαχοι της διεθνικής προσέγγισης υποστηρίζουν ότι το παραδοσιακό κρατοκεντρικό μοντέλο μελέτης είναι πλέον ξεπερασμένο αφού έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές κυρίως μέσα από την ανάπτυξη διεθνικών αλληλεπιδράσεων. Σε αυτές σημαντικό ρόλο έχουν οι μη κυβερνητικές οντότητες, τις οποίες θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπ' όψιν οι κρατικοί φορείς.»

Συμπερασματα .

Το συγκεκριμένο πόνημα είχε ως στόχο την ανάδειξη του ρόλου της κοινωνίας πολιτών ως φορέας διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας στην προσέγγιση με την Τουρκία. Η ιστορική αναδρομή, η ανάλυση του όρου, των συνθηκών ανάπτυξης αλλά και οι παθογένειες της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα, η ελληνική εξωτερική πολιτική και η τουρκική κοινωνία πολιτών συνέθεσαν το μωσαϊκό μιας ερευνητικής εργασίας που είχε ως στόχο να μελετήσει σε ποιο βαθμό και εάν είναι δυνατή η προσέγγιση των δύο λαών μέσα από τις συνθήκες που εκθέσαμε. Αν και έχει ήδη αναφερθεί, ωστόσο οφείλουμε και εδώ να σημειώσουμε ότι οι απόψεις σχετικά με τη δυνατότητα προσέγγισης των δύο χωρών διαφέρουν. Και οι δύο πλευρές στέκονται στα ίδια σημεία, όπως για παράδειγμα την οικονομική επαφή ή τον πολιτισμό, τα οποία όμως αντιμετωπίζουν από διαφορετική οπτική γωνία και κατά συνέπεια εξάγουν πολύ διαφορετικά συμπεράσματα. Από τη μια πλευρά δηλαδή υπάρχει η μερίδα που θεωρεί ότι η προσέγγιση των δύο χωρών είναι δυνατή αφού υπάρχει επαφή σε επίπεδο εμπορίου, πολιτισμού, κοινοτήτων, εκπαίδευσης και από την άλλη μια μερίδα που θεωρεί ότι για τους ίδιους λόγους δεν παρατηρούν αξιοσημείωτη πρόοδο. Η πρώτη μερίδα στηρίζεται στην τάση της εποχής για συμφιλίωση των λαών στα πλαίσια της διαπολιτισμικότητας ενώ η δεύτερη ακολουθεί τον πολιτικό ρεαλισμό που έχει διδάξει ο ιστορικισμός στις σχέσεις των λαών. Η ελληνική και τουρκική πραγματικότητα είναι ακόμη μακριά από την διακυβέρνηση όπως νοείται σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, ωστόσο αναγνωρίζουμε πλέον τον καίριο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η κοινωνία πολιτών σε όλα τα επίπεδα .

Άρα , παρουσιάζοντας συγκριτικά , τις διαφορετικές προσεγγίσεις καταφέρνουμε να αποτυπώσουμε μια σφαιρική όσο και αρκετά αντικειμενική εικόνα των ερωτημάτων του πονήματος .

Ίσως είναι αρνητικό σημείο η μεγάλη χρονική περίοδος , η οποία είναι δύσκολο να καλυφθεί ικανοποιητικά .

Συμπερασματικά λοιπόν, ένας ικανός αριθμός ερευνητών πρεσβεύει ότι σήμερα σε επίπεδο μη κυβερνητικών φορέων αλλά και υψηλής πολιτικής σε μικρότερο βαθμό καταβάλλεται έντονη προσπάθεια να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για να στηθεί το οικοδόμημα της ελληνοτουρκικής φιλίας. Λαμβάνοντας υπόψη ποικίλους τομείς, όπως το εμπόριο και γενικότερα τις οικονομικές επαφές μεταξύ των δύο χωρών, την αδελφοποίηση δήμων και την κινητοποίηση κοινοτήτων με πολιτιστικές εκδηλώσεις, την τριτοβάθμια εκπαίδευση και τον ρόλο της έρευνας στη επαφή των δύο λαών αλλά και της

δημιουργίας οργανισμών που προωθούν την ελληνοτουρκική φιλία, οι ερευνητές θεωρούν ότι έχει ανοίξει ο δρόμος για την προσέγγιση των δύο χωρών, ιδιαίτερα μετά τον σεισμό του 1999. Οι τομείς στους οποίους αναφέρονται οι ερευνητές είναι πολυάριθμοι, ωστόσο διακρίνουμε ότι η προσπάθεια που έχει συντελεστεί μέχρι τώρα δεν είναι αρκετή ώστε να πείσει για μια σαφής αλλαγή του πολιτικού τουλάχιστον κλίματος. Είδαμε ότι η κοινωνία πολιτών είναι ικανή να επηρεάσει την πολιτική βούληση και πράξη, να μεταλαμπαδεύσει την αξία της φιλίας και σε πολιτικό στερέωμα, και έχουν ληφθεί πρωτοβουλίες συνεργασίες μεταξύ των δύο χωρών. Ακόμα ωστόσο παρατηρείται μεγαλύτερη κινητικότητα σε επίπεδο χαμηλής πολιτικής ενώ κυριαρχεί η άποψη ότι εάν δεν αλλάξουν τα δεδομένα σε διακρατικό επίπεδο, τότε η ελληνοτουρκική προσέγγιση δε θα έχει γερές βάσεις στηριζόμενη μόνο στην πρωτοβουλία των μη κυβερνητικών φορέων. Και επιπλέον, πέρα από την αλλαγή στην επίσημη πολιτική των δύο χωρών, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει τη δυνατότητα να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προσέγγιση αυτή. Καθώς η Τουρκία επιθυμεί την ένταξή της, η Ελλάδα μπορεί να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία αυτή και να συνυπάρξει ειρηνικά με τη γείτονα χώρα. Βέβαια, δεν μπορούμε να πούμε ότι η συνεργασία αυτή αποτελεί ένδειξη φιλίας αλλά περισσότερο διπλωματίας στα πλαίσια της ένταξης. Παρόλα αυτά, η ένταξη της Τουρκίας μπορεί να αποτελέσει σημαντικό αρωγό στην προσέγγιση των δύο χωρών. Ο ρόλος της εξωτερικής πολιτικής λοιπόν είναι καίριος στην διαδικασία αυτή και οι υποστηρικτές της άποψη ότι έχουν γίνει πολλά βήματα από την προσπάθεια της κοινωνίας πολιτών δεν ξεχνούν τη καίρια αυτή παράμετρο.

Οι υποστηρικτές της άποψης ότι η ελληνοτουρκική προσέγγιση δεν μπορεί να υπάρξει, στηρίζονται ακριβώς στις πολιτικές και στρατιωτικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ των δύο χωρών κατά το παρελθόν, αλλά και στη μορφή που έχει λάβει η κοινωνία πολιτών στην Τουρκία.

Συμπερασματικά, οι κοινωνία των πολιτών σε Ελλάδα και Τουρκία θεωρείται από τη μια πλευρά ότι αναπτύσσουν έργο τα τελευταία χρόνια και ιδίως μετά τον σεισμό του 1999, αλλά από την άλλη αμφισβητείται ξεκάθαρα ο βαθμός στον οποίο μπορούν να διαφοροποιήσουν το πολιτικό σκηνικό αφού αμφισβητείται ακόμα και η υπόστασή τους. Οι ερευνητές παρουσιάσουν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος εκθέτοντας διαφορετικές απόψεις κάθε φορά για τα ίδια θέματα, είτε αφορά την εξωτερική πολιτική, την κοινωνία πολιτών, την οικονομία και πολλά άλλα, γεγονός που καθιστά αδύνατο να παρουσιαστεί μια συγκεκριμένη άποψη σχετικά με το εάν πραγματικά μπορεί να επιτευχθεί προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών βάσει της δραστηριότητας των πολιτών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Μ.Κ.Ο. αποτελούν τα τελευταία χρόνια μια πραγματικότητα. Η συμμετοχή τους σε όλους τους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας είναι γεγονός. Με την παρούσα έρευνά μας και με βασικό εργαλείο τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και στα πλαίσια της θεωρίας της Διεθνικής θεωρίας των Διεθνών Σχέσεων τεκμηριώσαμε την επιρροή που ασκούν (Κοινωνία των Πολιτών-Μ.Κ.Ο.) στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής στο πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων των δυο χωρών. Η χρονική περίοδος που αυτή η έρευνα θα έλαβε χώρα είναι από το 1985-2005 . Παράλληλα ,όπου κρίθηκε αναγκαίο για την εγκυρότερη ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν και επιλεκτικά ορισμένες προγενέστερες ή μεταγενέστερες βιβλιογραφικές αναφορές. Η συγκεκριμένη λοιπόν περίοδος μας δίνει ενδιαφέροντα γεγονότα όσον αφορά την αλληλεπίδραση στις σχέσεις των δυο χωρών και μέσα από αυτή στο ρόλο που διαδραματίζουν η Κοινωνία των Πολιτών και οι Μ.Κ.Ο. Παράλληλα, παρουσιάσαμε μέσα από τον οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό τομέα με συγκεκριμένα παραδείγματα-γεγονότα πως λαμβάνει εφαρμογή η Διεθνιστική θεωρία(π.χ. εκπαίδευση, οικονομικές συναλλαγές, πολιτιστικά δρώμενα και ανταλλαγές). Επιπρόσθετα, αποτυπώσαμε και αποδείξαμε τα προαναφερθέντα έχοντας ως γνώμονα την εικόνα της χρονικής περιόδου που απορρέει μέσα από την ανάλυση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

Λαμβάνοντας υπόψιν την θεωρητική Διεθνική προσέγγιση ως προς την επιρροή που μπορούν να ασκήσουν η Κοινωνία Πολιτών στην Ελληνοτουρκική προσέγγιση και αναφέροντας περιπτωσιολογικά γεγονότα και παραδείγματα , ουσιαστικά αποδεικνύουμε έμπρακτα πως η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση έχει εφαρμογή στην ανάλυση και στην εικόνα που παρουσιάζουν οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις στην περίοδο κατά την οποία εξετάζουμε .

Ο Σκλιας παρουσιάζοντας την συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση αναφέρει «οι υπέρμαχοι της διεθνικής προσέγγισης υποστηρίζουν ότι το παραδοσιακό κρατοκεντρικό μοντέλο μελέτης είναι πλέον ξεπερασμένο αφού έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές κυρίως μέσα από την ανάπτυξη διεθνικών αλληλεπιδράσεων. Σε αυτές σημαντικό ρόλο έχουν οι μη κυβερνητικές οντότητες, τις οποίες θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπ' όψιν οι κρατικοί φορείς.»

Βιβλιογραφία

Τσιμπούκης, Κ.Ι. Τρόπος συγγραφής μίας επιστημονικής εργασίας. Β' Έκδοση. Εκδόσεις Έρευνα, Αθήνα 1986

Babbie, E. Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2011
Οι αξιολογικές κρίσεις και η αναζήτηση της αντικειμενικότητας.

Bell, J. (1997). Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας (Οδηγός για φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες) (Μτφ.: Α.Β. Ρήγα). Αθήνα: Gutenberg

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αγαπητίδης, Σ. 2008. Η πορεία της τουρκικής οικονομίας, (προσβάσιμο στο http://digilib.lib.unipi.gr/spoudai/bitstream/spoudai/551/1/t35_n3-4_437to468.pdf), 437-469.

Αλεξανδρής, Α. 1991(α). Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955 στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα.

Αλεξανδρής, Α. 1991(β). Το μειονοτικό ζήτημα 1954-1987 στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα.

Αλεξανδρής, Α. 1983. *The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974*, Αθήνα.

Αφουξενίδης, Α. 2008. Η αυταπάτη της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών στο *Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας Η Διεθνής Οικονομία στον 21ο αιώνα, προς την παγκοσμιοποίηση ή προς την κυριαρχία των περιφερειακών συνεργασιών*, 16-18 Μαΐου 2008, Αθήνα (προσβάσιμο στο <http://www.idec.gr/iier/new/3rd%20Panhellenic%20Conference/AFOUXENIDIS-THE%20GLOBAL%20CIVIL%20SOCIETY.pdf>), 1-7.

Βακαλόπουλος, Α. 1966. *Η πορεία του Γένους : από το Βυζάντιο στον νέο Ελληνισμό*, Αθήνα.

Βαληνάκης, Γ. 2010(α). Η διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο *Η ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική, 1990-2010*, Γ. Βαληνάκης (επιμ.), Αθήνα, 21-30.

Βαληνάκης, Γ. 2010(β). Από τον Ψυχρό Πόλεμο στη νέα εποχή στο *Η ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική, 1990-2010*, Γ. Βαληνάκης (επιμ.), Αθήνα, 31-48.

Βερέμης, Θ. 2005. *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005*, Αθήνα.

Γιαλλουρίδης, Χ. 2001. *Η ελληνοτουρκική σύγκρουση από την Κύπρο έως τα Ίμια τους S-300 και το Ελσίνκι, 1955-2000 : η οπτική του τύπου*, Αθήνα.

Δαμαντίκος, Κ., Λαμπρίδης, Π. 2004. *Αναζήτηση της Ειρήνης στο Αιγαίο: Μια Συνολική Αποτίμηση της Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης και Ασφάλειας στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (προσβάσιμο στο http://eeep.pspa.uoa.gr/fileadmin/eeep.pspa.uoa.gr/uploads/IEIP_Working_Papers/WP__2004_-_B0804.pdf)

Δεμερτζής, Ν. 1989. *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*, Αθήνα.

Δούση, Ε. 2001. *Οι τουρκικές αμφισβητήσεις στο Αιγαίο νομικές και πολιτικές πτυχές*, Αθήνα.

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 1996. *Υπόμνημα περί των νησίδων "Λιμνιά - Ίμια" Report on the "Limnia-Imia" islets*, Αθήνα.

Ηρακλείδης, Α. 2007. *Άσπονδοι γείτονες : Ελλάδα-Τουρκία : η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα.

Ηρακλείδης, Α. 1994. Ανθρώπινα δικαιώματα και ελληνική εξωτερική πολιτική στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 77-80.

Ήφαιστος, Π. 1994. Η πορεία της ευρωπαϊκής ένωσης και οι επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 199-213.

Ήφαιστος, Π.; Τσαρδανίδης, Χ. 1992. *Το ευρωπαϊκό σύστημα ασφάλειας και η ελληνική εξωτερική πολιτική προς το 2000*, Αθήνα.

Θεοδωρόπουλος, Β. 2002. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά το Ελσίνκι, στο *Η σύγχρονη Τουρκία : πολιτικό σύστημα, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, Θ. Βερέμης; Θ. Π. Ντόκος (επιμ.), Α. Ακράτος, Κ. Μπούζουρα (μετάφ.), Αθήνα, 623-630.

Ιωακείμογλου, Η. 2008. Η ελληνική οικονομία 1960-2007. Ανάπτυξη, παραγωγική δομή και αγορά εργασίας δημιουργία αυτών των επιχειρήσεων, (προσβάσιμο στο http://www.ine.otoe.gr/Upl/pdf/Greece_IneOtoe.pdf), 1-28

Ιωακείμογλου, Η. 1993. Κρίση υπερσυσσώρευσης και ανεργία στην Ελλάδα (1975-1992), *Ουτοπία: διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού* 7, 143-152.

Καζάκος, Π. 2001. Αντί εισαγωγής: «Υψηλή Πολιτική» και εσωτερικοί παράγοντες στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στο *Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας*, Αθήνα.

Καζάκος, Π. 1991. Η εξομάλυνση των σχέσεων Ευρωπαϊκών κοινοτήτων- Τουρκίας και η ελληνική εξωτερική πολιτική στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα.

Κανακίδου, Ε. 1997. *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα.

Καρακατσούλης, Π. 2004. *Το κράτος σε μετάβαση : από τη "διοικητική μεταρρύθμιση" και το "νέο δημόσιο μάνατζμεντ" στη "διακυβέρνηση"*, Αθήνα.

Καραφωτάκης, Ε. 2002. Η σύγχρονη τουρκική οικονομία. Προβλήματα και προοπτικές στο *Η σύγχρονη Τουρκία : πολιτικό σύστημα, οικονομία και εξωτερική πολιτική*, Θ. Βερέμης; Θ. Π. Ντόκος (επιμ.), Α. Ακράτος, Κ. Μπούζουρα (μετάφ.), Αθήνα, 45-79.

ΚΕΚ-ΙΝΕ/ΓΣΕΕ 2006. Διμερείς εμπορικές και οικονομικές σχέσεις Ελλάδας Τουρκίας, Artemis (προσβάσιμο στο http://www.uehr.panteion.gr/artemis/files/Turkeys%20foreign%20trade%20relationships%20and%20the%20Bilateral%20Trade%20Status%20between%20Greece%20and%20Turkey%20in%20the%20background%20of%20its%20imminent%20EU%20accession_gr.pdf), 1-10.

Κονδύλης, Π. 1998. *Η θεωρία του πολέμου : πόλεμος και πολιτική, πόλεμος, οικονομία και κοινωνία, πόλεμος και επανάσταση, ο θερμός πόλεμος μετά τον ψυχρό πόλεμο, ελληνοτουρκικός πόλεμος*, Αθήνα.

Κοντογιώργης, Γ. Δ. 1982. *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση : οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα.

Κοσσυβάκη, Φ. 2003. *Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στο μετανεωτερικό σχολείο: προσδοκίες, προοπτικές, όρια : στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών ως προς τη διδακτική τους ετοιμότητα*, Αθήνα.

Κουκουδάκης, Γ.Ε. 2011. *Κοινότητες ασφάλειας στην μεταδιπολική εποχή : η μεταφορά της ευρωπαϊκής εμπειρίας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα.

Κουλουμπής, Θ. 1994. Οι στόχοι της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 87-95.

Κουλουμπής, Θ. 1988. *Η Ελλάδα στις διεθνείς εξελίξεις*, Θεσσαλονίκη.

Κουφουδάκης, Β. 1991. Το Κυπριακό, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και οι υπερδυνάμεις στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα.

Κωνσταντινίδης, Γ. 2007. *Συσώρευση κεφαλαίου και παγκοσμιοποίηση στην Τουρκία διαχρονικά*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

Κώνστας, Δ. Κ.; Τσάκωνας, Π. Ι. 1994. Το διεθνές περιβάλλον, οι εσωτερικοί περιορισμοί και ο συνδυασμός μελέτης και πρακτικής άσκησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 19-29.

Λαδής, Σ. ; Β. Νταλάκου, Β. 2010. *Ανάλυση δημόσιας πολιτικής*, Αθήνα.

Λέσχη των Νέων Ελλήνων, 1995. *Η συνθήκη της Λωζάνης : το πλήρες κείμενο, προσθήκες - ερμηνευτικοί νόμοι, οι τουρκικές παραβιάσεις από το 1923 μέχρι σήμερα*, Αθήνα.

Λιάκουρας, Π. 2002. Η οργάνωση της Εθνικής Ασφάλειας: το αμερικανικό National security council και η αναλογική εφαρμογή του προτύπου του ως συμβουλευτικού οργάνου υπό τον

Έλληνα πρωθυπουργό στο Παπαστάμκος, Γ. Γκίκας, Β. Λιάκουρας, Π. *Εθνική και ευρωπαϊκή ασφάλεια και διαχείριση κρίσεων : θεσμική προσέγγιση*, Αθήνα.

Λιαργκόβας, Π. 2001. *Η Τουρκική οικονομία και οι προοπτικές ελληνοτουρκικής οικονομικής συνεργασίας στο Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας*, Αθήνα.

Λίτσας, Σ. Ν. 2007. *Η σύγχρονη Τουρκική πραγματικότητα και ο ρόλος του στρατού στις δομές εξουσίας του κράτους: Από τη θεσμική κατοχύρωση στη συνειδησιακή ταύτιση*, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Αθήνα. (προσβάσιμο στο <http://www.eliamep.gr/security-regional-developments/i-sigchroni-tourkiki-pragmatikotita-ke-o-rolos-tou-stratou-stis-domes-exousias-tou-kratous/>), 1-49.

Μακρής, Σ. 2007. *Πολιτικό σύστημα και διεθνείς σχέσεις : η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική*, Αθήνα.

Μεγαλοκονόμος, Ε. 1994. Ο σχεδιασμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 149-155.

Μηλιός, Γ. 2010. Η ελληνική οικονομία κατά τον 20^ο αιώνα, στο *Εισαγωγή στην νεοελληνική κοινωνία*, Α. Μωυσίδης – Σ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), Αθήνα, (προσβάσιμο στο http://users.ntua.gr/jmilios/Oikonomia_Eikostos1ab.pdf)

Μηλιός, Γ. 2000. *Ο Ελληνικός Κοινωνικός. Σχηματισμός*. Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη, (προσβάσιμο στο http://users.ntua.gr/jmilios/Ell_Koin_Sxim_a.pdf), Αθήνα.

Μηλιός, Γ.; Κυπριανίδης, Τ. 1990. Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και η ελληνοκυπριακή στρατηγική. Μέρος Ε' (1977 - 1989), *Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση*, 1-20.

Μήτσιος, Γ. 2002. *Ελληνικοί και διεθνείς προβληματισμοί της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα.

Μοσκόφ, Η. 2004. *Πολιτική κουλτούρα και κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα.

Μούτσου, Β. 2000. *Η Τουρκία στο μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις - Από τη συνάντηση στο Lancaster House στην απόφαση του Ελσίνκι: Ελληνική μειονότητα, κυπριακό, Αιγαίο*, Αθήνα.

Μπότσιου, Κ. 2001. *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1974-2000. Ιστορική αναδρομή στο Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας*, Αθήνα.

Γιαννής, Ν. 2002. *Τί είναι η Κοινωνία Πολιτών;*, Αθήνα.

Οικονομίδης, Κ. 1986. *Η ελληνική πολιτική για το Αιγαίο στο Ελληνοτουρκικές σχέσεις : εκτιμήσεις, προτάσεις, αντιμετώπιση : συνέδριο Απριλίου 1986*, Αθήνα, 2-10.

Πανταζόπουλος, Ν. 1993. *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Αθήνα.

Παπασωτηρίου, Χ. 1999. *Η ελληνική υψηλή στρατηγική προς τον 21^ο αιώνα στο Ελλάδα και Τουρκία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Αθήνα, 177-199.

Πλατιάς, Α. 1994. *Ο σχεδιασμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 156-176.

Πιστούλης, Ν. 2002. *Ο σύγχρονος τρόπος λειτουργίας των μη κυβερνητικών οργανώσεων και η ΚΕ.Σ.Σ.Α «Δήμητρα» Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών : οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία*, Π. Σκλιάς, Α. Χουλιάρης (επιμ.), Αθήνα, 265- 278.

Πολίτης, Χ. Σ. 2010. *Οι Αποστρατιωτικοποιήσεις και το Φυσικό Δικαίωμα της Νόμιμης Άμυνας. Η περίπτωση των Νησιών του Αιγαίου στο Το κράτος στη διεθνή κοινότητα του 21^{ου} αιώνα, 16-18 Δεκεμβρίου*, Αθήνα, 1-11.

Ρίζας, Σ. 2006. *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Αιγαίο, 1973-1976*, Αθήνα.

Ρίζας, Σ. 2003. *Από την κρίση στην ύφεση : ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης και η πολιτική της προσέγγισης Ελλάδας – Τουρκίας*, Αθήνα.

Ροζάκης, Χ. 1991. Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση. Τα διμερή και τα διεθνή θεσμικά ζητήματα στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα.

Ρουκουνάς, Ε. 1994. Ανθρώπινα δικαιώματα και ελληνική εξωτερική πολιτική στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 67-76.

Σαζανίδης, Χ. 1979. *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στην πενταετία 1973-1978 : υφαλοκρηπίδα Αιγαίου, εναέριος χώρος Αιγαίου, νησιά Αιγαίου, αιγιαλίτιδα ζώνη Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη.

Σβορώνος, Ν. 1997. *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα.

Σημίτη, Μ. 2002. Κεντρικές και περιφερειακές μη κυβερνητικές οργανώσεις: η συγκρότηση ενός κοινωνικού δικτύου στη διεθνή κοινότητα, στο *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών : οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία*, Π. Σκλιάς, Α. Χουλιάρας (επιμ.), Αθήνα, 73-89.

Σκλιάς, Π. 2002. Η διεθνής πολιτική οικονομία και ο ρόλος των μη-κυβερνητικών οργανώσεων στη διεθνή αναπτυξιακή συνεργασία στο *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών : οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία*, Π. Σκλιάς, Α. Χουλιάρας (επιμ.), Αθήνα, 29-72.

Σκλιάς, Π. 1998. *Ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανισμών (ΜΚΟ) στην εποχή της παγκοσμιοποίησης : θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα.

Σκλιάς, Π.; Χουλιάρας, Α. 2002. Εισαγωγή: η γεωγραφία των μη κυβερνητικών οργανώσεων στο *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών : οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία*, Π. Σκλιάς, Α. Χουλιάρας (επιμ.), Αθήνα, 13- 28.

Σολταρίδης, Σ. 1988. *Από την κρίση του Μαρτίου 1987 ... στο Νταβός*, Κομοτηνή.

Τζιαμπήρης, Α. 2003. *Διεθνείς σχέσεις και Μακεδονικό ζήτημα*, Αθήνα.

Τσιτσόπουλος, Γ.; Βερέμης, Θ. 1991. Οι ελληνοτουρκικές αμυντικές σχέσεις 1945-1987 στο *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα.

Φωτίου, Ε. 2010. Οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας στο *Η ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική, 1990-2010*, Γ. Βαληνάκης (επιμ.), Αθήνα, 49-70.

Χαραλαμπίδης, Δ. 1994. Το πολιτικό σύστημα και η διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής στο *Ελληνική εξωτερική πολιτική : εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι*, Δ. Κ. Κώνστας, Π. Ι. Τσάκωνας (επιμ.), Αθήνα, 111-120.

Χουλιάρης, Α. 2002. Αναζητώντας τη χρυσή τομή: Η πολιτικοποίηση των μη κυβερνητικών οργανώσεων στο *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών : οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία*, Π. Σκλιάς, Α. Χουλιάρης (επιμ.), Αθήνα, 91-109.

Ξενόγλωσση

Ailianos. C. 2010. *La Grece et la Petite Entente : 1918-1939*, Θεσσαλονίκη.

Aydin, M. 2004. Contemporary Turkish- Greek relations: Constraints and opportunities στο *Turkish-Greek relations: the security dilemma in the Aegean*, M. Aydin; K. Ifantis (επιμ.), Λονδίνο, 21-51.

Chletsos, M. 1997. *Changes in social policy - social insurance : restructuring the labour market and the role of the State in Greece in the period of european integration*, Αθήνα.

Clogg, R. 1991. Greek Turkish relations un the post-1974 period στο *The Greek - Turkish conflict in the 1990s : domestic and external influences*, D. Constan (ed.), Hampshire, 12-23.

Colas, A. 2002. *International civil society: social movements in world politics*, Cambridge.

- George, A. 1993. *Bridging the gap: theory and practice in foreign policy*, Washington, D.C.
- Gilson, J. 2011. Governance and non-governmental organizations in East Asia. Building region-wide coalitions στο *Civil Society and International Governance. The role of non-state actors in global and regional regulatory frameworks*, D. Armstrong; V. Bello, J. Gilson; D. Spini (επιμ.), Ν. Υόρκη, 129-147.
- Gole, T. 2003. *The Role of Civil Society in Transformation and Democratization in Post-Communist Europe – “Aspects of the Democratic Transition in selected Central and East European States in Comparative Perspective* (προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας www.civiced.org/articles.php)
- Godsäter, A. ; Söderbaum, F. 2011. Civil society in regional governance in Eastern and Southern Africa στο *Civil Society and International Governance. The role of non-state actors in global and regional regulatory frameworks*, D. Armstrong; V. Bello, J. Gilson; D. Spini (επιμ.), Ν. Υόρκη, 148-165.
- Javeline, D.; Lindemann-Komarova, S. 2010. A Balanced Assessment of Russian Civil Society, *Journal of International Affairs* 63, 171-188
- Gürbey, S. 2006. *Civil Society and Islam in Turkey*, Graduate Student Conference, Πανεπιστήμιο της Columbia.
- Heraclides, A. 2010. *The Greek-Turkish conflict in the Aegean : imagined enemies*, Houndmills.
- Birand, A.M. 1991. Turkey and the ‘Davos Process’ : Experiences and prospects στο *The Greek - Turkish conflict in the 1990s : domestic and external influences*, D. Constan (ed.), Hampshire, 27-39.
- Gellner, E. 1996. *Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοι της : συνθήκες ελευθερίας*, Η. Στροϊκού (μτφρ.) ; Η. Ι. Κουσκούβέλης (επιμ.) ; Β. Γεωργιάδου (εισαγωγή), Αθήνα.
- Kamali, M. 2001. Civil society and Islam: a sociological perspective, *Archives Européennes d Sociologie* (3), 457-482
- Keane, J. 2003. *Global civil society?*, Cambridge.
- Keane, J. 1998. *Civil society : old images, new visions*, Cambridge.

Kuhnle, S.; Selle, P. 1997. Government and voluntary organizations: A relational perspective στο *Government and voluntary organizations : a relational perspective*, S. Kuhnle, P. Selle (επιμ.), Aldershot Hants, England, 1-33.

Laipson, H. 1991. US policy towards Greece and Turkey since 1974 στο *The Greek - Turkish conflict in the 1990s: domestic and external influences*, D. Constan (ed.), Hampshire, 164-182.

Liargovas, P. 2004. The economic Imperative: Prospects for Trade Integration and Business Cooperation στο *Turkish-Greek relations: the security dilemma in the Aegean*, M. Aydin; K. Ifantis (επιμ.), Λονδίνο, 145- 161.

Millas, H. 2004. National perception of the 'Other' and the persistence of some images στο *Turkish-Greek relations: the security dilemma in the Aegean*, M. Aydin; K. Ifantis (επιμ.), Λονδίνο, 53-66.

Moro, G.; Vannini, I. (επιμ.), 2006. *Italian Civil Society — Facing New Challenges*, Ρώμη.

Özel, S. 2004. Rapprochement on non- governmental level: the story of Turkish-Greek Forum στο *Turkish-Greek relations: the security dilemma in the Aegean*, M. Aydin; K. Ifantis (επιμ.), Λονδίνο, 269-290.

Pamuk, S. 2007. Economic change in twentieth-century Turkey: is the glass more than half full? στο *The Cambridge History of Turkey: Volume 4, Turkey in the Modern World*, R. Kasaba (επιμ.). Cambridge, 266-300.

Persell-Hodges, C.; Green, A.; Gurevich, L. 2001. Civil Society, Economic Distress, and Social Tolerance, *Sociological Forum* (16), 203-230

Pires, S. 2010. Italian and Portuguese Civil Society: its Role in Immigrant Political Mobilisation (προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας www.aecpa.es/uploads/files/modules/congress/10/papers/350.doc)

Rumelili, B. 2004. The Talkers and the Silent Ones. The EU and Change in Greek-Turkish Relations, *Working Papers Series in EU Border Conflicts Studies* (10), 1-27 (προσβάσιμο στο <http://www.bhamlive1.bham.ac.uk/Documents/college-social-sciences/government-society/polsis/research/eu-border-conflict/wp06-eu-impact-on-the-greek-turkish-conflict.pdf>)

Shaw, S. 1976. *History of the Ottoman empire and modern Turkey*, 2 τ., Νέα Υόρκη; Μελβούρνη.

Sklias, P. 1999. *Non-governmental organisations and the international political economy, with special reference to the European Union's development policy*, Αθήνα.

Sotiropoulos, A.D. Karamagioli, E.2006. *Greek civil society. The long road to maturity* (2005), Athens, 2-5. (προσβάσιμο στο https://www.civicus.org/new/media/CSI_Greece_Executive_Summary.pdf)

Schulz, M. 2011. The role of civil society in regional governance in the Middle East στο *Civil Society and International Governance. The role of non-state actors in global and regional regulatory frameworks*, D. Armstrong; V. Bello, J. Gilson; D. Spini (επιμ.), Ν. Υόρκη, 166-180.

Zurcher, E. J. 2004. *Turkey: A Modern History*, Γ' έκδ., Λονδίνο.

Trägårdh, L. (επιμ.), 2007. *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. Ν. Υόρκη; Οξφόρδη.

5.1 Χρονολόγιο

Έτος Κ.Ε.	Γεγονότα
1325:	Οι δυνάμεις του σουλτάνου Ορχάν καταλαμβάνουν την Μπούρσα (Προύσα) και την κάνουν πρωτεύουσα.
1338:	Η παρουσία των Βυζαντινών στη Ανατολία συρρικνώνεται, αλλά διατηρούν ακόμη υπό τον έλεγχό τους την Κωνσταντινούπολη.
1331:	Οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν τη Νίκαια.
1331:	Οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν τη Νικομήδεια.
1354:	Κατακτάται η περιοχή της Άνκαρα (Άγκυρας).
1355:	Κατακτάται η Καλλίπολη (Γκελιμπολού) και γίνεται στρατηγικό σημείο για την οθωμανική επέκταση.
1361:	Κατακτάται η πόλη της Αδριανούπολης (Εντιρνέ) στη δυτική του πλευρά του Βοσπόρου.
1386:	Οι Οθωμανοί αποσπούν τη Νις από τη Σερβία.
1389:	Μάχη στο Κοσσυφοπέδιο - Θάνατος του σουλτάνου Μουράτ Α'.
1393:	Η οθωμανική αυτοκρατορία εξαπλώνεται στη βόρεια Ελλάδα.
1402:	Βαριά ήττα των Οθωμανών από τον Τιμούρ Λενκ (Ταμερλάνος) κοντά στην Άγκυρα με αποτέλεσμα να εξασθενίσει η επιρροή τους για μερικές δεκαετίες. Σταδιακή επανασυγκρότηση της αυτοκρατορίας.
1453:	Μετά από αλλεπάλληλες προσπάθειες και πολύχρονη πολιορκία οι Οθωμανοί αναλαμβάνουν τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης.
1466:	Κατάκτηση της Αλβανίας.
1475:	Η Κριμαία καθίσταται υποτελές κράτος της αυτοκρατορίας.
1514:	Το Ιράν ηττάται στη μάχη του Τσαλντιράν.
1517:	Οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου και της Συρίας ηττώνται και οι περιοχές τους προσαρτώνται στην αυτοκρατορία. Οι αραβικοί άγιοι τόποι των ισλαμιστών περιέρχονται στις κτήσεις της αυτοκρατορίας.
1519:	Η Αλγερία γίνεται τμήμα της αυτοκρατορίας ως υποτελές κράτος.
1521:	Η Μπάρκα (ΝΑ Λιβύη) προστίθεται στην αυτοκρατορία. Πέφτει το Βελιγράδι.
1526:	Η Ουγγαρία ηττάται στη μάχη του Μοχάτς.
1529:	Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Α' προσπαθεί ανεπιτυχώς να κατακτήσει τη Βενετία.

1531:	Η Τυνησία περιλαμβάνεται στην αυτοκρατορία ως υποτελές κράτος.
1551:	Η Τρίπολη (της σύγχρονης Λιβύης) περιλαμβάνεται στην αυτοκρατορία ως υποτελές κράτος.
1534:	Το Ιράκ περιλαμβάνεται στην αυτοκρατορία ως υποτελές κράτος.
1829:	Η Ελλάδα αυτονομείται.
1830:	Η Σερβία αυτονομείται. Η βόρεια Αλγερία καταλαμβάνεται από τη Γαλλία.
1832:	Η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητο κράτος.
1839:	Εναρξη του <i>Τανζιμάτ</i> , της αναθεωρητικής διαδικασίας που στόχευε στον εξευρωπαϊσμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε θέματα διοικητικής οργάνωσης και άλλους τομείς.
1875:	Η οθωμανική αυτοκρατορία χρεωκοπεί και αδυνατεί να αποπληρώσει τα χρέη της στα ευρωπαϊκά πιστωτικά ιδρύματα.
1876:	Υπό τον σουλτάνο Αμπντούλχαμίτ Β', η οθωμανική αυτοκρατορία αποκτά το πρώτο της σύνταγμα.
1878:	Το σύνταγμα αναστέλλεται. Η Ρουμανία, η Σερβία και Μαυροβούνιο και ένα τμήμα της Βουλγαρίας ανεξαρτητοποιούνται με τη Συνθήκη του αγίου Στεφάνου.
1881:	Η οθωμανική αυτοκρατορία πιέζεται να δεχθεί ευρωπαϊκό οικονομικό. Η Τυνησία καταλαμβάνεται από τη Γαλλία.
1882:	Η Αίγυπτος κατέχεται από τη Βρετανία.
1912:	Η Λιβύη κατέχεται από την Ιταλία.
1914:	Η οθωμανική αυτοκρατορία εισέρχεται στον Α' παγκόσμιο πόλεμο ως σύμμαχος της Γερμανίας.
1915-1916:	Οι Αρμένιοι της Ανατολίας σφαγιάζονται από Τούρκους. Πάνω από ένα εκατομμύριο Αρμένιοι πεθαίνουν.
1917:	Μέσης Ανατολής.
1919:	Η Ελλάδα επιτίθεται στη Μικρά Ασία στη Σμύρνη και αναλαμβάνει τον έλεγχο πολλών δυτικών περιοχών.
1920:	Η οθωμανική αυτοκρατορία εξαναγκάζεται να υπογράψει τη Συνθήκη των Σεβρών, που οδηγεί σε απώλεια των αραβικών περιοχών και τμήματος της Ανατολίας.
1922:	Οι εθνικιστές Νεότουρκοι εξαναγκάζουν τα ελληνικά στρατεύματα να εγκαταλείψουν την δυτική Ανατολία υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Στις 1 Νοεμβρίου αποκηρύσσεται η οθωμανική αυτοκρατορία και τον επόμενο χρόνο της θέση της παίρνει η Δημοκρατία της Τουρκίας.
1923:	Συνθήκη της Λωζάνης
1930:	Στη συνέχεια, η Ελληνοτουρκική Συνθήκη Φιλίας, Ουδετερότητας, Διαλλαγής και Διαιτησίας και το Πρωτόκολλο Περιορισμού των Ναυτικών Εξοπλισμών
1974:	Κυπριακή κατοχή
1979:	Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα που είχε ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση από το 1979, κατά το 1981 εκλέγεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα και κατά το 1985-1987 ξεκινά η εφαρμογή του προγράμματος σταθεροποίησης της ελληνικής

	οικονομίας με την
1987	Το 1987 ο Τουργκούτ Οζάλ, σχηματίζει για δεύτερη φορά κυβέρνηση με το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας όρος «Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης» (Μ.Ο.Ε) ως όρος διεθνούς πολιτικής και πρακτικής στην ελληνική πολιτική σκηνή. Σήμερα θεωρείται ότι η κρίση του Μαρτίου του 1987 Το 1992 ο Ντεμιρέλ συναντήθηκε με τον Έλληνα πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Μητσοτάκη στο Νταβός όπου υπήρξε αμοιβαία υπόσχεση για συνεργασία και καλή γειτονία αν και στην πραγματικότητα οι υποσχέσεις δεν ενσαρκώθηκαν σε γεγονότα. Συγκεκριμένα, τον Μάρτιο του 1995 η ελληνική κυβέρνηση αποσύρει το βέτο της για την τελωνειακή ένωση της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση, γεγονός που έγινε ιδιαίτερα αποδεκτό από τη γείτονα χώρα. Σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο, εθιμικό και συμβατικό (και όπως αποτυπώνεται από τη Σύμβαση του 1982, άρθρο 3) η επέκταση των χωρικών υδάτων της Τουρκίας από τα έξι στα δώδεκα μίλια προκάλεσε τη σφοδρή αντίδραση της Τουρκίας.⁴¹⁰ Με απόφαση της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης (1995), τυχόν επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων θα αποτελέσει αιτία πολέμου (casus belli), όπως είχε υποστηρίξει από το 1974.⁴¹¹ Το Δεκέμβριο του 1995 τουρκικό φορτηγό πλοίο προσάραξε σε μια από τις βραχονησίδες Ίμια. Υπεγράφησαν στην Άγκυρα στις 30 Οκτωβρίου 1999
1992	
1995	

⁴¹⁰ Ηρακλείδης 2007:202-3; Δούση 2001:17-21.

⁴¹¹ Τσιτσόπουλος και Βερέμης 1991: 194.

1999

Ελληνοτουρκική προσέγγιση («Διπλωματία των Σεισμών»)
Η ελληνοτουρκική προσέγγιση ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1999, όταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν φθάσει στο ναδίρ τους κατόπιν διαδοχικών κρίσεων (Ίμια, S-300, υπόθεση Οτζαλάν) και διευκολύνθηκε σημαντικά από την αντίδραση της ελληνικής και τουρκικής κοινής γνώμης μετά τους σεισμούς σε Κων/πολη (Αύγουστος) και Αθήνα (Σεπτέμβριος), οδήγησε στη «συμφωνία του Ελσίνκι» (Δεκέμβριος 1999), την υπογραφή αρκετών διμερών συμφωνιών, καθώς και Μέτρων Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης και σε βελτίωση του κλίματος και μείωση της έντασης ανάμεσα στις δύο χώρες. Ωστόσο, δεν έχει σημειωθεί ουσιαστική πρόοδος στα λεγόμενα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» (ζητήματα Αιγαίου). Το 1999 η απόφαση του συνόδου στο Ελσίνκι να δοθεί στην Τουρκία η ιδιότητα υποψήφιου μέλους στην Ευρωπαϊκή Ένωση εγκαινιάζει μια νέα περίοδο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, παρόλο το έντονο πολιτικό και διπλωματικό επεισόδιο με τον ηγέτη των Κούρδων Αμπντούλάχ Οτσαλάν και της περιθάλψης στην ελληνική πρεσβεία στο Ναϊρόμπι ενός από τους μεγαλύτερους εχθρούς της Τουρκίας

Το 2004 υπεβλήθη από τα Ηνωμένα Έθνη (κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξύ των εμπλεκομένων μερών) ένα σχέδιο για την επίλυση του Κυπριακού (Σχέδιο Ανάν). Στο δημοψήφισμα που διεξήχθη, η τουρκοκυπριακή πλευρά ψήφισε υπέρ σε ποσοστό 65%, ενώ οι Ελληνοκύπριοι το καταψήφισαν σε ποσοστό 76%.

2004

Την περίοδο πριν το 2005, και συγκεκριμένα το 2002 και το 2003 είχαν γίνει κάποιες προσπάθειες επαναφοράς του θέματος της υφαλοκρηπίδας χωρίς ωστόσο κάποιο αποτέλεσμα. Έτσι το

2005 βρίσκει την Ελλάδα και την Τουρκία στη διαδικασία
συζητήσεων για το θέμα του Αιγαίου

2005